

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Kjøbenhavns Beskrivelse

af
Rasmus Nyerup,
Professor i Litterærhistorien ved Kjøbenhavns Universitet.

Kjøbenhavn, 1800.
Trykt hos Direktør Johan Frederik Schultz
paa Proft & Storchs Forlag.

Deres Kongelige Højhed

Kronprinds Friderik.

Naadigste Kronprinds!

Kjøbenhavn viser sig ved det nu henrimdende attende Aarhundredes Slutning som en Stad af høj Rang, og den staaer her hen i Bladene med de lyseste Udsigter til snarlig at vorde et Fuldkommenhedsmønster for enhver anden Hovedstad i Europa.

Ikke kan Historieskriveren være tvilraadig om, hvem der tilkommer Æren for, i høj Grad at have fremmet Stadens Flor og derved hele Statens Hæder og Held; Europas Aarbøger forkynde højt, at denne Flor især maa tilskrives Deres Kongelige Højheds utrættelige Bestræbelser og uafladelige Omhu for Landets Vel. Skues end Glandsen af Deres Kongelige Højheds udødelige Fredsbedrifter i hver en Afkrog af Staten, saa straalet den dog

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

stærkest frem i denne Stad, der med sin Kongeborg og Hofholdning, med Monarkens Raadsforsamling og Domstole, med sit Forsvarsværk og sin Orlogsflaade, med sin Handel og sine videnskabelige Anstalter, er som Middelpunkten, omkring hvilken Alt i den hele store Statsmaskine bevæger sig.

Kjøbenhavn den 28 Jan. 1800.
underdanigst
R. Nyerup.

Indholdsliste:

Første Kap. Angivelse af Byens og Bogens Indhold S. 1.

Andet Kap. Kjøbenhavns Beliggenhed . . . S. 3.

Tredie Kap. Tilbagesyn over Byens Tilstand i
forrige Tider S. 5-208.

§ 1. Byens Oprindelse og ældste Tilstand S. 1.

§ 2. Dens Forfatning i 14de og 15de Aarhundrede S. 9.

§ 3. Under Kong Christopher af Bayren S. 21.

§ 4. Under Kong Christian 1ste . . S. 32.

§ 5. Under Kong Hans . . . S. 37.

§ 6. Under Kong Christ. II. . . S. 44.

§ 7. Under Kong Frid. I. . . . S. 57.

§ 8. Under Kong Christ. III. . . S. 63.

§ 9. Under Kong Friderich II. . . S. 71.

§ 10. Under Kong Christ. IV. . . S. 83.

§ 11. Under Kong Friderich III. . . S. 110.

§ 12. Under Kong Christ. V. . . S. 140.

§ 13. Under Kong Frid. IV. . . S. 145.

§ 14. Under Kong Christ. VI. . . S. 161.

§ 15. Under Kong Frid. V. . . S. 168.

§ 16 Under Kong Christ. VII. . . S. 186.

Kjøbenhavns Beskrivelse, s. 15

Fjerde Kap. Gjennemgang igjennem Kjøbenhavn

paa langs og paa tverts . . . S. 209-228.

paa langs S. 209-21.

paa tverts S. 221-22.

Femte Kap. Kjøbenhavn betragtet som Residents- og Hovedstad S. 229-252.

§ 1. Om Hoffet S. 230.

§ 2. Regjeringscollegierne . . . S. 236.

Sjette Kap. Kjøbenhavn som Danmarks Hoved-fæstning S. 253-272.

§ 1. Fæstningsværkerne . . . S. 253.

§ 2. Garnisonen . . . S. 255.

§ 3. Kjøbenhavns Borgere i militairiske Betragtning . . . S. 263.

Syvende Kap. Kjøbenhavn som Søarsenal og den danske Orlogsflodes Station . . S. 273-288.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Om Holmene S. 273-77.

Om Dokken S. 277-78.

Matroserne S. 278-83.

Søofficiererne S. 284-86.

Ottende Kap. Kjøbenhavn som Universitetsstad og Videnskabernes Hovedsæde i Danmark S. 289-342.

1ste Afdeling. Universitetet . . S. 289.

2den Afdel. Det chirurgiske Academie S. 310.

3die Afdel. Veterinærskolen . . S. 312.

4de Afdel. Lærde Selskaber . . S. 313.

5te Afdel. Bibliothekerne . . . S. 323.

6te Afdel. Naturaliesamlinger . . S. 327.

7de Afdel. Instrumentsamlinger . S. 333.

8de Afdel. Samlinger af Oldsager . S. 334.

9de Afdel. Bogtrykkere og Boghandlere S. 335.

10de Afdel. Periodiske Skrifter . . S. 337.

Niende Kap. Kjøbenhavn som Sæde for de tegnende skjønnede Konster . . . S. 343-370.

§ 1. Konstacademiet S. 343.

§ 2. Maleriesamlinger . . . S. 348.

§ 3. Kobberstiksamlinger . . S. 349.

§ 4. Statuer og andet Billedhuggerarbejde S. 350.

§ 5. Bygninger S. 356.

Tiende Kap. Kjøbenhavn som Handelsstad . S. 371-383.

Grossererne S. 375-79.

Det asiatiske Compagnie . . S. 380-82.

Børsen S. 387.

Mæglerne S. 388.

Ellevte Kap. Fabrikerne i Kjøbenhavn . . S. 389-410.

Det kongl. militære Klædemanufactur S. 397.

Porcelainsfabriken S. 401-8.

Tolvte Kap. Haandværkene, Detailhandelen, og andre Haandteringer . . . S. 411-438.

Laugene i Kjøbenhavn . . . S. 414.

Om Bryggerlauget S. 419-33.

17

Trettende Kap. Kjøbenhavns Municipalforfatning S. 439-462.

§ 1. Magistraten S. 439.

§ 2. De saakaldte To og tredive Mænd S. 449.

§ 3. Byens Qvarterer S. 454.

Om Rodemesterne S. 457.

Kjøbenhavnernes Skatter og andre Udgifter S. 459.

Fjortende Kap. Folkemængden i Kjøbenhavn S. 463-68.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Femtende Kap. Kjøbenhavns Proviantering S. 469-92.

§ 1. Fødevarer S. 469.

§ 2. Vandvæsenet S. 481.

§ 3. Møllerne S. 488.

§ 4. Amagerne S. 489.

§ 5. Brændsel S. 491.

Sextende Kap. Brandvæsenet S. 493-502.

Syttende Kap. Undervisnings- og Opdragelsesanstalter S. 503-536.

Fattigskolerne S. 506.

Frøelatinske Skole S. 509.

Private Lærestalter . . . S. 512.

Søcadetacademiet S. 517.

Landcadetacademiet S. 523.

Den kongelige Artilleriskole . . S. 526.

Et gymnastisk Institut . . . S. 530.

Den jødiske Menigheds danske Skole S. 531.

18

Skoleholderseminariet paa Blaagaard S. 532.

Seminariet for at danne Lærere til de lærde Skoler S. 533 (og S. 680).

Attende Kap. Kirkevæsenet . . . S. 537-560.

Nittende Kap. Fattigvæsenet . . . S. 561-588.

Tyvende Kap. Medicinalvæsenet . . S. 589-616.

§ 1. Sundhedspolitie . . . S. 589-99.

Renovationen S. 590.

Canal-Opmuddringen . . . S. 593.

Begravelse udenfor Byen . . S. 596.

§ 2. Sygepleje S. 599.

Et og tyvende Kap. Sikkerhedspolitie og Justitsforfatningen S. 617-40.

Om Gadelysningen S. 618-20.

Vægtervæsenet S. 620-23.

Politibetjente S. 624-25.

Politiretten S. 626 (og 681)

Hof- og Stadsretten . . . S. 628-29.

Fængslerne S. 631-38.

Inquisitionscommissionen . . S. 638-40.

To og tyvende Kap. Bequemmeligheder . S. 641-56.

1) Adressecontoiret . . . S. 641.

2) Postcontoirerne og Befordringsvæsenet S. 644.

3) Assistentshuset S. 650.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

4) Auctionsvæsenet S. 651.

19

5) Vejerboden S. 651.

6) Lodse- og Ladepladse . . . S. 652.

7) Torve og Salgepladse . . . S. 654.

8) Herbergergaarde Spiseqvarterer
og Kaffehuse S. 655.

Tre og tyvende Kap. Kjøbenhavnerne Moro S. 657-676.

Spadsereture S. 658.

Samqvem S. 659.

Klubber S. 660-64.

Skydeselskabet S. 664-66.

Baller og Concerter . . . S. 667.

Theatret S. 667.

Dyrehaven S. 676.

Tillæg og Rettelser S. 677-82.

især

Om Cancelliet S. 678.

Om Høiesteret S. 679.

Om Politiretten og Raadstuen . S. 681.

20

Første Kapitel.

Angivelse af Byens og Bogens Indhold.

Kjøbenhavn indbefatter i sit Skjød alt det der ellers i andre Stater er fordelt paa flere Byer. Det er en Hoved- og Residentsstad, Sædet for Landets vigtigste Handel, Rigets Hovedfæstning; her er det eneste Universitet for tvende Kongeriger; her er Floden og et Sø-Arsenal; alle betydelige Manufakturer og Fabriker ere her concentrerede; her er Konstacademie og Theater; — med et Ord: Alt hvad Interessant og Mærkeligt Danmark har at opvise, det findes i Kjøbenhavn.

Tjener det end ikke til Danmarks Tarv, er det end i politisk Henseende ingen ønskelig Sag, at alle borgerlige videnskabelige og militaire Anlæg saaledes ere dyngede sammen paa den ene Plet, og kan end Byen, med Hensyn til at den indbefatter en tre og tyvende Del af hele Statens Folkemængde, med god Føje kaldes et Kjæmpehoved paa en

2

Dvergekrop, — saa er dog denne Concentrering i højeste Maade lærerig og frugtbringende for Philosophen, som her har den overflødige Lejlighed til at erhverve Menneske- og Verdens-Kundskab. Den er tillige saare beqvem for den Rejsende. Den Fremmede, hvis Tid er knap, eller hvis Pung ikke tillader ham at flakke vidt omkring for at bese hist og her adspredte Mærkværdigheder, er herlig tjent med, at have saa godt som hele Danmark i Compendium for sig. Seværdigheder, som, vare de isolerte, ikke vilde tiltrække sig saa stor en Mængde Tilskuere, blive ved Forskjelligheden og Mængden en Gjenstand for desto Fleres Opmærksomhed og Nysgjerrighed. Den Lærde, hvis Besøg egentligen gjeldte litteraire og videnskabelige Instituter, beseer, med det samme, Arsenal og Tøjhus og Konstacademie; og Handelsmanden, som Auctionen over en hjemkommen Ostindiefarer trak

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

hertil, frequenterer Skuespillene, og lader sig, da han dog nu engang er her, tillige vise om paa Konstkammeret og de offentlige Bogsale.

3

Andet Kapitel. Kjøbenhavns Beliggenhed.

Kjøbenhavn ligger ved Østersøen paa den østlige Kyst af Sjælland og den vestlige Pynt af den liden Øe Amager. Foruden det store Sund imellem Sieland og Skaane som her er 4 Mile bredt, gaaer der et lidet smalt og dybt Sund imellem Amager og Sjælland ind igjennem Byen. Dette udgjør den ypperlige Havn, som Byen har at takke for Navn og Tilværelse. Byens Polhøjde er 55 Grader 41 Minuter 4 Sekunder. Den ligger omtrent 40 Mil nordligere end Hamborg, og 50 Mil sydligere end Petersborg og Stockholm. Byens Længde, regnet fra Vesterport til den yderste Castelsport, er 4140 Alen, og Breden, fra Nørre- til Amagerport, 3120 Alen. I Omkreds er den 12,600 Alen. Sædvanligvis dele Topographerne Kjøbenhavn i 3 Dele, gammel Kjøbenhavn, ny Kjøbenhavn, og Christianshavn. Imellem de to første er den snorlige, tilligemed Hallandsaas og Nyhavn 2100 Alen lange, Gothersgade Grændseskjellet, — og Christianshavn, eller den sydlige Del af Kjøbenhavn som ligger paa Pynten af Øen Amager,

4

ger, adskilles ved den Arm af Havet, der flyder imellem Sjælland og Amager, fra det gamle Kjøbenhavn. Men denne Inddeling er blot historisk, og tjener kun til at betegne Byens Tilvæxt til forskellige Tider. Benævnelsen af gammel eller af ny Kjøbenhavn bruges aldeles ikke i det daglige Liv. At Christianshavn i daglig Tale nævnes som en aparte Del af Byen, saasom: at boe paa Christianshavn, at gaae ud til Christianshavn, er saa meget mindre at undre over, da Christianshavn virkelig i en Del Aar var en for sig selv bestaaende By med sin egen Magistrat, og tillige ved det vildene Hav skilles fra den øvrige Del af Byen.

Man kunde forresten endnu gaae videre med denne historiske Inddeling, og anføre Castellet som den fjerde, og Amalienborg eller ny Frideriksstad som den femte Del af Byen. I daglig Tale nævnes de som særskilte Partier af Byen ligesaavel som Christianshavn.

5

Tredie Kapitel. Tilbagesyn over Byens Tilstand i forrige Tider.

§. 1.

Poetens Ord hisset: jam seges est ubi Troja fuit, gjelder omvendt om Kjøbenhavn. Hvor Kjøbenhavn nu staaer, der var 700 Aar tilbage i Tiden dyrket Agerland. Det ringe Fiskerlejes smaa Vaaninger og Pakhytter forvandlede Tiden til Slotte og Palladser, og ved Stadens Grændsers bestandig tiltagende Udvidelse opslugedes tilsidst aldeles de to den nærmest liggende Landsbyer Solberg og Serritslev.

Af den ypperlige Lejlighed som her gaves for de Søfarende, at ligge sikke for alle Vinde, havde Byen sit ældste Navn, den kaldtes Havn. Den laae saa særdeles beqvem for de Handlende, og blev derfor siden kaldet Kjøbmændshavn eller Kjøpinghavn. Ved fordærvet Udtale er deraf fremkommen det nu brugelige Kjøbenhavn, paa tydsk Copenhagen, fransk Copenhague, paa latin Hafnia og hos Somme Portua eller Portus Danorum.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Om Byens allerældste Oprindelse vides aldeles Intet. Den forekommer første Gang i den danske Historie ved Aar 1043 (Suhms Danmarks Historie 4de Del S. 99) men

6

er da saa ubetydelig, at den i næste hundrede Aar derefter ikke bliver nævnt.

For Kjøbenhavns Flor og Forfremmelse var det en heldig Omstændighed, at den kom i den berømte Biskop Absalons Eje. Kong Valdemar skjænkede ham den tillige- med det Halve af det Herred hvori den laae; og fra den Donationstid er det egentlig at Byen begynder at faae sin Rubrik i Fædrenelandets Geographie. Absalon beskyttede dens Handel ved at holde de vendiske Søsrøvere ude af de danske Farvande, og han befæstede Havnen med et Castel, der var en Skræk for Fribytterne som det var en Trøst for den fredelige Handlende.

Denne faste Borg, efter sin Stifter Axelhus kaldet, blev bygt Aar 1168 paa en liden Ø, som da hed Tyvsnaes, siden Skarnholmen, endelig, fra 1650 af, Slotsholmen, og er der hvor Christiansborg siden blev bygt. Slot By og Egn skjænkede Absalon Roeskilde Bispe- stol til evindelig Arv og Eje, og man har endnu i Geheje- mearkivet Pave Urban den 3dies Stadfæstelsesbrev af 1186 paa denne Gave. Byens ældste Grændser vare følgende:

Mod Vesten en liden Fjord eller Vig Kattesund kaldet. Af dette Sund, som den Tid var saa dybt at Kjøb- mændsskibe kunde gaae derop at losse og lade, er nu ingen anden Spor tilbage, end Navnet paa et Stræde som heder Kattesund. Strax derved, hvor nu er er den Plads som kaldes Vandkonsten, var aaben og flad Strand.

Mod Norden var Grændsen fra Enden af St. Pedersstræde langs ned ad Skidenstræde og Landemærket. Nør-

7

report var dengang ved Skidenstrædet. Dette Stræde var en Afløbningsrende, hvori Vandet løb fra Byens vestlige til dens østlige Side, der den Tid var meget lav og tildels oversvømmedes med Vand fra Pustervig. — Pustervig havde Tilløb fra den udenfor Byen beliggende store aflange ferske Sø, der ved den anden Ende havde Afløb ind i Kattesundet, og hvoraf Sortedam Peblingsø og St. Jørgens-Sø endnu ere Levninger.

Kjøbenhavns Grændse paa den østre Side gik imellem Vognmager- (fordum Vognmands-) Gade og Pilestræde, forbi Gammel-Mynt. — For Enden af Østergade mod Hallandsaas til, var Østerport, som da rigtigere svarede til sit Navn, end nu da den vender mod Norden. — Holmens Canal gik dengang tverts over Hallandsaas, og bag ved den var som en liden Forstad med Lystgaarde Hauger og St. Annæ Capel, omtrent der hvor Nyhavn nu er. Navnet Hallandsaas har sin Oprindelse deraf, at her havde Hallandsfarerne og Skaaningerne deres Torv udenfor Østerport, ligesom Amagertorv siden fik Navn af Amagerne.

Den Canal som strækker sig fra Indløbet ved Bremersholm langs om ad Gammelstrand, var fordum ulige bredere endnu, den var i lang Tid ikke indpælet ej heller forsynet med Bro. Man lod sig paa en Færge sætte over til Slotsholmen fra det Sted, hvor Færgestrædet var før Ildebranden 1795. Paa Slotsholmen laae i adskillige hundrede Aar Stadens Toldbod, der omsider ved Byens Udvidelse blev omskift

8

skiftet til et kongeligt Cancellie og et Forsamlingssted for Rigets Stænder.

Byen havde i 12te Aarhundrede allerede 4 Sognekirker:

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

a) St. Nicolai, som først var et Capel med Nicolai Alter, bygget paa Pæle der vare nedrammede i Havet, der den Tid gik saa langt op. — Som Søen var Stadens Næring, blev meget naturlig Stadens første Kirke indviet til den hellige Nicolaus de Søfarendes fornemste Skytshelgen.

b) St. Clemens's Kirke, som stod ved Kattesundet, var ogsaa opkaldet efter en Patron for de Sejlende, Den nedbrødes 1530.

c) St. Petri Kirke, som først var en Landsbykirke for Bønderne i Serritslev, blev siden ved Kjøbenhavns Udvidelse en af Byens Sognekirker. Dens Sogn var kun lidet formedelst Nærheden af Vor- Frue-Sogn.

d) Frue Kirke, som siden fik det Fortrin, at det blev en Collegiat- eller Dom-Kirke, da Biskop Peder Sunesøn i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede ved den stiftede et Domcapitel af 6 Kanniker.

De store fra ældgammel Tid bekjendte Hovedgader i Kjøbenhavn vare: Vimmelskiftet, som gik midt igjennem Byen, og kaldes saaledes af sin Krumning og Bugt, da Vimmelskift forud var Navnet paa det krumdannede Skaft, som Snedkernes Vridtbor sættes i.

Fra denne Gade ned til Gammelstrand løb Hyskenstræde, forud Häuschenstrat, et Navn, den fik af de

9

tydske Pebersvende, som her havde deres Fjæleboder og Hytter til deri at falholde deres Klæde Specerier og tydske Øl. I senere Tider havde tydske eller hansestadiske Kjøbmænd mere deres Væsen i det derved beliggende Compagnistræde.

Vestergade og Østergade bleve ogsaa tidlig bebyggede. Ligeledes Kjøbmagergade, hvilket Udtryk er en fordærvet Udtale af det gamle danske Ord Kjødmanger- (eller Slagter-) Gade.

Grønnegade siges at have faaet Navn af Nederlændere fra Grønningen, som her satte sig ned, og Bremersholm, som nu kaldes Gammelholm, skal have sit Navn af at Kjøbmænd fra Bremen her havde deres Pakhuse.

§. 2.

Saavidt om Byens Oprindelse og dens Tilstand i XII

og Begyndelsen af det XIII Aarhundrede. Vi havde her især dens Locale for Øje. Vi gaae videre og betragte dens Forfatning et Par hundrede Aar længere ned i Tiden, indtil den Aar 1443 blev en kongelig Residents og fik en ny Stadsret.

Denne Afdeling er for det meste af statistisk og juridisk Indhold, da det Mærkeligste som Aarbøgerne fortælle om Byen i denne Periode, gaaer ud paa forundte Privilegier og Rettigheder.

Byens ældste Stadsret skriver sig fra den roeskildske Bisp (siden Erkebiskop i Lund) Jacob Erlandsen, og er dateret 1254.

Heri bliver "med Kjøbenhavns Borgeres endrægtige Raad og Samtykke" fastsat, at af hvad Brøde der faldt,

10

skulde Bispen have tre Fjerdedele, den ene Fjerdedel faldt til Byen.

"Alt det som oppebæres til Menigheden, skal anvendes til Stadens Behov, som er Grave Planker og Broer." "Om saa er at Gravene fordærves eller Plankerne nedfalde for Nogens Forsømmelse eller Skjødsløshed, naar Fred er, da skal den samme inden 3 Dages Tid begynde at fly og forbedre og paa Fode komme samme Grave og Planker igjen; men frygter man for Orlog, da skal han den samme Dag igjen altsammen fuldkomme. Gjør han det ikke, da skal Byen lade det bekoste, og siden udvurdere sig i hans Bo. Derforuden skal hannem paalægges Staf eftersom hans Brøde er til," — "Dette holdes ogsaa, naarsom Nogen ikke beflitter sig paa, som det sig bør, at færde Gader, Stræder eller andet saadant, som synes at være paa Menighedens Bedste."

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Naar Bispen vilde til Skaane, vare Kjøbenhavns Borgere forpligtede at befordre ham og hans Følge paa deres egen Bekostning.

Alle Borgere maatte engang aarligen til Biskopen betale en Afgift som kaldes Midsommergjeld, og de som holdt Kro (hvilket dengang bestod i at udsælge tysk Øl) maatte erlægge to Øre Pendinge som kaldtes Ølgjeld, en om Vinteren og en om Sommeren.

Ligeledes skulde betales Jordskyld til Bispen tolv Pendinge, og de som brugte Silde-Garn maatte tiende en Al Sild. End videre var hver Borger pligtig at betale to Pendinge for Tyveskud, hvorfor Bispens Foged skal holde

11

den, som findes i Skyldt eller i andre uærlige Gjerninger, til Tingdag; — saa man seer, at Delinquentskat allerede dengang var i Brug.

Ingen skulde stevnes i nogen Sag for nogen Dommer længere end til Roeskilde. Ej heller skulde nogen Kjøbenhavns Indbygger være pligtig at fare i Leding til Skibs Hest eller Harnisk uden til at forsvare Bispens Ejendomme, dog ikke længere fra Byen, end at de samme Dag kunde komme tilbage.

De maatte frit uden nogen Afgifts Erlæggelse handle paa Skanør. Forresten sees, at Biskoppens Foged, som var Kjøbenhavns ældste Magistrat, ikke allene skulde haandhave Ret og Retfærdighed og stifte Lyd imellem Borgerne indbyrdes, men ogsaa forsvare dem i deres lovlige Næring imod fremmede Kjøbmands Indpas.

Peder Bang, en af de følgende Bisper i Roeskilde, forundte, Aar 1275, Borgerne fra Kjøbenhavn som fore paa Malmø, Frihed for Told; han gav alle Indvaanerne Lov til at losse og lade om Søndagen og andre hellige Dage, de store Fester undtagne; og de som laae paa deres Rejse, om de fik nogen Sag for Fogeden, skulde ikke forhindres at segle, men samme Lovmaal eller Rettergang opsættes, dog med Fogedens Minde.

1280 gav Biskop Styge dem Lov til, at de uden nogen Told eller Vederlag maatte bryde Kalksten paa den Bispestolen tilhørende Øe Saltholm.

1281 gav Biskop Ingvar Hjort sin Foged og Byens Raadmænd fuld Magt og Myndighed til "at ordinere og skikke alt hvad der synes at være paa Byens og Borgernes Beste,

12

Beste, at taxere og sætte Vægt og Værd paa hvis Vare der udsælges, besynderligen paa tysk Øls Maade, som hertildags for Sommes Forsømmelse Skyld haver været uvis og utilbørlig."

1284 fik Kjøbenhavn sine første kongelige Privilegier af Kong Erik Glipping. Disse haves ingensteds. Derimod haves af Aar

1293 et Beskjermelsesbrev fra Kong Erik Menved. Fordi de hidtil havde gjort Kongens Fjender, Marsk Stigs Anhang, tapper Modstand, og lovede herefter at gjøre det samme, saa tilsiger Kongen, at han vil staae dem bi, og holde dem skadesløse, i hvad for Skade dem i Anledning af denne Fejde maatte vederfares.

1319 forskaaede samme Konge Kjøbenhavns Borgere for den Told, som nylig var bleven indført, "dog med saa Skjel, at de ikke skulde indtage eller beblande nogen Gjæstes Gods (s: fremmed Kjøbmands-Gods) med deres eget Gods, ej heller det udføre, med mindre de fornævnte ny Told deraf fuldgjøre."

Fra Aar 1341 begynder den Række af Forhandlinger, som i Kjøbenhavns Historie er af saa stor Vigtighed, da derved lagdes Grund til den Forandring, at Kjøbenhavn fra en bispelig blev en kongelig Stad.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

"Det synes (heder det paa en af Langebeks Collectanstrimler) som Kongerne ikke have været fornøjede med, at Absalon bortgav Kjøbenhavn til Roeskilde Kirke, siden ingen af dem har confirmeret enten Kong Waldemars Gave derpaa til ham eller hans til Roeskilde Kirke."

13

"Det synes, som Absalon selv har frygtet for, at Kongerne skulde kalde denne Gave tilbage, siden han forhvervede Pavens Forbud derpaa, at ingen af de efterkommende Biskopper skulde maatte afhænde Kjøbenhavn fra Roeskilde Kirke."

"Historien viser ogsaa, at det ikke varede længe, før Kongerne, nemlig Waldemar den 2dens Sønner og Efterkommere, visede Spor af en hjertelig Attraa til et saa betydeligt Stykke, som Staden og Havnen Kjøbenhavn."

Saavidt Langebek.

Waldemar Atterdag, som hjalp det saa yderlig forfaldne danske Rige igjen paa Fode og med overordentlig Klogskab beregnede Alt hvad der kunde tjene til Landets Opkomst, ønskede intet heller end at ydmyge de overmodige og for Norden saa skadelige Hansestæder. Kjøbenhavn, indsaae han, var i hele Riget den beqvemmeste og sikkerste Station saavel for Orlogsflode som Handelsskibe. Han anvendte følgelig alle Konster for at faae den fra Bisperne. Han formaaede Biskop Johannes til, paa nogen Tid at overlade sig Byen med tilhørende Distrikt og Øen Amager, imod at til Bispestolen blev henlagt Slottet Søborg med 5 hosliggende Herreder. Med dette Mageskifte havde det sit Forblivende i nogen Tid.

Aar 1348 gav Waldemar Atterdag Stadens Borgere Frihed til, paa Dragør Marked paa Amager at købe, sælge, skjære Klæde og øve anden Kjøbmandskab paa samme Maade som det af de andre Konger havde været dem tilladt paa Skanør Marked i Skaane; og det forbødes fremmede Kjøbmænd heri at lægge dem Hindringer i Vejen. Thi

14

saaledes stod det til med Handelen i Danmark, at Hansestædernes Faktorer alle vegne havde indtrængt sig, og hindrede af al Evne den indenlandske Handels Opkomst. At deres Overmod gik vidt, kan man slutte deraf, at det maatte paabydes dem, ikke at forstyrre danske Mænds Handel i en dansk Stad.

Aar 1350 fik Kongen det meget saa, at Biskop Henrik, med sit Capitels Samtykke, formedelst de Velgjerninger, som Kongen havde bevist Kirken og Folket, i at udfrie dem fra Fjenders og Efterstræberes Hænder, overdrager for sin Livs Tid Slottet og Byen Kjøbenhavn med al Ret og rette Tilliggelse og Indkomster samt Serritslev By til Kongen.

Bispen døde og Kongen med, og Kjøbenhavn blev ikke givet tilbage. Prælaterne i Roeskilde Domcapitel lode ikke af, ved alle Lejligheder at kræve deres Ejendom tilbage. Dronning Margrethe affandt sig med dem i Mindelighed, og gav Biskop Nicolaus, blandt andet, sit Slot Nebbe.

Erik fra Pommern fik det skriftlig, at Bispen og Capitlet havde afstaaet ham Kjøbenhavn; men Tonen fik snart en anden Lyd. De paastod, at de havde blot givet efter af Frygt, og at Afstaaelsen, som aftvungen, var ugyldig. Sagen gik til Landstinget, kom for Lunde Erkebisp, for en Commission, og stedse søgte Kongen, at faae den til at gaae i Langdrag.

Da Christopher af Bayern valgte sig Byen til Residents, var det ham naturligvis om at gjøre, at kunne være sikker paa, at bo der i Ro; han gav da Bispen Noget

15

get i Vederlag, som man ikke veed hvad var, men det veed man, at det ikke ansaaes for æquivalent. Bisperne bleve ved at gjøre Fordringer, saa Christian I maatte skjænke dem Møens Land til Eje skattefri og uden nogen Afgift.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Da Erik Pommer, som sagt, havde tillistet eller tilranet sig Byen, gav han den Aar 1422 adskillige Privilegier, da "Borgemester Raadmand og menige Almue havde ladet ham forstaae, berettet og kjæret deres Privilegiens Brøst og Vanskelse."

- a) Fik de "samme Friheder og Fordele, som andre Kjøbmænd have, paa Markederne og Fiskelejerne, saasom ere Skanør, Falsterbode, Malmø, og Dragør."
- b) Herbergerere (men ingen andre) skulde have sal Øl, Mad, Korn, Hø, Foder og Stalderum.
- c) Ingen Gjæst eller Kjøbmand, som ej er bosiddende Borger i Kjøbenhavn, maa sælge Klæder eller Lærred i Alental; men de skal sælge det i Stykker hele eller halve; Hoser dosinvis hele eller halve; Øl i Tønder og ikke i Kander; Salt pundevis eller i Tønder ikke i Skjepper; Humle ligeledes.
- d) Ingen Gjæst maa gjøre Landkjøb og ej købe Noget til Udførsel af andre end Borgerne. "Men til deres Bord og Kost her at fortære, det maa de købe paa Torvet."
- e) Borgerne i Kjøbenhavn, hvor de fare til andre Steder til Markeder, ere fri for Told, undtagen til Fiskemarkeder.

16

Tilsidst heder det: "Vi undfaae og tage fornævnte vore Borgere, Bymænd og Menighed som bygge og bo i Kjøbenhavn, og de Kjøbmænd og Gjæster som der i god Maade med deres Gods og Kjøbmandskab tilsøge, i vor kongelige Fred Værn og Hegn særdeles at beskjerme, i saa Maade som dem vore Forældre og Forfædre Konninger i Danmark tilforne for vor Tid gjort have, for Tjeneste og Troskab som de Os og Riget og Kronen pligtige ere og gjøre skulle."

Hvad Byens Næring i denne Periode angaaer, saa bestod den endnu, ligesom i den forrige, i Fiskeri og den Handel som dermed kunde drives. Den utrolige Mængde Sild, som Sundet den Tid vrimlede af, fangede de og førte til Markederne paa Skanør Falsterbod eller Dragør, eller de lode dem afhente i Kjøbenhavn selv af Hansestædernes Kjøbmænd, som deraf havde største Fordel, og isteden derfor indførte Øl, Salt, Klæde, Lærred og Specier.

De i forrige Paragraph omtalte Sognekirkers Antal blev vel endnu ikke forøget; men derimod opkom her Tid efter anden adskillige Klostere. Allerede 1237 kom Franciscanermunkene eller de graa Brødre til Kjøbenhavn, og havde deres Kloster der hvor Bryggernes Laugshus nu er. Under Aar 1261 nævnes et Sortebrødre- eller Prædikebrødre-Kloster, og 1307 Hellig Aands-Brødres Hus.

Som Tilflugtssteder for Syge nævnes St. Jørgens Hospital og St. Gertruds meget tidlig. De laae udenfor Stadens Nørreport, (saavelsom Avlsgaarden og Teglgarden) paa Pladser, som ved Byens Udvidelse paa den Kant kom inden for Byens Volde tilligemed Serritslev By.

17

Allerede under Aar 1261 tales om Kjøbenhavns Hospital, 1292 om Hospital i Kjøbenhavn for Spedalske, og 1370 om St. Jørgens Hospital for dem som vare befængte med Spedalskheds Syge. Skoler til Ungdommens Oplærelse i Religionens Sandheder og til Videnskabers Fremme haver man saa godt som ingen Efterretning om i denne Periode; og dog har der været slige Instituter, da her var Klostere og Domcapitler. Det staaer ogsaa i den Instrup som den Roeskildske Bisp Aar 1343 gav Capitlet i Kjøbenhavn, at de skulde have en duelig Skolemester, som Bispen vilde udnævne. Og samme Aar blev af Fru Ingeborg, Hertuginde til Sverrig Halland og Samsø, skjænket Asminderød Kirke til den Cannik som forestod Skolen, imod at Capitlet besørgede en aarlig Messe sjungen for hendes Husbondes Sjæl.

De i Middelalderen saa berømte Gilder, om hvis Oprindelse og Undergang Kofod Anker har skrevet en egen Bog, vare heller ikke ubekjendte i Kjøbenhavn i denne Periode. I 14de Seculo nævnes adskillige, hvoriblandt den hellige Trefoldigheds Gilde eller de tyske Kjøbmands Gildeslaug, som fik deres Skraa fornyet og forbedret 1382. Denne repetitus codex paabyder 3 ordentlige store Forsamlinger, som skulde holdes Jul Fastelavn og Pintsdag. Søfarende Brødre som geraadede i Nød

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

maatte især hjælpes. Ved en Gildesbroders Ligbegjængelse skulde ofres af hver Broder 2 Mk. Vox til Messen. Ingen maatte doble i Compagniet under Straf af 4 Mk. Vox. Ingen skulde tage en Gjest med sig i Compagniet uden Oldermændens Forlov eller og bøde 2 Mk. Vox. Koner og Jomfruer maatte ikke komme

18

i deres Gildeslaug. Hvo som i Selskabet slog eller saarede nogen Broder, skulde straffes paa et Lisp. Vox og en Tønde Øl. Spildte nogen Broder saa meget Øl paa Bordet, at der ikke kunde skjules med en Haand, han skulde betale en Engelsk. Om en Broder skjeldte eller ilde tiltalte den anden, skulde han betale en halv Læst Øl. Faldt nogen Broder den anden i sit Kjøb, skulde han straffes paa en Tønde Øl.

At i slige Gildesskraaer maa søges Oprindelsen til de senere Dages Laugsvedtægter, er bekjendt og skjønnes let f. Ex. af det St. Karine Gilde som Bagersvendene oprettede i Kjøbenhavn 1403. I denne Gildeskraa heder det blant andet:

"Hvert Aar skal Broderskabet lade holde tvende Messer i sante Karine Capel i vor Frue Kirke.

Naar en Broder dør udaf Broderskabet, da skulde alle Brødrene vaage om Natten over Liget, og om Morgen en følge Liget til Graven.

I hvilken Sted en dør af vore Brødre, og vi fange det at vide, da skulle vi begaae hannem med en Vigilie og Messe ligervis som han var her død.

Er det saa, at en af vore Brødre vorder syg og haver intet at fortjene, da skulle Brødrene komme ham til Hjælp med 4 ß. lybsk ud af Bøssen.

Hvilken Svend hidkommer ud af fremmede Land, og vil gaae her udi en Tjeneste, og vil være udi vort Broderskab, han giver en Skilling lybsk og 3 Hvider til Drikkestobe.

19

Hvo som et Ølstob eller et Glas sønderslaaer, han skal give Lauget en Mark Vox.

Er det saa, at to Brødre lege tilsammen med Terninger, og en anden Broder kommer dertil gangendes, og siger det, da skulle de to som have lagt tilhobe, betale hver deres to Engelske.

Er det saa, at en Broder den anden tiltaler i vred Hu det som rører paa hans Rygte og Ære, han giver en Mk. Vox.

Hvilken Broder som slaaer sin Broder paa Tænderne eller Kindben, han betaler 2 Mk. Vox. Hvilken Broder der drikker sig drukken saa at han spyer, betaler en Hvid.

Den yngste Broder i Broderskabet, som er yngst af Aar, han skal gaae i Brødrenes Vers et halvt Aar. Hvilken Mand Svend Qvinde eller Jomfru vorder vor Broder eller Søster, de skulle faae Oldermænden og Skafferen Haanden og alle Brødrene og jætte dem at holde som vor Skraa og Rettighed indeholder. Naar vi drikke tilsammen, da skal ingen Broder anden tildrikke tvert over Bordet, hvo som det gjør, han give en Hvid Pending; men er det Gjæster dem maa tildrikke hvo som vil; men Brødrene skulde drikke hveranden retsinninges om til.

Hvilken Broder spilder saa meget Øl for sig paa Bordet, at han eller Skafferen kan det ikke bedække med sin Haand, han skal give to lybske Pendinge.

Naar vore Brødre drikke tilsammen i Selskabet da skal der ingen Broder indbære Væрге eller lang Kniv, un-

20

der Straf af en halv Tønde Øl." (vid. Annal. ecclef. Dan. Tom. II. pag. 499.)

Endnu vare Husene for det meste Bindingsværk med Straatag og klinede Lervægge. Der var i Byen en Mængde Hauger og Gaardsrum, omgivne af Plankeværk og tildels af Torngjerde. Dog kan man af Byens tiltagende Velstand ogsaa slutte, at en Del grundmurede og anselige Bygninger allerede nu ere

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

blevne opførte. Men Byens Tilvæxt i Formue og Rigdom skjønnes deraf, at Danmarks Fjender, Lybekkere tre Gange, Pommerinker en Gang, og de Norske, som holdt med Stigs Tilhængere, en Gang, søgte hertil for at plyndre og berige sig. Ved disse gjentagne Overfald led Kjøbenhavn meget, hvilket gav Anledning til at Fæstningsværkerne bleve forbedrede.

Af disse Angreb paa Kjøbenhavn er intet navnkundigere end det Aar 1428, da Hansestæderne i Forening med de holstenske Herrer rustede af al Magt for at hævne sig paa Erik Pommer, hvis Brøde var, at han, ligesom Waldemar Atterdag, søgte at ophjælpe Landets Handel. Det hed hos dem at krænke gamle Privilegier. De troede nemlig at have Hævd paa at være Nordens Formyndere og Monopolister. De havde klaget over Rettens Fornægtelse hos Pave og Kejser, men disse laae for langt af Led til at de kunde tage sig videre af Sagen end sende Legater og Commissarier der ingen Ting fik udvirket.

Nu vilde de da skaffe sig Ret med Magt, og især skulde det gaae ud over den af Kongerne saa meget begunstigede ny Handelsstad Kjøbenhavn, der bragte Landet saa betydelige Fordele og var dem en Torn i Øjet.

21

Toget gik for sig om Foraaret 1428. De udrustede en stor Flaade, samlede sig ved Wismar, og droge derfra ad Kjøbenhavn. Kongen var ikke selv personlig tilstede. Han var paa Sorø-Kloster. Hvidtfeldt vil ikke afgjøre, om det var af Frygt eller af Andagt, men mener, han havde gjort bedre i at være ved Haanden og sætte Mod i sit Folk. Hans ædle Dronning Philippa erstattede fuldkomment Savnet af hans Nærværelse.

Da Hansestædernes Skibe, for at komme Fæstningen nærmere med det da nylig opfundne Ildskyts, sænkede store Stykfade og Kar i Havnen, hvorpaa de da plantede det, forfærdigede de Danske af Bjælker og Tømmer en Art Stykpramme eller svømmende Batterier, hvormed de gjorde den fjendtlige Flaade stort Afbræk. Den maatte tilsidst gaae bort med uforrettet Sag.

§. 3.

Denne Paragraph kan ikke indledes bedre, end med en Extract af nogle af de fornemste Artikler i den af Kong Christopher 1443 givne Kjøbenhavns Stadsret. Den er delt i 6 Capitler.

Første Capitel.

Hvorlunde de skulde holde 't om Samfund saasom ere Compagnie og Gilde og andre skjellige Selskaber.

Deri fastsættes, at i det tyske Compagnie skulde Brødrene vælge sig deres Oldermænd en af deres Laug, og dette Valg skulde bekræftes med Borgemesterens og Raadets Samtykke. I det danske Compagnie derimod beskikkede Magistraten

22

straten Oldermænd. Dernæst forekomme blant andet følgende Anordninger.

"Borgemesterne og Raadet skal have deres Stadskjeldere, der skulde de have fal tysk Øl og andet fremmed Øl for mulige Kjøb."

"Enhver Mand som Borger er, og udi Kroen sammeledes, maa have tysk Øl fal i deres Huse med deres Gjæster at drikke, og intet ud at selge i Kandetal. Og derfor skulde de give Kongen to Øre Pendinge om Aaret."

"Dansk Øl maa hver Mand baade Borgere og Kroere have fal baade inden Huset og uden Huset."

"Ingen den som Bryllup gjøre vil, skal have mere end 20 Diske Mad, og ikke mere end fem Retter, uden det saa falder, at han havde nogen Herre eller Fyrste eller Biskop til sit Bryllup, da maa han have flere Retter. Det samme gjelder om Barnsel og andre Gjæstebud.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Andet Kapitel. Om Vin at tappe.

Bestaaer blot af to Artikler:

- a) Den der tapper Vin i Staden, skal tappe med ret Byes Stob og Maade; gjør han det ikke, da skal han miste det Fad som han tapper af, og Halvdelen af saadan Vin skal Kongen have og Halvdelen Raadet.
- b) Ingen Vinmand maa tappe sin Vin før den er seet af Fogeden, Borgemestereren, og Raadmændene, og de har faaet deres Zise, som gammel Sæd haver været, nemlig to Grote (o: 1 Skilling og 1½ Hvid danske

23

danske) af hvert Fad Vin; og desuden baade Borgemesteren to Stobe Vin og Fogeden to Stobe Vin.

Tredie Capitel.

Om Gjæster og Kjøbmandskab hvorlunde det med dem holdes skal.

"Gjæster, de som komme hid til Staden at sælge og købe, de give deres Gjæstes kud en Tid om Aaret naar dennem vorder tilsagt. Ingen Gjæst skal sælge sit Gods udi Skib eller paa Broen. Han skal først skibe det op i sit Herberge, og der sælge det; undtagen Korn, Kul, Tømmer, og ferske Sild. Hvo det gjør bøde Kongen 3 Mk. og Staden 3 Mk.

"Salt, Humle, Jern, Smør, Telge, og andre slige Vare skal man sælge og købe med Vægten. Hvo det ej gjør haver forbrudt det han sælger og Pendingene som det med kjøbes, Halve til Kongen og Halve til Byen.

"Hvo som fører falsk Kjøbmandskab ind til Kjøbenhavn, det Gods er forbrudt, og dertil skal han end give Kongen 10 Mk. og Staden 10 Mk.

"Hvilken Mand som køber nogen Ting og fæster op med Haand (o: giver sin Haand derpaa) hannem er lovet wedder at sige den samme Dag og bøde 2 Øre Pendinge (1½ Skilling lybsk). Men beholder han den Ting han haver købt, Natten over, da skal han betale saa dyrt, som han den Ting for købt haver.

24

"Hvilken Mand som køber nogen Ting, den som han haver førre seet, og drikker der Lodkjøb *) paa, da skal han holde Kjøbet og betale det som han haver købt.

Fjerde Capitel.

Om Gjeld.

Den som er en Anden Noget skyldig, ham skal forelægges Laugdag (o: en vis bestemt Tid) betaler han det ikke forinden, bliver han udpantet.

Den som intet har at betale med, "skal antvordes hannem i Hænder, som han er skyldig, naar han er lovlig forfulgt (o: naar der først er procederet med ham efter Loven) paa det at han ikke kjærer sig retteløs, og han skal saa forvares, at han ikke mister sin Sundhed.

Femte Capitel.

Om Byens egne Erinder.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

"Hvo som stiger over Byens Mure eller Planker eller over Byens Fæstning eller bryder Planker ud, han give Kongen 40 Mk. og Byen 40 Mk.

"Hvo som ej vil hjælpe at gjøre Veje eller anden Ting som Fogeden Borgemesterne og Raadmænd tykkes nyttigt at være for Staden, han bøde første Tid for Uhørsomhed 3 Mk., anden Tid 6 Mk., tredie Tid 40 Mk., halv Kongen og halv Staden."

*) Efter Pontoppidan Lidekjøb, efter Kofod Anker Litkjøb, hvilket hidledes af Lith, som hos de Gamle betydede Øl.

25

"Behøver Byen nogen Stræde eller Vej igjennem nogen Borgers Gaard eller Jord til Kongens og Stadens Nytte, da skal han det tillade og tage der Gjengjeld for. Vil han ikke, da maa Fogeden Borgemesterne og Raadmand alligevel ramme Byens Beste, og det staaer siden til Kongen om han nogen Gjengjeld have skal."

"Skeer det saa, at Fogeden Borgemesterne og Raad bedes og have ville til Stadens Nytte og Tarv af nogen Bymand Tømmer Sten eller Lim eller andet hvad han haver i sin Gaard eller Hus, da skal han det tillade og tage der fuldt fore; vil han det ikke da miste sig det samme som de ombede."

"Hvilken som forvunden (o: ved Lov overbevist) vorder, at han omgaaer dermed med Ord eller Gjerning, at forraade Kongen af Danmark, Kjøbenhavns Slot eller By, han lide saadan Dom og Ret som Forrædere bør at lide."

"Det er haardeligen forbudet, nogen Samling at gjøre i Byen for nogre Erinde Skyld, uden Fogeden Borgemesterne og Raadet kommer dem tilsammen: hvilken som det gjør og Høvidsmand er derfor, han skal miste sit Hoved, og hans Hovedlod i Kongens Verge, og alle de andre som i saadan Samling er, bøde hver Kongen 20 Mk. og Staden 20 Mk.; men hvilken af Almuen som noget skader, han kjære sin Sag for Fogeden Borgemester og Raad."

"Ingen Borger skal bære Vaaben i Byen, og ej Udenbyesmand længere end han kommer udi sit Herberg. Hvo som det gjør miste det Værge han bærer.

"Hvilken Mand som kjøber nogen Ting, og kommer Kongens Bud i det samme og vil have den Ting til Kongens

26

gens Nytte, da skal Bymanden give det Kjøb over, og Kongens Bud tage det og betale 't."

"Hvo som er født i Kjøbenhavn og kan noget Embede (o: Haandverk) som han vil blive ved og bjerge sig med, saasom er Sudergjerning Skrædergjerning og andre slige, da skal han ej give mere end en Øre Pending (o: 1½ Skill. danske) naar han kommer udi Embedet. Og hvilken af saadanne Embedsmænd, som udenbyes født er, og Borger vorder, han give saa meget til Indgang udi Embedet som han giver for Borgerskab.

"Hvilken Bager som ej vil holde Fogedens Bud og Borgemesternes og Raadsens om Brød at bage som Tiden tilsiger paa Kornet, og bager smærre (Pontoppidan har i Origines urigtigen mere) Brød end de hannem forsiage, første Tid han vorder kjært af Menigheden miste alt sit Brød som han da haver; det skal sendes til Sanct Georg og Helliggjæstes Huse; item anden Tid Brødet og 3 Mk.; tredie Tid 3 Mk. med Brødet; fjerde Tid 40 Mk. med Brødet, halve Pendinge til Kongen og halve til Byen; og være siden saa nær Borgerskab som Borgemestere og Raadet tykkes for Uhørsomme. Og den samme Ret skal og være om Bryggere, Sudere, Smeder, og Skrædere ic."

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

"Hvilken Raadmand som vorder forvunden (o: overbevist) at han tager Pendinge og siger Uret for Ret for Vildskyld, da skal han være ugjæv; og alle de som med hannem holde udi den Sag komme af Raadet og aldrig udi igjen." (Denne Artikel savnes hos Pontoppidan).

"Hvilken som stevnes til Tinge, skal stevnes med Byesens Svenne, og de skulde sige hans Naboer til paa baade

27

Sider. Kommer han ej til Tinge da skal han første Tid give Kongen 6 Øre, anden Tid 12 Øre, tredie Tid 3 Mk., fjerde Tid 40 Mk. Halv Kongen og Halv Staden. Sidder han længer overhørig da er han og hans Hovedlod i Kongens og Stadsens Verge."

"Taber nogen Bymands Søn i Dobbel eller nogen Leg mere end en Skilling Pendinge, da skal dog den som vinder ej mere beholde af hannem end en Øre Pendinge."

"Hvilken Mands Hus eller Tag neder vorder brudt eller draget naar Vaadeild er løs, da skulle alle de som for Ilden bo gjøre hannem skadesløse, som Fogeden Borgemestere og Raad tykkes skjelligt være."

"Hvo som fanger Spidals-Sot (o: Spedalskhedssyge) udi Staden, han skal nødes ud at fare til St. Jørgens Hus inden den Tid som hannem af Fogeden og Borgemesternes forelagt vorder. Gjør han det ikke, da maa de føre ham og hans Gods did paa hans Kost og Tæring."

"Hvo som Fogederne Borgemestere og Raad overløber med vred Hu og ubeqvemme Ord, han bøde hannem som han saa overløber 40 Mk. og 40 Mk. Kongen og Staden; vorder han saar, gjelde Hals. Den samme Ret skal og være om Bysvenne naar de ere udi Konningens eller Stadsens Ærende."

"De som ere indgivne i Helliggejstes Hus, de maa ej købslaae. Hvilken af dem det gjør, han skatte med Byen.

"Ingen Mand maa have sit hemmelige Hus nærmere Bystrædet end en Alen, og jordgravet, og intet Flod til Bystrædet, og ej til sin Nabo, og ej nærmere sin Nabo

Her er den diplomatiske transskription af side 47 (side 28 i bogen) som flydende tekst. Jeg har samlet alle orddelinger fra linjeskift og bevaret den originale stavemåde og tegnsætning. Som ønsket er teksten ikke sat i boks.

28

end fore er sagt. Hvo herimod gjør, bøde Kongen 3 Mk. Staden 3 Mk. og Naboen 3 Mk. om han det kjærer, og bryde op den Bygning som han nærmere bygt haver"

"Ingen forbygge sin Nabo med Hus eller Stenebro, uden som Fogeden Borgemestere og Raad tykkes skjelligt være. Hvo herimod gjøre, bøde Kongen 3 Mk. og bryde op sin Bygning."

"Alle Kjøbenhavns Borgere være fri for Told udi Riget fra nu og altid. Men paa Skanør, Falsterbod, Malmø og andre vore Fiskeleje der skulle de give Told fra St. Bartholomæi Dag og indtil St. Dionysii Dag."

"Hvilken Borger som vil fiske efter St. Dionysii Dag efter tom Sild, han fiske frit, og give der intet fore om han segler ind og ud."

"Hvo som vorder funden med vrang Alen Vægt Skjeppe Pundere Bismere eller noget andet Sligt, han gjelde første Tid 3 Mk. Kongen og 3 Mk. Byen, anden Tid 6 Mk. hver af dem, tredie Tid miste al sin Hovedlod og rømme Staden."

"Raadet skal have et Hus dertil, som de have deres Pundere og Skaalevægt udi, og gjøre dermed hver Mand Skjellighed, og hvad det renter det hører Raadet til, som af Alder været haver."

Borgemester og Raad skulde være fri for Skat.

De skulde have 10de Penge af det Gods hvortil enten ingen Arvinger meldte sig eller hvortil Arvingerne vare udenrigs.

Sjette Capitel.

Om dem som sig forbryde eller uskjelligen leve.

"Hvo som anden slaaer Pust, eller drager hans Haar, eller griber hannem ildeligen om hans Næse eller Kinben eller andensteds paa hans Liv, eller river hans Klæder med Hænder Sværd eller Kniv, eller skyder hannem i Dynd eller kaster hannem omkuld med vred Hu, bøde hannem som Skaden fanger 3 Mk., og Kongen og Staden hver saa meget."

"Hvo som fanger Hug eller Pust i Dobblespil af den som han dobbler med, han som Hug udgiver bøde hannem intet som Hug faaer, men han skal bøde Kongen og Staden efter sin Brøde. Vorder og Nogen ihjelslagen i Dobblespil han skal jordes under Galgen, og den som hannem ihjelslaaer give Liv for Liv."

"Hvo som vorder forvunden at han slaar Kongens og Stadsens Vægttere med Foragt om Nattetide, han bøde sin Hals, og hans Hovedlod være i Kongens Verge. Kan han ej forvindes og man har derfor en Mistanke til ham, da skal han værge sig med 12 Mands Eed."

"Slaaer nogen Vægter nogen Mand uden skjellig Sag, han lide den samme Ret."

"Finde Vægttere nogen Mand om Nattetide vandrende paa Gaden siden 9 er slagen, da skal han ledes til sit Herberg. Haver han ikke Herberg da skal han sætte Borgen eller i Stadsens Gjemme til anden Dagen, og gøre da Skjel for sig hvi han gik paa Gaden."

"Hvilken Svend eller Mand som Qvinde eller Jomfru voldtager i Staden, han bøde sin Hals."

"Hvilken Anden kalder Skalk eller andet desligeste i Hastmod eller Drukkenskab, bøde hannem 3 Mk. og Kongen og Staden hver lige saa meget."

"Kalder og Nogen, Mand eller Qvinde, nogen Dannemand Svend eller Qvinde eller Mø, de som ubrødelige ere, Tyv Forræder eller og noget andet som Ære gjelder, og kan det ikke bevise, han bøde den som han saa kalder tvende 40 Mk. og Dannemands Bøn, og Kongen og Staden hver 40 Mk. Kan han dem ikke udgive, han slaaes til Kagen eller og løse sig fra Fogeden Borgemestere og Raad som han med dem kan eens vorde.

"Kalder og Nogen, saasom før er rørt, Mand eller Qvinde, de som aabenbare berygtede ere, for saadan Sag, og han det ej dog kan bevise, han bøde saadant berygtet Folk 3 Mk. og Kongen og Staden hver dere (hver af dem) saa meget, saalænge til han eller hun som saa kaldes haver lovligen lagt sig den Sag fra som Loven udviser. Gjør det Nogen siden, han eller hun bøde da fuldt som før er rørt."

"Findes og nogen ond Qvinde som uqvemmeligen taler paa nogen Dannemand eller og Danneqvinde, det som hun ingenlunde bevise kan, hun skal sættes paa Kagen og drage (o: bære) Sten af Byen og hendes Gods tage Kongen og Staden."

Fra denne Stadsrets Datum 1443 har Kjøbenhavn været bestandigt Kongesæde. Hoffet trak Adelen herhid fra alle Provindser. De bygde Gaarde og fortærede deres Penge her. Flere Kjøbmænd Kunstnere og Haandværksfolk indfandt sig; og det Tab, som Kjøbenhavn, ligesom andre ved

Østersøen beliggende Stæder, led ved de saa meget indrendende Silde Udeblivelse, blev saaledes rigelig oprettet. Staden tog nu idelig til i Velstand Magt og Anseelse, og, som Riegels siger i sit Kjøbenhavns Skilderi, "Fru Havnia, stolt af den erhvervede Lykke, (at være bleven de danske Stæders Dronning) begyndte at tilvende sig alle Fordele, og længe varede det ikke, førend hun saae ned paa

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

sine Søstre med Foragt. Disse mærkede ikke, hvorfra deres Svækkelse Afmagt og Undertrykkelse kom, førend de havde tabt Kræfter til at afvende Ødelæggelsen.”

Aar 1445 holdt Kong Christopher i Kjøbenhavn sit Bilager med Dorothea en Datter af Marggrev Hans Guldsmager af Brandenburg, ved hvilken Lejlighed Hoffet viste en Pragt, hvortil man aldrig havde seet Lige i Danmark.

Blant Bryllupsgjæsterne vare adskillige Fyrster fra Tydskland med overmaade stort Følge, og Deputerede fra Hansestæderne. Den danske Adel viste sig med al mulig Pragt og Bram, saa meget mere som Kongen selv gjerne saae det. Man har hos Hvitfeldt Kongens Brev til Else Otte Rosenkrants's, hvori det heder: ”Bi bede Eder kjerligen at I for vor Skyld reder Eder kosteligen ud, med kostelige Klæder, Smykkerie og andre saadanne Stykker, og med Eders bespændte Karm og faure Heste og vel udredde Svende, og gjøre Eder glade med os den Tid over.”

Men den indenlandske Adel havde ikke just stor Glæde ved denne Bryllupsfest. Den maatte i alt staae tilbage for Tydskerne. Det samme Fortrin som Kong Erik havde

Her er den diplomatiske transskription af side 51 (side 32 i bogen) som flydende tekst. Jeg har samlet alle orddelinger fra linjeskift og bevaret den originale stavemåde og tegnsætning, herunder det middelalderlige sprog i rimkrøniken. Som ønsket er teksten ikke sat i boks.

32

skjænket sine Pomerinker paa Landets Børns Bekostning, det samme skjænke Christopher sine Bayrer. Aarsagen til slig Partiskhed, som Danmark lige fra hine Dage har maattet sukke under, maa søges, ikke blot i Landsmandskabs og fælleds Sprogs Indflydelse, men ogsaa i de mere uddannede Sæder, den finere Levemaade, og de smidigere Hofmanerer, som tydske Adelsmænd dengang vare i Besiddelse af, fremfor Adelen her i Norden.

Man dulgte heller ikke sin Misfornøjelse. Danske og Svenske lode ilde med ham derfor, siger Hvitfeldt, og i den af Hadorf udgivne Rimkrønike heder det:

”Svenske og Danske worda til rade,
At the Konnungen rade og bade,
At lathe Bayare hemfara.
The stædia them ej ther långar wara.
Thi af Gull Sølv och fagra Hästa
Finga Bayare alt thet besta;
The fingo och först Foder hwar Konnungen gäste,
Af Kållare och Stegerhus thet bäste.”

§. 4.

Det varede kun 4 Aar, inden Kjøbenhavn atter havde en ligesaadan Bryllupsfærd.

1449, da Christian I blev kronet, holdt han tillige Bryllup med sin Formands Efterleverske.

”Den Højtid, siger Hvidtfeldt, besøgte Hertug Adolph (af Holsten) udi egen Person, de brandenborgske Sendebud, foruden den danske Adel Fruer og Jomfruer, hvilke vare

33

forskrevne, som Brevene lyde, ”vel udstafferede at komme med deres raske og koffre (o: duelige) Svende.”

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Mod Enden af Christian den Førstes Regjering saaes igjen i Kjøbenhavn en Scene, hvis Pragt fuldkommen kunde sættes ved Siden af de to nysnævntes. Kongen gjorde Aar 1478 sin Søns Hans's Bryllup med "Frøken" Kirstine Churfyrst Ernsts Datter af Sachsen.

"Hende fulgte (efter Hvitfeldts Beretning) her ind udi Danmark Hertug Albert, hendes Farbroder, med mange Grever Riddere og Svende, stærk ved 800 Heste og 42 Vogne, foruden mange forgyldte Karme og Vogne for Fruentimmeret. — Udenfor Kjøbenhavn red hende Kong Christiern, Brudgommens Fader, imod med 500 Heste. Hans Folk vare alle brunklædte, besatte med hvide og blaa Striger over og over; og efterat han hende og hendes Følge havde hilset og bedet velkommen være, vendte han om og red til Kjøbenhavn igjen. Dernæst red hende Junker Hans, Brudgommen, under Øjen med 700 Heste, alle (Folkene) grønklædte med brune blaa og hvide Striger over besat; og efterat han Bruden og hendes medhavendes Førster og Herrer havde undfanget, ledsagede han dennem til Kjøbenhavn ind paa Slottet."

Man har endnu det Brev, hvorved Kongen indbød Borgemester og Raadmænd i Nestved til sin Søns Bryllup. Det lyder saaledes: "Vider, kjære Venner! at Vi agte med Guds Hjælp at gjøre Vores kjære Søns Bryllup den Søndag næst efter Bartholomæi Dag næstkommendes her udi Kjøbenhavn. Beder Vi Eder kjærligen, at komme til

34

til Os hid med Eders Husfruer, at gjøre Eder glade med Os og flere Venner, som der da kommendes vorder."

Kjøbenhavn, som allerede var Hoffets og Regjeringens Sæde, fik, ikke længe derefter, ny Tilvæxt i Anseelse og Næringsveje, da det blev en Universitetsstad. Her fortærede nu Professorerne deres Lønninger, og da det var det eneste Universitet for tvende Kongeriger, tyede en Mængde Videnskabsdyrkere hertil, og med dem de Penge som tilforn bleve fortærede i Paris og Cølln. Der bleve til Universitetets Tarv ny Bygninger opførte; og det var i alle Henseender fordelagtigt for Kjøbenhavn at have et rigt doteret Universitet inden sine Mure.

Det indviedes d. 1. Jun. 1479 med stor Højtidelighed. Universitetets Canzler, som ifølge Pavens Bulle var det Stifts Biskop hvor Universitetet laae, og altsaa her Ole Mortensen Biskop i Roeskilde, havde udnævnt Licentiat Medicinæ Peder Albertsen, som havde hentet de første Professorer fra Cølln, til Vicecanzler, og han holdt i denne Kvalitet Indvielsestalen i Kongens Bispens og andre Prælaters og Adelsmands Nærværelse.

Højtideligheden gik for sig i Frue Kirke efter Messe var holdt. Til den første Rector Magnificus blev creeret en dansk Adelsmand som var Magister Artium Decanus Capituli ved vor Frue Kirke i Kjøbenhavn og Cannik i Odense og Roeskilde, navnlig Jesper Henrichsen til Sandagergaard, af Familie en Qvitzov.

I Universitetsprotocollen lode sig indskrive: Kongen, Dronningen, Bisperne, Cancelleren, Abbeder, Prælater,

35

Canniker, Adelsmænd, Professorer og Magistre, samt Studenterne fra Danmark, Norge, Sverrig, Tydskland, Holland, ialt henimod 80.

Blant de under Christian I Kjøbenhavn vedkommende udstædte Anordninger vare følgende de mærkeligste:

1455 befaledes at samtlige Indbyggere, fribaarne og andre, skulde hjælpe til Stadens bedre Befæstning med Planker og Broer.

Samme Aar klager Kongen over, at fremmede Kjøbmænd, som kom til Kjøbenhavn, vilde raade sig selv; det bliver dem alvorligen forbudt, og Byens Privilegier stadfæstes.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

1458. ”Vi byde Alle og endelig ville, som bygge i vor Kjøbstad Kjøbenhavn, der Borgeres Næring have og bruge ville, i hvis Gaarde de (end) udi boe, eller hvad Borgerembede (de end) bruge, skulle gjøre og give i vor Udbud, Paalæg, Skat, og Byes Tynge med og som andre vore Borgere sammesteds tilkommer at gjøre og give; undtagne vor og vor kjære Husfrues Stegere, Basunere, Skræddere, Handskemagere, (al. Harniskmagere) vore Tjenere som os dagligen følge, og de som Vi med vort Brev herefter besynderligen benaade vilde.

”Item skal ingen i hvem han helst tilhører der boendes er i Kjøbenhavn, udtappe kjøbe eller sælge fremmed Øl Vin Brød eller andre Stykker, førend vore Borgemestere og Raad have sat Kjøbet, saa skjelligen tilgaaer paa baade Sider.

36

Ingen skal lade gjøre højere Gader for deres Gaarde eller højere sætte deres Fod af deres Hus, end som Borgemestere og Raad forevise at skjelligt er. Hvo sin Nabo forlægger med saadan høj Færd (Pontopp. i Origines og Lütz-dorf i et Manuskript læse høj Fred) han skal bøde tvende 40 Mk., Halvdelen mod os og Halvdelen til Byen.

Af 1475 haves en Forordning som viser, hvor aldeles passiv Kjøbenhavns Handel endnu var, og hvor lidet Lovgiveren tænkte paa heri at ramme nogen Forandring. Det heder:

”Tydske Mænd maa sejle ind udi vort Rige Danmark og ingen Danske til Tydskland med Kjøbmandskab.”

”De Danske maa segle inden disse 3 Riger.”

”Tydske Mænd maa kjøbe og udføre allehaande Vare uden Honning og Heste yngre end fem Aar.”

”Oxen maa drives af indenrigs Mænd til Falsterbo der Skanør Dragør og andre Fiskerlejer og Kjøbstæder, og sammeledes til Assens Colding og Ribe, og ikke længere af Indenrigsmænd sønder ud.”

”Bønder maa kjøbe og sælge med Kjøbstadmænd, ej til Forprang og ikke med Gjæsterne; og Gjæsterne maa kjøbslaae med Kjøbstadmændene og ikke med Bønderne.”

”Vore Borgere maa forfragte tydske Mænd deres Skib at føre fornævnte Kjøbmand deres Gods til Tydskland med; dog saa at de ikke selver sende noget deres Gods eller Kjøbmandskab derud.”

37

”Hvo som tydsk Øl vil føre ind udi Rigerne til at sælge, han skal give Konningen et Lod Sølv paa hver Læst til hans Fadebur, og ingen Tønde dyrere sælge end 18 Skilling.”

Til Oplysning om den sidste Punct i Forordningen, haves følgende Efterretning hos Hvitfeldt:

”Aar 1477 begyndte Rostocks Øl her udi Riget at gjelde 18 Skilling, tilforn gjaldt den ikkun 10.”

§. 5.

Under Kong Hans foregik ingen synderlig Forandring med Kjøbenhavn hverken i Henseende til det Indvortes eller Udvortes.

I Byens Jordskyld 1496 hos Pontoppidan i Origines vise de mange Haver, hvor lidt Byen var bebygget.

Under Aar 1485 confirmerede og forøgede han Byens Privilegier; da heder det blant andet:

”Vi Hans ic. gjøre Alle vitterligt, at Vi af Vor synderlig Gunst og Naade have annammet og undfanget og annamme og undfange med dette Vort aabne Brev Vore Borgemestere Raad Borgere og Menighed udi Vor og Kronens Kjøbstad Kjøbenhavn udi Vor kongelige Fred Hegn Værn og Beskjermelse at forsvare og fordagtinge til rette. Og unde og stadfæste Vi dennem alle de Naader Friheder og Privilegier, som Vor kjære Fader Konning Christiern, hvis Sjæl Gud naade, og andre Vore Forfædre Konninger i Danmark dem naadeligen undt og givet have, at de dem

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Her er den diplomatiske transskription af side 57 (markeret som side 38 i bogen) som flydende tekst. Jeg har samlet alle orddelinger fra linjeskift og bevaret den originale stavemåde og tegnsætning nøje. Som ønsket er teksten præsenteret uden brug af bokse.

38

fri og ubehindret nyde bruge og beholde maa med alle deres Ord og Artiklie som de indeholde og udvise. Og unde Vi dem saadan Forbedring paa fornævnte deres Privilegier som herefter følger, at nyde bruge og beholde saa længe Vor Naade tilsiger, som er:

”Først, at hvo som Anden dræber slaaer saargjør eller bærrier i Kjøbenhavn han skal hindres af Fogeden Borgemesterne og Raad og Bymænd, og sættes i Byens Hægte og Gjemme, til des han er forenet med Sagvolderen og med Kongen og Byen, eller og staae sin Ret som Sagen er til ic.

Item. Om Nogen forbryder sin Fred i Kjøbenhavn han skal have sin Fred igjen paa Kjøbenhavns Byting og ingen anden Sted; fordi hvor Mand bindes der skal han løses, uden han foreenes med Sagvolderen og fanger sin Fred af Os.

Item. Ingen skal eller maa gange eller ride i Kjøbenhavn med spændte Armbrust, Nogen til Skade eller Forfang, Dag eller Nat. Og skal eller maa Ingen gange med Sværd Armbrust eller anden Værge længere end (til) han kommer i sit Herberge.

Ingen skal eller maa tappe Vin Mjød tydsk Øl eller dansk Øl eller nogen anden Drik udi Kjøbenhavn uden med ret Byes Maade som af Alder udi Roeskilde været haver. Hvo herimod gjør bøde hver Tid 3 Mk. Kongen og 3 Mk. Staden.

Item. Ingen skal eller maa føre eller lægge nogen Gjødning eller Urenselse andensteds inden Byen eller uden By

39

Byen end der som Fogeden eller Borgemestere dem lade forevise” ic.

Under denne Konge fik Kjøbenhavn sit første Bogtrykkerie, og da denne Konst er saa vigtig, at den hvor den kommer forandrer Jordens Skikkelse, synes det ikke upassende at dvæle noget længere ved Konstens første Forplantelse her til Staden.

Det var egentlig Universitetet, hvis Tarv det var at kunne faae de allernødvendigste Elementarbøger til Undervisningen mangfoldiggjorte ved den da unge Konst, som expederte paa en Dag mere end der kunde skrives hele Aar.

Den første Bogtrykker var Gotfried fra Gemen en By i det Schaumburgske, han havde sin Officin hos Universitetets Procantsler Petrus Alberti. Og udkom da:

1493

Fundamentum in Grammatica, 38 Blade i Qvart,

og

Regulæ Grammaticæ, 48 Qvartblade, som høre sammen og udgjøre tilhobe en latinsk Sproglære. Ved Enden af den førstnævnte heder det: ”præsens tractatus impressus est Hafnye in curia Domini Doctoris Petri Alberti per me Gotfridum de Ghemen. Anno Domini M. CCCC. XCIII. in vigilia apostolorum Petri et Pauli,” Og ved Slutningen af den Sidste: ”Id parvum latinitatis opus impressum est in Universitate Haffnensi per me Godefridum de Ghemen. expensis Doctoris Petri Alberti de Haffnya Anno nostræ salutis M. CCCC. XCIII. in profesto Sanct. Canuti Daciæ Regis et martyris.”

40

1494

Den danske Rimkrønike, i Qvart.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Ved Slutningen af Bogen faaer Læseren følgende Underretning:

”M. fire hundrede halvsæmtessinnæ tyvæ
paa fæmtha Aar *), jeg vil ej lyvæ,
Tha var thenne Krønike tryckt af ny.
Ved Gotfrid af Ghemen i Kjøbenhavn By.”

1497

Summa Innocentii Papæ IV de Poenitentia

Af dette Skrift er der intet Exemplar mere tilbage. Efter Terpagers Beretning i hans Disputats om Bogtrykkerkonstens Oprindelse i Danmark var der fordum 4 Exemplarer deraf i Peder Albertsens Donation til Universitets-Bibliotheket.

1501

Historie om Kejser Carl og de tolv Jævnninger.

1505

Den skaanske Lov.

Den sjellandske Lov.

Den wisbyske Waterret.

1506

Parabolæ Petri Legistæ Laglandici, danice et latine.

*) Hvor denne Taleform findes i de ældste trykte danske Bøger, holder jeg for, den som oftest skal forstaaes saaledes som jeg her har antaget, at det nævnte Aar er begyndt.

41

1507

Rimkrøniken (2det Oplag.)

1508

Den jyske Lov med Biskop Knuds Glosse. Om Joachim og Anna saa og om Jomfru Mariæ Levnet og Jesu Barndom. 76 Blade 12mo. Parabolæ Petri Legistæ (2det Oplag.)

1509

Nogle gudelige Bønner i hvilke ther haffues Ihukommelse af Guds Pinelse og Jomfru Mariæ Drøvelser fran Palmesøndag og indtil Paaskedag.

Hær begynnes the fæmthen Stæder som vor Herre tolde syn Pyne paa, oc hvo som the betencker hver Daw i sit Hjerthe then forthjener stor Affladh. — Trykt i Kjømenhaffn hoos Gotfrid af Ghemen Anno Dni. 1509 paa Sancti Pedher Aften Cathedre. 28 Blade i 12mo.

The fæmten Tegn før vor Herres strenge Dom skal komme.

Historie aff (o: om) Flores oc Blantzeflor.

1510

En lysthelighe Historie af Jon Prest oc aff hans sture Riickdom oc Mackt.

Lucidarius, delt i 4 Bøger.

En ynkelig Historie om en fortabet Sjel der gjorde Kæremael paa Kroppen, at hun var fordømt til Helvedes Pine.

Foruden disse her opregnede og med Aarstal forsynede Bøger haves ogsaa en Donat med Gotfrieds Navn paa. Den

42

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

er uden Aarstal og er uidentvil det allerførste Product af hans Presse. — Tyrkens Tog paa Rhodis, som er s. a. & l. er ogsaa uidentvil fra hans Officin.

Med Aaret 1510 forsvinder Gotfrieds Navn, og hans Officin bliver ikke mere nævnt. Man seer, at hans eller Doctor Albertsens Valg af Forlagsartikler faldt gandske godt ud. Det som man leverte var almenyttige Skrifter, det var Skolebøger, Lovbøger, Andagtsbøger, Morskabsbøger, og Landets Historie.

Hvad Byens offentlige Stiftelser angaaer, da indtraf under denne Konge en Forandring med St. Jørgens Hospital. Kongens Brev til Kjøbenhavns Magistrat desangaaende er af 1508.

”Vi Hans med Guds Naade D. S. N. Konning ic. gjøre Alle vitterligt, at de fattige Mennesker i St. Jørgens Hospital her for Kjøbenhavn have nu været her for os og beskjæret, at de have Brøst paa den Provent og Rettighed, som dem bør og de pleje at fange udi fornævnte Hospital; da have Vi nu af vor synderlige Gunst og Naade, og paa det at fornævnte fattige og syge Mennesker maa kunne desbedre leve og tjene den almægtigste Gud, gjort en Skikkelse imellem dem og den som Forstander er udi fornævnte Hospital i saa Maade, at den som Forstander er maa og skal have nyde og beholde Avlsgaarden og Gaardssæde Rente og Landgilden af Bønderne og skal han derfor lade opholde daglige Messer og anden Gudstjeneste som der plejer og bør at opholdes, og skal han bygge og forbedre Kirken og Avlsgaarden og holde dem ved deres Hævd og Magt.

43

Item, hvad som ofres i St. Jørgens Blok i Kirken og paa Tavlen, det skulle de syge Mennesker have; og den anden Almissee af Landsbyen (formodentlig Serritslev) eller andensteds, det skal deles iblant alle de som derinde ere, dog saa at de Syge fange mere end de Karske.

Item, hvad som ofres til Kirken Harnisk Verge eller andet, deraf (scil. af dets Værd) skulle de Syge have den ene halve Del og den anden halve Del skal komme og blive til Kirkens Bygning og Behov. Og sammeledes hvad Offer som falder udi Kirkens Blok, det skal allene komme til fornævnte Kirkens Behov og Bygning.

Item hvad Sjælegave som gives i Testamente til fornævnte Kirkens Behov og Bygning, det skal Kirken allene beholde, og hvad som gives fattige Mennesker til deres Behov det skulle de og allene have og beholde.

Og skulle der være to Laase for St. Jørgens Blok, til den ene Laas skal Forstanderen have Nøglen og til den anden Laas skal En paa de fattige Syges Vegne have Nøglen; og skal Forstanderen tilsee at hves som fornævnte syge Mennesker i saa Maade som forskrevet staaer og i andre Maader givet vorder, det vorder redeligen og skjelligt parret og skiftet, saa at de Syge fange den Del deraf dem bør at have.”

Kong Hans's Dronning Christine stiftede 1505 St. Claræ Kloster, hvoraf den Gade det laae i endnu har Navn Clareboder.

Med Stadens Raadhus skete under denne Konge følgende Forandring. Byens ældste Raadhus var beliggende

44

paa Hjørnet af Nørregade og Klædeboderne. Det overlodes 1492 ved Mageskifte til Cannikerne ved vor Frue Kirke, og isteden derfor blev anlagt et andet Raadhus paa Nørregade vesten for Frue Kirke, der hvor Bisperesidentsen nu er. Denne Raadstubygning var saa rummelig og havde saa mange Værelser, at en Del deraf 1512 overlodes til Universitetet som dengang kaldtes Studium, og deraf har den der værende Gade Navn af Studiistræde.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

De Roeskildske Bisper havde alt længe naar de kom til Byen ikke kunnet residere paa Slottet hvor Kongerne holdt Hof, de havde en anden Gaard at bo udi som laae norden for Frue Kirke der hvor Studiigaarden nu er.

Paa det kongelige Slot havde Kong Christian I begyndt at anbringe nogle Forbedringer og flere Beqvemmeligheder. En Riddersal, 86 Trin lang og 40 Trin bred, stod i Arbejde fra hans Tid; dens Bygning fuldførte Kong Hans 1503. Til en Erindring derom lod han sætte sit og sin Dronnings Billeder udhugne i Sten ved en Trappe som gik op til denne Sal. Disse Stenbilleder ere endnu tilovers; de findes indmurede i Indgangen til det kongelige Bibliothek.

§. 6.

Vi har nævnt tre Kongers Formælingshøjtideligheder. Nu møder efter Tidsordenen Christian den Ildens Gemalindes Indtog.

Christians trolovede Brud, den dejlige burgundiske Printsesse Elisabeth, kom, efter en besværlig Sørejse fra Holland af, omsider i Land ved Hvidovre Torsdag Aften

45

d. 6 August 1515. Hun blev modtagen af Kongens Raad, Prælater og Adel; men Kongen selv kom hende først imøde om Fredagen udenfor Vesterport. Han var fulgt af en stor Deel tydske og danske Adelsmænd og en stor Mængde Borgere. Elisabeth sad udi en forgyldt Karm, som var bedækket med rødt Fløjel; hun var klædt udi en rød fløjels Kjole og bar en guldkronet Hat paa sit Hoved; over hende blev baaret en Himmel af hvidt Damask.

Lørdag d. 11 August blev hun kronet til Danmarks Dronning udi Frue Kirke af Biskop Ole i Roeskilde, og Søndagen derefter holdtes Bryllup paa Slottet med stor Pragt og mange ridderlige Lege. Men denne Pragt blev snart formørket ved de store Uroligheder, som i de følgende Aar opfyldte Riget. Kjøbenhavn maatte udstaae to besværlige Belejringer, førend Christian den Anden maatte forlade sine Riger.

Den første Belejring skete 1522. Da Kongen var draget til Holsteen, for at underhandle med Fyrsterne der, indfaldt den lübeckske Flaade udi Sundet, og landsatte en Deel Krigsfolk paa Amager, hvilke afbrændte Dragør og de andre hollandske Byer paa denne Øe. Derefter lagde Flaaden sig for Kjøbenhavn. Men skjønt den laae der i 10 Uger, og skjønt den holsteenske og lübeckske Magt tillands belejrede Staden fra Vestsiden, saa kunde de dog intet udrette. Borgerne forsvarede sig med stor Tapperhed og Troskab mod deres Konge, og Belejrerne maatte omsider drage bort med uforrettet Sag.

46

og det var just den Dag hendes onde Dag. Ceremonierne vare følgende:

Først bleve begge Forlovelsesringene, baade Kongens og Brudens, overleverede til Erkebisen. Han lagde dem paa en Bog, læste en Collect over dem, og lyste Velsignelse over dem. Derpaa satte han dem paa Kongens og Brudens Fingre, og derpaa trolovede han det høje Par. Dernæst gik Messen an. Erkebisen, iført sin Ornat, traadte hen ved Siden af Kongen og læste med ham Confiteor; de sang Messen indtil Halleluja, da Sangerne hørte op med Sangen. Kongen gik hen til Erkebisen foran Alteret, knælede, og sagde: Reverende Pater, postulamus, ut consortem nostram, nobis a Deo conjunctam, benedicere et corona regali decorare velis ad laudem et gloriam salvatoris nostri Jesu Christi. Derpaa gik han igjen til sit Sæde. Erkebisen og de andre Bisper kom da og læste Litaniet over hende, og, da det var ude, en Collect. Derpaa tog Erkebisen den hellige Olie og salvede Dronningens højre Arm i Ledene, nemlig paa Haandlede Albuen og mellem Skuldrene, saa at Brudens hele højre Arm og Hænderne vare blottede. Siden satte han Kronen paa hendes Hoved og leverede Scepteret i hendes Hænder. Da det var forbi, sang man Halleluja og siden Evangelium. Da

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

man begyndte at synge til Offergang, førte Kongen og Hertug Carls Gesandt Dronningen frem, Churfyrstens og Hertug Johansens af Sachsens Gesandter førte Enkedronningen, og Marggrevinden blev ført af Biskoppen af Brandenburg og Greven af Hanstein.

47

Messen blev sjunget til Ende lige til Commuet. Da man gav Brudeparret pacem, kyste Kongen Dronningen. Kongen gik med Dronningen op for Alteret, knælede, og da de havde fremsagt deres Confiteor, bleve de absolverte af Erkebisen, som læste Misereatur vestri &c. Indulgentiam &c., hvorefter de kyste ham paa Haanden, annammede det hellige Sacrament, og satte sig saa igjen hen i deres Stol.

Da Messen var ude, forkyndte Erkebisen alle de Tilstedeværende, at den hellige Fader Pave Leo X skjænkede alle dem, som havde været overværende ved Kroningen og Messen, deres Synders Forladelse.

Samme Dag var Gjæstebud ved Hoffet. Ved det ene Bord sad Kongen, Churfyrsten af Sachsens og dennes Broders Hertug Hans's, samt Hertug Carls af Østerrigs og Marggrev Casimirs Gesandter. Ved det 2de Bord sad Enkedronningen og Marggrevinden. Ved det 3die Bord sad Erkebisperne af Lund og Trondhjem en burgundisk Abbed og endnu en Nederländer. Ved det 4de Bord sad syv Bisper, en Nederländer, og de Grever og Herrer som hørte til Marggrevindens Følge.

Paa den anden Side sad Fruer og Jomfruer; de brabantiske Jomfruer øverst, dernæst Enkedronningens, saa Marggrevindens, og endelig Jomfruerne fra Landet.

Der blev serveret med 33 Retter, hvoriblant vare 5 Skueretter. Maaltidet varede omtrent fire Timer.

Da vi dog engang befinde os paa Slottet, og have været Tilskuere ved det ved Hoffet i Kjøbenhavn under Chri

48

stian II brugelige Ceremoniel, vil vi endnu, før vi see os om paa andre Steder i Byen, gjøre os bekendte med nogle Artikler af denne Konges Hof-Instrux.

Deri heder det da blant andet: "Skal skikkes saa, at Maden skal være rede hver Dag til Kongl. Majestæt og Hans Majestæts daglige Folk, saa at de vide at rette dem derefter, og skal Kjøgemesteren da give Kongl. Majestæt tilkjende strax Maden er rede, og dersom Kongl. Majestæt ikke er ledig paa den Tid, da skal dog Vor naadige Frue holde Maaltid og Folket gaa tilbords paa den samme Time, om Sommeren naar Klokken er imellem 9 og 10 og om Aftenen mellem 4 og 5, og om Vinteren naar Klokken er 9 og om Aftenen naar 5 slaar; dersom Kongen ikke er ledig, skal Kjøgemesteren bestille at forvares Mad, til Hs. Naades Højmægtighed ledig bliver."

"Der skal hver Dag koges for Kongl. Majestæt 8 eller 10 gode Retter. — For Hofsinder og Jomfruer 6 Retter. Om Kjøddage: først Kaal med Flæsk udi, et Stykke Kokjød med Mulge (s: Sod) under, et Stykke grønsaltet Kjød med Sennep, stegt Lammekjød, Høns hel soddet, saltet Vildbrad; og naar de fange nogen fersk Vildbrad, da skal dennem forkortes to af fornævnte Retter i den Sted, som er Steg og saltet Vildbrad. Sammeledes naar de fange Fugle, da skal dennem afflaaes Høns derimod.

Om Fiskedage: Sild, en Ret Vinsuppe eller Grød, Bergefisk med Smør, fersk Torsk, eller anden Søfisk, Æg, og fersk Smør. — Til Hofsindstjenere 4 Retter; til menige Folk 3 Retter, som er Kaal eller Erter, et Stykke

Her er den diplomatiske transskription af side 68 (side 49 i bogen) som flydende tekst. Jeg har samlet alle orddelinger fra linjeskift og bevaret den originale stavemåde og tegnsætning nøje. Som ønsket er der ingen bokse.

49

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

tørt Kokjød; om Fiskedage Sild, tør Fisk, Grød og Smør. — Der skal intet Smør udspises om Kjøddage for Nogen, uden for Kongl. Majestæt, vor naadige Frue, og til den unge Fyrste eller Fyrstinderne.”

”Naar Vi gaa tilbords skulle stedse være To tilstikkede at tage vare, en paa Os og en anden paa min naadige Frue, og staa ved Bordet og grandgiveligen give Agt og tage vare paa, naar Vi give noget Tegn fra Os at Vi ville drikke, at Vi ikke skulle have Behov at raabe dem til.”

”Naar Vi have fremmed Folk, skal ej mere skjænkes end tvende haande Drik, som er Vin og Øl, og skal bæres ind udi Kander.”

”Saa tidligen som Maaltidet er gjort for Kongl. Majestæt og Vor naadige Frue, skal strax optages og opbæres alle Kander og Stobe. Ville de have en Kande Øl om Eftermiddagen, da maa de den faa, men dog skal vor Kjelder ikke stande aaben om Eftermiddagen som hertil skeet er, og om Aftenen lukke saa, og skal han være lukt saa tidlig som syv slaar, og skulle Vore Drengte hente hves de have Behov til Os og Vor Frue for fornævnte Tid, og sammeledes de som tage vare paa Jomfruerne.”

”Item skal og Kongl. Maj. have to gode Capellaner og Vor naadige Frue en, som ere vel forfarne udi det ny Testamente, og vel kunde synge, og have et godt Maal at prædike med det hellige Evangelium og Epistelen og det at udlægge som Behov gjøres. Sammeledes skulle de og føre

50

et skikkeligt Præstelevnet, og holde sig af al aabenbarlig Løagtighed som tilbørligt er, og skulle de hver Dag være rede at sige Messe naar otte slaar, uden de om Aftenen tilforn tilsiges at holde Formesse, og om Eftermiddag naar tre slaar tage vare paa at holde Aftensang og Nattesang, og naar Sangere ere ikke tilstede da skulle de synge. Sammeledes skulle fornævnte Capellaner tage vel vare paa, hver Dag at læse tilbords og fraa, og tjene den Stund Maaltid er; naar det er gjort skulle de gange tilbords med Smaasvendene.”

Det som under Kong Christian den 2dens korte og urolige Regimente skete til Kjøbenhavns Opkomst og Forbedring bestod især i Amagerlands Bebyggelse med Hollændere, og i den kloge Lovgivning, der saa godt var skicket til at ophjælpe indenlandsk Handel og Bandel, og sætte Dæmning for Hansestædernes Indpas i vore Kjøbstadborgeres Næring. Af hans saa saare ypperlige Ordinants af Aar 1521 fortjene nogle Artikler at anføres med Lovgiverens egne Ord, og vælges helst de, hvoraf man lærer at kjende noget til hine Tiders Kjøbstadpolitie:

Den 6ode Artikel. Vi ville, at vore Borgersønner udi vore Kjøbstæder herefter skulle først lære at læse skrive og regne, og skulle siden lære dem paa, allehaande Embeder (s: Haandverker).

63de Art. Udi hver Kjøbstad skal tilsikkes to eller tre Løbere eftersom Behov gjøres, som stedse skulle løbe med Brev, og tage for hver Milvejs de løbe baade Sommer og Vinter to Skilling.

64de

51

64de. Hvilken som herefter Hus bygge vil udi vore Kjøbstæder, skal give vor Skultus og Borgemester der i Byen det tilkjende og have Raad med dennem derom; og paa det at de ej skulle gjøre dem unyttig Kost paa Bygning, som hertil skeet er, da skulle de tilskikke de beste i Staden ere som Forstand have til Bygning, at de skulle undervise dennem, hvorledes de profiteligste deres Hus bygge skulle, og skulle herefter i Kjøbstæder de som formuende ere op lade mure alle Huse og Grunde, naar de bygge lade, og udi det allerringeste skulle de lade opmure Forgavlen som skal stande ud til Gaden, om de ej mere afsted komme kan *).

*) Et Brev, skreven 1520 fra Borgemesteren i Kjøbenhavn Thomas Guldsmid til Anders Bilde, Ridder, som Pontoppidan har aftrykt i sin Bog Origines Havnienses p. 125, viser, at der allerede to Aar før var tænkt paa denne Post, og fortjener at staa her i en Note: ”Venlig Hilsen altid forsendt med Gud! Kjære Hr. Anders! maa I vide, at vor kjæreste naadige Herre haver tilsagt og ganske

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

strængeligen befalet mig og min Medbroder Engelbrecht Finke, Borgemester, at vi skulde kundgjøre det for Alle i hvo de helst ere baade Leg og Lærd (o: Verdslige og Gejstlige) som have deres Gaarde og Hus her i Kjøbenhavn ud til Gaden og Stræde, som ere klinede med Leer, at de skulde nedtage de Leervægge og Gavle, og mure dem op igjen med Mursten imellem Stolpe, saa de ere altings færdige inden Pintsdag nu næst tilkommendes, og alle øde Jorder skulde desligeste opbygges med mærkelig Bygning efter deres Belegelighed.”

Her er den diplomatiske transskription af side 71 (markeret som side 52 i bogen) som flydende tekst. Jeg har samlet alle orddelinger fra linjeskift og bevaret den originale stavemåde og tegnsætning nøje. Som aftalt er der ingen bokse.

52

65de. Fiorten Dage før St. Hans Dag skal begynde et Marked i Kjøbenhavn, som skal stande udi 4 Uger, til 14 Dage efter samme St. Hans Dag.

67de. Vi ville, at ingen Embedsmand (o: Haandværksmand) i vore Kjøbstæder skal besværes med Beskatninger, som sig udi noget Embede give, enten med Kost at give i Embede eller til Skultus Borgemestere eller Raad.

73de. Paa Marken udenfor Kjøbstæder skal graves en stor Kule, som Rakkeren i Staden skal udi føre alle døde Aadsele, Qvæg, Fæ, Heste, Hunde, Svin, og sligt andet der Stank gjør, og skulde derudi kaste Jord paa, at de ej skulde ligge over Jorden, og forgive Luften og Menneskene.

74de. Sammeledes skal og udi Kjøbstæderne, der som slagtes i, holdes saa, at intet Blod eller andet Urent som Stank gjør, skal løbe udi Adelgade og Stræde eller nogensteds i Byen eller og i nogen Mands Gaard saa det gjør Stank og Lugt.

75de. Gaderne og Stræderne udi vore Kjøbstæder maa ikke findes urene og skidne med nogen uhøvist Urenhed.

76de. Løverdag ad Aften og alle hellige Aftener skulde vore Borgere lade feje deres Hus og Gaarde og skure deres Gulve og Bænke, og holde dennem rene udi gode Maade; desligeste skulde de ogsaa paa samme Aften, og altid ellers, holde Gaderne og Rendestenene rene for deres Huse og Gaarde, og hvis Skarn de tilhobe sanke, skulde de lægge paa Gaderne for deres Hus; og skal tilskikkes udi hver Kjøbstad

53

nogle Vognmænd som der skulde tage vare paa, tage stedse saadant Skarn at udføre; skal og udi hver Kjøbstad gjøres særdeles tætte Vogne, som sligt Skarn med udføres skal, saa det ej strøes over Gaderne naar det udages.

105te. Der skal tilskikkes udi alle vore Kjøbstæder aabenbare menige Herberger for den menige Mand indenlændiske og udlændiske, saa de uden al Gjensigelse derudinden have Hus, Sengerum, Stalderum, Mad, Øl, og Hestefoder; og skulde Værterne derfor tage af den menige fremmede Mand eftersom de kunde blive overeens om; dog vore egne daglige Folk og Tjenere undtagne, som skal give for Maaltidet fire Hvide danske, og ej mere her udi Kjøbenhavn og Malmø, og udi de andre smaa Kjøbstæder skulde de tage af dennem en Skilling danske og ej mere, og skulde de give dennem til hvert Maaltid 3 Retter og fri Øl over Borde.

106te. Udi Kjøbenhavn Malmø og alle andre vore Kjøbstæder her udi Riget skal skikkes besynderlige Herberger ud ved Stranden for Skibbsfolk som komme til; og skal hvert Herberg udi Staden lade udhænge et Tegn, malet paa en Fjel, udenfor samme Hus, vel højt paa en lang Stang. Somme skulde have en Løve malet, Somme en Morian, en Grif, en Maane, en Stjerne, eller sligt andet, og saa hvert Herberge sit Tegn, der efter Herberget skal hede og kaldes.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

107de. De som Herberge holde, skulde rede dem vel paa med gode Senge, rene Sengeklæder, Mad og Øl at have nok af i Huse, gode Stalderum, Hø og Havre, Strøfoder, Aaret igjennem, saa ingen Brøst hos dennem findes udi nogen Maade.”

54

Om de hollandske Nybyggeres Ankomst paa Amager haves Følgende hos Hvitfeldt:

”Anno 1515 lod Kong Christiern forhandle udi Vaterlandet udi Holland, at hid skulde indkomme nogle Hollænder at bo, hvilke han tilsagde stor Frihed; og paa Foraaret 1516 kom her nogle ind, hvilke han indgav en By paa Amager at bo paa kaldes Hollænderbyen, hvortil Dronningen meget hjalp, fordi det Folk særdeles veed at omgaaes med Ost, Smør, Løg, Rødder, Haver at anrette, og Vildgaasefang. Hvilket var et evigt Gavn for Kjøbenhavns By end paa denne Dag.” — Det Videre angaaende denne Colonie er at læse i Videnskabernes Selskabs Skrifters 3die Tome.

Under denne Konge blev de kjøbenhavnske Klosters Antal forøget med et nyt af Carmeliterordenen, som laa der hvor nu Valkendorfs Collegium er.

Til Oplysning saavel om dette Carmeliterklosters Indretning som om det Pontoppidan omtaler i sine Origines p. 164 meddeles her følgende aabne Brev, dateret Kjøbenhavn vor Frue Dag Conceptionis 1517.

”Vi Christiern med Guds Naade ic. Gjøre Alle vitterligt, at eftersom vi nu nogen stakken Tid siden forleden have den altsommægtigste Gud og Jomfru Marie til Ære og Lov undt og tilladet, at vort og Kronens Capel og Hospital, liggende her uden for Kjøbenhavn, maa og skal til evig Tid blive og være til vor Frue Closter i Helsingør af Carmeliterordenen til at opholde med et Collegium i den Closters Gaard som liggendes er herinden Kjøbenhavn i St.

55

Peders Stræde og i St. Peders Kirkesogn, og den at annamme naar Doctor Peder Albrechtsen død og afgang er, dog saa, at vi beholde hos os den Fuldmagt, at gjøre en Skikkelse paa den Gudstjeneste derefter skulde gjøres og opholdes i fornævnte St. Jørgens Capelle efter Doctor Peders Død, som samme vort Brev, vi derom udgave, ydermere indeholder og udviser; da efterat forbenævnte Doctor Peder, som fornævnte Hospital hans Livstid i Forlening havde, død og afgang er, have Vi, paa det at Guds Tjeneste maatte des ydermere formøges og forbedres den alsommægtigste Gud Jomfru Marie og Ridder St. Jørgen til Lov Hæder og Ære, Os og Danmarks Rige til Ære og Bistand, og sammeledes paa det at de Brødre, som nu ere og herefter kommendes vorder til evig Tid i fornævnte vor Frue Clostere over alt vor Rige Danmark, skulle des inderligere og ideligere bede til Gud og Jomfru Marie for Os vore Forfædre og Efterkommere Konger i Danmark, gjort saadan Skikkelse om fornævnte Capelle og Hospital, som herefter skrevet staaer, som Vi ville, at de herefter til evig Tid ubrødeligen holde skulle:

Først ville Vi, at de skulde lade holde de daglige Messer i saa Maade, at der hver Søndag siges og holdes sjungen Messe af (o: om) den hellig Trefoldighed, hver Mandag Requiem for alle Christne Sjæle, Tirsdagen af St. Jørgen, Onsdagen de Sancto Spiritu, Torsdagen de corpore Christi, Fredagen de passione Domini, Løverdagen de Domina, uden der falder nogen anden mærkelig Højtidsdag om Ugen, og skal da hver hellig Dag holdes sjungen Messe og Vigilier og da bede til Gud for Os og vore For-

56

fædre og Efterkommere Konninger i Danmark og alle christne Sjæle.

Item ville Vi og, at de skulde holde der i fornævnte Hospital 20 fattige og syge Mennesker til Klæde Føde Seng Hus og Ildebrand. Og skulle de, strax de annamme fornævnte Hospital, begynde at opholde fornævnte Tjeneste og syge Mennesker som forskrevet staar i alle Maader.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Item skulle de til evig Tid holde her in Universitate en Doctorem eller Baccalaureum Theologiæ, som læse skal ideligen in Theologia en Lectie om Dagen; og skulle de inden to Aar herefter begynde, og det saa forfølge som forskrevet staar.

Skulle de og bygge og forbedre fornævnte St. Jørgens Capel og Hospital, og den og det Gods der til ligger holde ved Hævd og Magt, og Ingen sælge eller afhænde nogen de Gaarde og Gods der til ligger uden Vor eller Vore Efterkommere Konger i Danmarks Villie og Samtykke, og skulle og ikke købe eller pante dertil noget ydermere Kjøbstædgods eller Landgods, end som der nu tilligger, i nogen Maade.”

Derpaa udstædte Prioeren af Helsingør et Brev af 12 Dec. samme Aar, hvori ”Broder Anders Christiensen, Prior provincialis af Jomfru Mariæ Orden i Danmark som kaldes de monte Carmeli, og alle Priores locales af samme Orden i Danmark — — — — tilbyde og bepligte dem og deres Efterkommere ubrødeligen at holde alle fornævnte Artikler til evig Tid.”

Fra dette Closter udgik Franciscus Wormordi og Paulus Eliæ, de første Reformatores i Kjøbenhavn, som i

57

Forening med Morten Rejnhard, der 1520 kom herind, begyndte at udsaae en Sæd, som vel qvaltes ved Bispevælden og Christian den 2dens Landsflygtighed, men den spirede dog siden op, blev omgjærdet af Kong Friderich I, vandt og videre forplantet af Tausen, og voxte endelig op og bar Frugt under Kong Christian den III.

§. 7.

Kjøbenhavn erkjendte tilfulde hvad den skyldte Christian II, som med saa megen Klogskab havde lagt de vidt om sig gribende Planer til sin kjære Hovedstads Nærings og Bjerings Formerelse og udbredt Velstands Fremme; i Christians Uheldsdage viste Byen ham urokkelig Tro og Hengivenhed, og svarede fuldkommen til de gode Tanker, Kongen havde om dens Huldskab og Troskab.

Af Frygt for den oprørske Adel og Gejstlighed forlod Christian Danmark. Han overantvordede Kjøbenhavns By og Slot til sin tro Mand Henrich Gjõe, forsynede Byen med en god Besætning, som han formanede til at holde sig mandelig, lovende, at ville om 4 Maaneder komme dem til Undsætning, og derpaa sejlede han ad Nederlandene til d. 20 April 1523.

Den af Oprørerne udvalgte Konge Hertug Friderich skrev fra Gottorp af til Borgemester og Raad med Begjæring at sværge sig Huldskab, i hvilket Fald han lovede Byen Stadfæstelse paa dens Privilegier, Afskaffelse af Accise, fri Handel og Bandel; hvis det ikke skete, truede han dem med deres Livs og Ejendommes Fortabelse.

58

Svaret derpaa var, at de vilde blive deres svorne Konge tro. Hertugen kom da den 10 Junii med sin Armee for Kjøbenhavn. Han slog sin Lejr op norden for Byen paa Serritslev Mark, og havde Communication med Søen hvor Lybekkernes hans Allieredes Flaade laa paa Reden 18 Skibe stærk. Han forskandsede sig ogsaa ved Valdbyy vesten for Byen, saa Byen var belagt paa alle Kanter baade til Lands og til Vands. De Belejrede forsvarede sig tappert og gjorde idelige Udfald. Belejrerne manglede grov Skyts til at beskyde Byen, og de maatte allene søge at tvinge den ved Hunger. I Tidens Længde gik ogsaa Fetallien med, men Indbyggerne vare ikke raadville; de bygde sig nogle Fartøjer, som Hvitfeldt kalder ”lange Roersbaade og Jagter med en hel Hob Aarer paa”, hvormed de af og til sneg sig ud og hentede Proviant ind i Byen, uden at den lybske Flaade altid kunde mærke eller formene dem det.

Tilsidst maatte Kjøbenhavnerne dog overgive sig. Vel bleve de omsider den lybske Flaade qvit, som uden at agte den med Hertug Friderich indgange Forpligtelse sejlede hjem igjen, og vel ankom der,

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

da Lybekkernes Bloqvade var ophørt, 6 af den landflygtige Konges Orlogsskibe ind i Havnen, men de bragte allene Munition og noget Proviant med sig, og intet Mandskab. Vinteren var forhaanden, hvorved alt Haab om videre Tilførsel til Søes forsvandt.

Hungersnød begyndte at tage Overhaand. Krigsfolkene, som i lang Tid ikke havde bekommet deres Sold, vare misfornøjede. Der vare forløbne 4 og atter 4 Maaneder

59

og den af Kong Christian lovede Undsætning var endnu ikke ankommen.

I slig Forfatning besluttede Byen ikke længere at gjøre unyttig Modstand, og Onsdagen før Juledag 1523 underskrevs det imellem Belejrerne og de Belejrede oprettede Forlig. Capitulationspuncterne ere at læse i Hvitfeldts Krønike og Pontoppidans Origines; kun er at mærke ved den Post som angaaer Moder Sigbrit, at Hvitfeldt der som flere Steder har aftrykt Documentet skjødesløst, da Artikelen skal hede saaledes:

”Alle Aandelige og Verdslige, som nu ind ere komne i Kjøbenhavn udi denne Fejde, Konning Christiern og Kjøbenhavns Indbyggere til Tjeneste og Bistand, udi hvis Maade det helst er eller været haver, intet undtagen, desligeste alle de som uden Landet er, og have deres Huse og Hjem her i Riget, skulle ei forkrænkes paa deres Liv, Gods eller Lemmer udi nogen Maade, dog undtagen Hans Mikkelsen og Sibret.”

Den Artikel som beskriver den egentlige Opladelsesact lyder in extenso:

”Naar Helligtrekongerdag kommer og Kjøbenhavns Slot og Stad skal opgives, da skal det Krigsfolk, Rejsener og Landsknegte, som nu udi Kjøbenhavn ligge, drage derud, og vore Krigsfolk, Rejsener og Landsknegte, drage ind i Kjøbenhavn langs igjennem Byen og strax ud igjen, og ingen af dennem skal belejre sig eller blive der om Natten, uden saa mange som Højbaarne Fyrste vor naadigste unge Herre (Prinds Christian) og Danmarks Riges Raad vilde beholde inde i Byen hos sig, og samme vort Krigsfolk

60

ej gjøre fornævnte Kjøbenhavns Indbyggere nogen Vold eller Overlast paa Liv eller Gods eller nogen anden Deel i nogen Maade.”

Kong Friderich I, som saaledes havde maattet tage Kjøbenhavn med Staalhandske, var strax betænkt paa at forbedre dens Fæstningsværker. Det da opkomne Skyts gjorde en stærkere Befæstningsmaade nødvendig. Fæstningsværkerne havde hidtil bestaaet i en saakaldet Mantelmur med lidt Jord bag ved, samt nogle udbyggede runde Taarne eller Rundele hvilke kaldtes Skandser. Paa de Steder hvor Vandbække løb ind i Byen, som hvor Vandkunsten og Farvegaden nu ere, var der, isteden for Mur, høje Egeplanker hvilende paa store Stene.

Bondebyen Serritslev blev indlemmet i Hovedstaden, og denne fik 1525 Kongens Brev paa, at Kjøbenhavn ”for Troskab og mangfoldig Velvillighed som Borgemester Raad og Menighed i Kjøbenhavn os og Riget, nu siden deres Stadvorde os i den Bestaldning vi derfor havde, troligen gjort og bevist have, og herefter troligen gjøre bevise maa og kunde” — ”maa nyde bruge og beholde til deres Forthe og Fægang vor Ret og Rettighed Vi paa Kronens Vegne have i Serritslev By og Mark uden for Kjøbenhavns Birk liggendes” — dog med saadant Vilkor — ”at Vi skulle have fri Fægang til saa meget Qvæg som vi behov have til vort Slot Kjøbenhavn. Og efterdi de have indgaaet og vedtaget, ingen Svin at vilde holde i forskrevne Mark, for Skade og Forderv som deraf komme kan paa Stadfens Volde og Graver, da ere Vi og altingest tilfreds, ej heller der Svin at holde.”

61

Endnu var der flere Lodsejere i Serritslev som Kjøbenhavn laae i Fælleddsskab med, og som den maatte udløse før den kunde have fuld Raadighed over hele Districtet. Roeskilde Domcapitel ejede 6

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Bol Jord i Serritslev, og det kostede Kjøbenhavn 18 hundrede Mark danske Pendinge at blive Ejer deraf.

Og ikke tænktes der blot paa Formerelse af Byens Græsgange og Fadrift, men ogsaa paa at skaffe den Sikkerhed for fiendtligt Overfald. Der udgik kongl. Ordre Dat. Andreæ Dag 1526 til Bønderne i de 4 nærmest ved Kjøbenhavn beliggende Herreder saa lydende: ”Vider at Vi have befalet Os elskelige vore kjære tro Undersaatter Borgemestere Raadmænd og menige Borgere udi Vor Stad Kjøbenhavn at opbygge og opsætte en Vold, og befæste Staden ydermere end han er; thi bede Vi eder alle og hver særdeles at komme did til Byen til Kjøbenhavn med eders Heste og Vogne, hver eder der at age Jord og Tørve en Dag over naar fornævnte Os elskelige Borgemestere og Raadmænd i Kjøbenhavn eder derom lader tilsige.”

I Overeensstemmelse med denne kongelige Ordre blev nu Byens Befæstning anseelig forbedret, og ikke det allene, men den blev og ved Hjælp af den ny Acquisition af Serritslev betydelig udvidet og af større Omfang. Henimod 500 Alen bleve Fæstningsværkerne flyttede ud mod den nordre Side, hvorved Nørreport, som tilforn var der hvor St. Petri Kirke og Enden af Skidenstræde grændse sammen, blev rykket ud og anbragt der hvor Nørregade nu støder til Volden. Denne Gade blev derved dobbelt saa lang som den før var, og efterhaanden anlagdes Stræder

62

der og bygdes Vaaninger ved begge Sider af den, omtrent hvor Serritslev, Teglgaarden, og Avlsgaarden, forud havde ligget.

Qvartererne østen for Kjøbmagergade bleve ogsaa lidt efter lidt bebyggede. En stor Del deraf laae til St. Claræ Closter, nemlig det District imellem Clareboderne og Silkegaden lige indtil Brøndstræde. Et andet Closter, som ogsaa var i Besiddelse af en anelig Del af Byens Grunde, var Franciscaner- eller Graabrødre-Closter, der laae paa Hjørnet af Skindergade og Closterstræde, hvor Bryggernes Laugshuus nu er, og ejede al den Grund imellem Skindergaden Løvstrædet og Closterstrædet.

Maaden at skaffe Plads til den stedse tiltagende Folkemængde var, foruden Byens Udvidelse, at gjennemskjære de mange rummelige Haver, anlægge ny Stræder, lade det mindste paa Gaardsrummet, og forøge Husenes Højde. Hvad Højden angaaer, saa gik det i Almindelighed kun til 2 Etager; men at det ansaaes at vanzire Byen om Nogen bygde lavere, det sees af et Document af 1523 som tilholder dem der lejede nogle af de mange vor Frue Kirke tilhørende Grunde og Gaarde, at de skulde bygge Stenhuse to Loft høje ud til Algaden, eller, hvo der ikke havde Raad til det, skulde i det mindste mure Huset mellem Stolperne, og forsyne det med Stentag.

Før vi forlade Kong Friderich den I, bliver endnu at anføre et Træk som var et af de Forspil der bebudede Reformationen, som først blev moden under hans Eftermand. I et Document dateret St. Marci Dag 1530 gjør Øversten

63

sten for alle Graabrødre-Closterne i Danmark samt Gvardian Vicegvardian og menige Conventsbrødre i Graabrødre-Closter i Kjøbenhavn vitterligt for Alle: ”Efterdi vi ere aabenbarlig nødt til, for mange svare Sagers skyld, og menige Mand udi Kjøbenhavn ikke vil lide os her for den Lejlighed som nu paa færde er, og vi ere indelagte og ej maa gaa i Termin og bede om Guds Almisse, for saadanne Sager og andre flere da have vi alle samdrægtelig forladt ærlige og velfornumstige Mænd Borgemestere og Raadmænd og menige Borgere i Kjøbenhavn alt vort Closter her sammesteds og sammeledes hvis Clenodie der er.” Ligeledes maatte Carmeliterne eller de hvide Brødre i St. Peders Stræde ogsaa oplade deres Closter til Magistraten; og som det gik Munkene, saaledes gik det ogsaa Nonnerne, f. Ex. St. Claræ Søstre; de forlode efterhaanden deres Bolig og omskiftede deres Levemaade.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Aar 1532 ordinerede Kongen, at, fattige vanføre og syge Mennesker, som ligge og ere i Hospital og Helliggjæstes Huse udi Kjøbenhavn, til Hjælp og Trøst, skulde Borgemester og Raad modtage Graabrødre Closter, Kirke, Kirkegaard og alle de Huse derpaa staae, og alle fornævnte Closters Gaarde og Haver, at nyde og bruge som fri Ejendom, saa at en vis Del af Revenuerne af disse Ejendomme kom bemeldte Syge til Gode.

§. 8.

1533 døde Kong Friderich den I, og nu forestilte Kjøbenhavn sig atter Muligheden at faae den fangne

64

igjen paa Tronen, og tog derfor gladelig mod de to hans Fætttere Grev Christopher af Oldenburg og Hertug Albert af Meklenborg, som kom Byen til Undsætning med Tropper fra Lübek og de andre Hansestæder, der for deres Handelsfordeles skyld vare Kong Friderichs Søns Kong Christian den 3dies Fjender, og foregav, at de vilde hjælpe hans Farbroder af sit haarde Fængsel paa Sønderborg. Efterat Kong Christian havde været saa heldig, at hans General Johan Rantzov havde slaaet den grevelige Armee paa Ørenbiørg ved Assens, og hans Admiral Peder Skram havde ruineret den lybske Flode, drog han igjennem Fyen til Sjælland. Han naaede Serritslev d. 29 Jul. 1535 og slog der sin Lejr op paa samme Steder hvor hans Fader Aar 1522 havde havt sin, nemlig dels paa Serritslev Mark og dels under Valdbybakke. Peder Skrams Eskvadre laae i Sundet, og hindrede al Hjælp fra Søsiden. Ikke destomindre blev dog af og til noget Ammunition indpracticeret ved Hansestædernes Skibe, og Landet Amager gjorde Byen i lang Tid Undsætning. Men i Junii Maaned 1536 bemægtigede Kongen sig Amager, opkastede der en Skandse, og lagde Besætning deri, som hindrede, at Kjøbenhavn ingen mere Tilførsel fik fra den Kant. Nu begyndte der at blive Dyrtid og Hunger i Byen. Tilsidst vare de nødte til at æde Heste, Hunde, Katte, Krager, og Brød baget af Mask. Ved St. Knuds Dags Tid, heder det i en gammel Optegnelse, at et Lam gjaldt 15 Mk., et Faar 20 Mk., en Skjeppe Mel 30 Mk., en Hestelever 3 Mk., en Fjerdings af et Øg 12 Mk., en Ko 160 Mk., en Oxe 200 Mk., en liden Hund 6 Mk. Hvorved er at mærke,

65

at Pengenes Værdi den gang var under samme Navn langt større end nu.

Tilsidst, skriver Hvitfeldt, var der saa stor Hunger i Kjøbenhavn, at Mange nedsulde som de ginge paa Gaden og døde. Der fandtes og Mange i deres Senge liggendes og hos Voldene og i Stræderne. Mange vare saa forsmægtede at de hverken kunde staae gaae eller oprejse dem selv. Der fandtes Børn liggende paa Moderens Bryst diende saa længe at baade Moderen og Barnet døde! — —

Endelig blev der den 29 Julii gjort Ende paa denne Nød, da Grev Christopher Hertug Albert og Kjøbenhavns Borgere overgav sig paa taalelige Vilkaar. Blant disse Overgivelsespuncter vare følgende 3:

a) Serritslev Mark skulde Byen beholde til Overdrev og Græsgang.

b) Befæstningen vilde K. Christian selv være mægtig, med hvis Skyt, Krudt, og Krigstilbehøring som findes i Kjøbenhavn.

c) Kongen forbeholdt sig og selv at sætte Borgemestere, hvem han tyktes Riget sig og Kjøbenhavns By gavnlige kunde være.

Saa megen Møje det kostede Christian 3 at blive Byens Herre, saa let var det ham at omstøbe dens hele kirkelige Forfatning. Heri havde han Borgerskabets Gemytter paa sin Side, og Catholicis mens Afskaffelse laae nok Borgerne ligesaameget paa Hjerte som Kongen. Luthers Lære var, dels ved Skrifter, dels ved Tausans Prædikener, og dels ved Kongernes Yndest, bleven saa bekjendt, og havde er-

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

66

holdt saa almindeligt et Bifald hos menige Mand, at Christian ved at sværge Luthers Fane gjorde sig meget elsket.

I Anledning af Reformationen foregik da en Hoben Forandringer med Byens Kirker. Vor Frue Kirkes Sogn blev anselig forøget, da til det blev henlagt den Del af Byen som hidtil havde hørt under St. Peders Kirke. Helliggjæstes Kirke, som tilforn var en Klosterkirke for Munkene af Dueordenen eller den hellig Aands Orden, blev 1537 en Sognekirke, og fik den Menighed som havde ligget til St. Clemens's Kirke i Kattesundet. Klosteret selv, som under Pavedømmet havde tillige været et Hospital, blev ikke allene ved at beholde samme Bestemmelse, men blev endogsaa forøget med Tillæg af adskilligt Landgoods og Jordskyld, og fik tillige en Del af St. Jørgens og St. Gertruds Hospitalers Ejendomme. Uagtet denne Afgang i Indtægter beholdt St. Jørgens Hospital, som laa imellem Vester- og Nørreport, dog nogle Lemmer, især de som vare befængte med den forud her i Norden saa gjængse Spedalskhed.

Ved den under denne Konge iverksatte Universitetets Fornyelse fik Byens lærde Væsen en ny Form og nyt Liv, og hvad Bygningerne angaaer skeete den Forandring, at Kannikernes Boliger omskiftedes til Professor-Residentser, og Studiigaarden, som havde været i det gamle Raadhus paa Hjørnet af Studiestræde og Nørregade, blev anlagt der hvor den endnu er.

Under denne Konges Regjering fik det kongelige Slot i Kjøbenhavn langt mere Anseelse end det hidtil havde havt,

67

dog alt i gothisk Maneer. Der anlagdes lyse hvælvede Kjeldere og opførtes 4 Etager med to Karnapper eller smaa Taarne foruden Kirketaarnet. Imedens Slotskirken stod under Bygning søgte Hoffet Vor Frue Kirke, og blev til den Ende anordnet den Tjeneste som kaldes Tolvprædiken.

”Til den (heder det i Wolfs Encomion regni Daniæ p. 146) agede Hans Maj. med Hofjunkerne og Dronningen med sine Jomfruer, og naar det var lystigt Vejrligt red Hans Majestæt og Dronningen med sine Jomfruer paa Gangere.”

Med Slottets Oeconomie havde det dengang den besynderlige Beskaffenhed, at, foruden hele Hofetaten med samt Capellet, ogsaa Kongens Bibliothekar og Bogbinder, Hof-fiskebløder og Urtegaardsmand, Slagtere og Vægttere d. m. fl. bespisedes paa Slottet. Antallet paa Slottets Kostgjængere blev og derved meget stort, at dertil hørte Kongens Søfolk og Baadsmænd. Floden laae dengang bag Slottet, der hvor Proviantgaarden nu er, og Slotsherren (som og faaer Navn af Kongens Foged eller Kongens Embedsmand) var det samme som nu Holmens Chef.

Over Laugenes og borgerlig Nærings Forfatning under denne Regjering kastes noget Lys ved et Document af 1549, som indeholder Borgemesters og Raads og Byens samtlige Borgeres, af Kongen stadfæstede, vedtagne Politianordning. Heri heder det: at Klædebolaug havde Lov at sælge alle Slags Klæde, Fløjel, Damask og alt Sidens Want, Hollands Lærred, Kobber, Tin, Bly, Jern, Sælespæk, Lax, Honning, Humle, Salt, Hør, Hamp, Aske,

68

Beg, Tjære, Svovel, Salpeter, Smør, Huder, Skind, Talg, Graaverk, Flæsk, Staldøren.

Kræmmerne maa sælge Silkekram, Gyldenstykke, Bliant, Kamelot, Sardug, Dvelig, Perler, Lærred, Dynevaar, Olie, Sæbe, ryske Skind, Bly, Kobber, Tin, Messing, Vox, Peber, Safran, Muskat, Nelliker, og anden Urtekram og Specerie, Flasker, Glas og Stenkrus, Smør, Huder, Aal og Lax, Skind, Talg, Staldøren. Item maa Kræmmerne købe Korn af Ridder og Svenne, Fruer og Jomfruer, Abbeder og Priorer, Canniker og Præster, saameget som de kunde formaae at betale med deres egne Pendinge, og af ingen anden og ikke her paa Gaden Korn at købe.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Bryggerlauget maa nære sig af Bryggerie og Maltgjering. Item skal Fiskerie og Salterier paa alle vanlige Fiskelejer være frit for dem som for andre. Bryggerne maa ogsaa have Humle sal, sammeledes Hør, Hamp, Beg, Tjære. Item Kobber, Tin, Bly, og allehaande prydske, rydske og revalske Vare. Og skal Ingen sælge dansk Øl her i Kjøbenhavn, enten i Tønder, Kander eller Potter, uden Bryggerne, og de som af Bryggerne det kjøbt have. Og skulle Bryggerne altid brygge godt Øl, og sælge det efter som det bliver sat af Borgemester og Raad og Byefoged.

Bagerne maa købe Rugmel, Hvedemel, og andet Korn saameget som de behov have til deres Huses og Embeds Opholdelse.

Framkjøbere maa have de Vare fall, som herefter følger: Salt, Humle, Boghvedegryn, Hirsegryn, Byggryn,

69

Havregryn, Erter, Bønner. Item Hør, Hamp, Blaar, Fade, Tallerkener, Flasker, Kander, Peberqvern, og saadanne Trævare, allehaande syet Lærred, Skjorter, Halsklæder, Forklæder, allehaande Læmmer, Hjul, Axler, Skagler, ryske Skind, ryske og gullandske Handsker, saltede Aal, Spegelax, Oste, Slibestene, blaa Traad og hvid Traad.

Sammeledes alle de andre Embeder her i Kjøbenhavn som er Skræder, Overskjærer, Skomager, Toffelmager, Grovsmede, Kleinsmede, Kjedelmede, Bardskjær, Bundtmager, Skinder, Remmesnider, Sadelmager, Bødker, Glarmester, Rebslaaer, Væver og alle andre Embedsmænd, Murmester, Tømmermænd, skulle nære og bjerge dem hver af sit Embede og Haandværk. Item Skippere og søfarende Mænd og andre Borgere, som ikke ere i disse eller i noget andet Embede eller Laug, de maa nære og bjerge sig med Sejlads og anden grov Kjøbmandskab, som de hertil gjort have. En vigtig Gren af det her saakaldte grove Kjøbmandskab og Sejlads, som Kjøbenhavns Skippere og Søfarende havde god Næring af, var den islandske Handel. 1547 forpagtede Kongen paa 10 Aar den Handel til Stadens Magistrat og Borgere med samt samme Lands Indkomst Told og Rente, imod en aarlig Afgift til Kongens Casse af 1000 Mk. lybsk. ”De skulde lade Landet besegle med deres Skibe herfra Kjøbenhavn. De skulde forskikke en god Mand der til Landet, at have Opsigt med Kongens Undersaatter”.

70

Slette Betalere, som i Handel og Bandel er saa stort et Onde, blev der ved Anordningen om et Slutterie af 15 Jan. 1556, lagt stærk Kapsun paa. ”Vi Christian ic. gjøre Alle vitterligt, at efterdi mangfoldige Klagemaal have været for Os, hvorledes at Mange, Indlandske og Udlændiske, her udi vor Kjøbstad Kjøbenhavn, understaaer dennem at købe og handle, laane og borge, og ikke agte om at betale, endog at de ere forvundne med Retten, og Mange derfor komme udi stor Skade, for at de ikke kan komme til deres Betaling — Da, paa det at Ingen herefter udi saa Maade skulle blive bedragne, og at Hver maatte bekomme, hvis dennem bør med Rette, have Vi befalet Os elskelige Borgemestere og Raadmænd her sammesteds, at skulle lade forordinere her udi Byen et beqvemt Sted og Værelse med Skorsten og anden Beqvemhed, og naar Nogen bliver tiltalt for Gjeld, da skulle de lægge dennem, som skyldige ere, Dag og Tid fore, at betale, og dersom han ikke betaler eller og stiller nøjagtig Vissen og Love for samme Penge til den Tid og Termin hannem forelagt bliver, da skal fornævnte Borgemestere, Raadmænd og Byfoged være pligtige at lade indsætte hannem udi fornævnte Fængsel, om hans Vederpart det af dennem begjærendes er. Og imedens og al den Stund han der besiddende bliver, skal den, som hannem lader indsætte, hver Dag give ham til Underholdning en dansk Hvid og ikke mere”. Overskriften over dette Document er følgende: ”At her skal udi Kjøbenhavn gjøres en Sveltekjelder til dem, som ikke formaae sin Gjeld at betale”.

71

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Hvorfra Magistratens Lønning i disse Tider er taget, sees af en, 1553 dateret, Specification, som Pontoppidan har indført i sine Origines Havnenses pag. 396.

”Først veed Enhver sit Fiskevand der omkring Byen, Hver sin Ager og Eng.

Item oppebære de af hver Kræmmer, der udestaaer med Kram, 1 Pund Peber.

Item af hver Skude, der lægger igjennem Broen, 3 Skill.

Item af hver Hest, der ud- og indskibes, 2 Album.

Item af hver Amme Vin, 1 Mk. dansk.

Item af hver Fad Pryssing, 12 Skilling.

Item af hver Fad Momme, 1 Mk. dansk.

Item af hver Læst pommersk Øl, 1 Mk. dansk.

Item Vejerpenge. Item Maalepenge af Salt og Malt, hver Læst 1½ Skill. dansk.

Item hver Tiende-Penge af alt arvingsløst Gods der i Byen. Item af hver Tønde Hamborger Øl, 8 Skill.

Item ligesaa af Israels Øl. Item af hver Skjøde, der gaaer paa Tinget, 3 Mk. dansk. Item af hver som Borger bliver, 1 Mk. dansk”.

§. 9.

Under Kong Friderich II var Byens Befæstning især Maalet for Regjeringens Omhu. Der haves et Kongens Brev af 1567, at fordi Kongen forfarer, at Voldene og

72

anden Befæstning om Kjøbenhavn er meget forfalden, saa tillades Borgemestere og Raad at tage en dansk Hvid af hver Skjepe Malt, som der brygges i Byen, og disse Penge skulde forvendes til Byens Befæstning at bygge og forbedre. 1572 skrev han atter de samme til fra Friderichsborg, at sidste Gang han var i Kjøbenhavn, saae og for mærkede han, at Voldene og Befæstningen vare meget for faldne; han beder dem være betænkte paa Midler til at kunne raade Bod paa denne Mangel, og sætte Byen i for svarlig Stand. 1581 ordinerede han, at Borgemester og Raad skulde oppebære al Byens Øl- og Vin-Zise, og Alt hvad den indrentede skulde ikke forvendes til nogen anden Brug eller Udgift, end allene til Byens Volde, Grave, Mure og Befæstning dermed at forbedre og ved Magt at holde. Rigens da værende Hovmester Christopher Walkendorf, som Kjøbenhavn har at takke for mange gode og priselige Indretninger, tog sig samme Gang meget ivrig af denne Sag, og baade istandsatte selv paa sin egen Bekostning en Del af Volden fra Nørre- til Østerport, og drev tillige paa, at Borgerne færdiggjorte hver sin Andel.

Ordentlig Gvarnison til Byens Forsvar vidste man dengang ligesaalidet af, som af staaende Armee. Naar Fienden ikke stod for Portene, blev Byen allene bevogtet af Borgerne selv eller hvem de antog dertil. Man har et Frid. den 2dens Brev af 1567, hvoraf sees, at Borgemester og Raad tog i deres Tjeneste nogle Karle, som altid skulde vaage udi Portene, paa Voldene, og om Natten paa Gaderne, og lønnede dem af Byens Pendinge. Men disses Bestemmelse var ikke saameget at sikkre Byen mod fiendtlig Overlast,

73

last, som det samme som Vægternes. Det viser et Kongebrev af 1581, som tilholder alle og enhver, som boer i Byen, uden Undtagelse, at tilhjelpe at holde eller holde lade den omgængende Vagt, som natteligen holdes der i Byen, Mord, Manddrab, Tyverie og slig anden Ulyst Synd og Last dermed at hindre og afvende og Ildsvaade at forekomme. Sammeledes bedes og bydes Borgemester og Raad, at de have god Tilsjun med fornævnte Nattevagt her udi Byen, at den holdes med gode, duelige, føre Karle, og med gode Værger som det sig bør.

Man har adskillige slige Anordninger fra denne Konges Regjering Byens Politie og indvortes Væsen angaaende. I Aaret 1575 forbødes at bygge og opsætte Hytter og smaa Boder langs ud med Husene,

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

hvorved Gaderne bleve saa smalle, at naar to Vogne mødtes, kunde de ikke komme binanden forbi. Samme Aar blev befalet, at der stedse skulde have Folk i Portene, som kunde tage Besked af fremmede Folk, som did kommer, og ingen Fremmede maatte rejse bort fra Byen, uden Pas fra Lehnsmanden paa Slottet. Thi, heder det: ”Vi komme i Forfaring, at meget fremmed Folk søge did til Byen, og drage baade ind og ud heraf Riget, og ikke der have noget tilbørligt Opseende med dennem. Og det er at formode, at en Part drage herind ikke paa andet end Kundskab (o: som Spioner). 1576 forbødes at holde Svin i Kjøbenhavn, ”da de baade kan styrke og give Aarsag til Pestilents”. Aaret derpaa blev det paa samme Grund Slagterne forbudt at slagte Oxen eller Fæ inde i Byen. 1575 skrev Kongen til Morten Venstermand, Kongens Embedsmand paa Kjøbenhavns Slot,

74

Slot, at som Kongen for nogen Tid siden havde forbudt, at der ingen maatte bo i de Huse, Hauger og Boder uden for Byen, fordi det var bragt i Erfaring, at der havde tildraget sig adskillig utilbørlig Handel med Drukkenskab, Løsagt og anden Uskikke, og Borgemestere og Raadmænd havde forestillet, at mange af Borgerne have deres Qvæg og Føring uden Byen for Ildebrand og Urenligheds Skyld, og bad derfor, dem maatte tilstades at holde en gammel Mand eller Qvinde udi samme deres Huse uden Byen, som deres Qvæg og Hauger kunde see tilgode, saa maatte saadant dem tillades, dog med den Besked, at Borgerne skulde tilforn paa Raadhuset for Borgemester og Raadmænd love for samme deres Husfolk, at de ikke skulde føre noget uskikkeligt Levnet, enten med Ølsalg, Horerie eller anden Løsagtighed. — Aaret derpaa tillodes dog at leje disse Boder og Huse uden Byen bort til fattige Folk, som ej formaa stor Husleje at udgive inde i Byen, dog med saa Skjel, at Husenes Ejere indestod for, at der ingen Klage førtes over dem, som lejede disse Vaaninger, og at de ikke gav sig af med Ølsalg. — 1576 skriver Kongen til Magistraten, at Troglere og Betlere, uagtet derimod udgangne Anordninger, ”idelig og altid paa Gaderne omløbe at trygle, hvilke ogsaa i Hobetal efterfølge, naar nogen god Mand fremgaaer paa Gaden, med uafladelig Tryglerie og Betlerie, saa man ikke kan blive dennem qvit — da, efterdi slig Overløb og Tryglerie, der mere end andensteds, ikke allene faste falder Mangen besværligt, men ogsaa hos Fremmede og Udlændiske som did hender at komme, er spotteligt, bede Vi eder og alvorligen befale, at I engang for alle fører der

75

Raad ved og saadant ideligt Betlerie afskaffer. Og dersom Nogen skal tilstades at omgaae der sammesteds at bede deres Brød, at dennem da gives Tegn, som slig Almisser ere værd, og at dennem alvorligen foreholdes, at de ikke efterløbe Nogen paa Gaderne, men for Dørene bede deres Brød”. 1581 skriver Kongen til Magistraten: I vide, at Vi af mangfoldige Klagemaal forfare, at det gaaer fast ubilligen til der i Byen med hvilke Haandværksfolk som begjære at komme der i noget Laug, udi saa Maade, at mange besværges imod Recessen baade med Mesterstykke at gjøre og mere end een Gylden at give i Lauget, førend han kan vinde Lauget — da, efterdi derpaa engang er gjort en Skik og Ordning udi Recessen, at Ingen skal være pligtig at gjøre noget Mesterstykke, ikke heller at give mere end een Gylden udi Lauget, ville vi Eder hermed befalet og paalagt have, at I have et grandgiveligt Indseende, at derimod ikke handles i nogen Maade.

Forresten have nogen ydermere Underretning om Byens Tilstand under Friderik II af det af Resen i hans Jura Civitatum Daniae udgivne og i Pontoppidans Origines optrykte Document af 5 April 1581, som Resen kalder Kjøbenhavns ny Stadsret. I den berømte Codex i Raadstuearchivet, Walkendorfs Copiebog kaldet, er dette Document det 58de Brev. Deri heder det blant andet:

”Borgernes aarlige Byskat til Kongen og Kronen er 100 løde Mark, hver beregnet for halvtredie Mark og fem Skilling, og skal samme aarlige Byskat sættes og taxeres hver paa sin Anpart, ligesom han haver Gaard Gods og

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

76

Indkomst til der udi Byen, og dernæst hver efter sin Handel og Bandel. I denne aarlige Byskat skulle Borgemester og Raadmænd herefter, som de hertil været haver, være forskaanede.

”Hvis de 20 lode Mark er anrørende af Serritslev Mark, som der udgives aarligen af, til Byen Landgilde og Græsbed til Kronen, de samme Pendinge skulle udgives af dem, som have Fæ og Qvæg paa Marken, og af dem som bruge samme Jord til Ager og til Eng. Derimod skulle fattige Folk og andre være forskaanede, som intet Fæ eller Qvæg have paa Marken til Græsbed, og ikke heller bruge nogen af samme Jord til Ager eller Eng.

”Item hvis Byens Indkomst er anrørende, er der om i saa Maade af Borgemester og Raad for godt og nyttigt anseet, at der skal tilsikkes to Dannemænd af Borgerne, som skulle være Byens Kjæmnere, og ere af Borgemestere Raad og menige Borgere givet Fuldmagt og Befaling at indkræve oppebære og annamme til dennem af Byens Indkomst Rente og Rettighed.

”Vi ville ogsaa, at alle de, som have nogle forfaldne Huse, Gaarde, øde Jorder eller Grunde, som liggendes ere til Gader og Stræder, at de dennem skulle bygge med god Kjøbstædbygning inden 3 samfælde Aar dernæst efter, eller sælge dem til dennem, som kan formaa at opbygge dem med god Kjøbstædbygning.

”Vi ville ogsaa iligemaade, at fornævnte Borgemestere Raad og menige Borgere, som have Grunde Gaarde og Ejendomme der udi Kjøbenhavn som bør gange kongelige og borgelige Tynge udaf, skulle samtlig holde Stalderum der i Byen til 1200 Heste.

77

”Vi ville ogsaa have Borgemestere og Raadmænd alvorlig befalet, at de stedse og altid skulle have god Agt og Opseende hos Bagerne paa deres Brød, baade at de bage godt Brød og slie det vel, og gjøre det ogsaa derhos saa stort, at den som det kjøber, han kan bekomme fyllest for sine Penge, efter som Kjøbet paa Kornet om Aaret tilsiger.

”Iligemaade skal det og holdes hos Bryggerne med hves Øl de brygge og udsælge der i Byen.

”Vi ville ogsaa, at Borgemestere og Raad med nogle af Borgerne skulle aarligen engang besigte, hvis Kjelderhalse Bislag Skur og smaa Boder, som ere bygde der i Byen videre, end hver deres Tagdryp og Byretten tilsiger og formaaer; og hvilke som findes i saa Maade at være bygte imod Byretten, Byen og den haandterende Mand til Forfang, og besynderligen paa de Steder, som Gaderne og Stræderne ere saa snævre og trange, saa at to Vogne ikke kunne kjøre hinanden forbi, de skulle igjen nedbrydes og borttages; eller og forene sig med Borgemesternes og Byens Kjæmnere, om det er lideligt at de kunne blive staaende, hves de aarligen kunde give deraf til Byen til en billig Leje.

”Skulle og Borgemestere og Raad tilsige hver deres Medborgere, at de holde Gaderne for deres Huse og Gaarde smukt jævnt brolagte, og dertil holde Gaderne og Torvene smukt rene; og hver Løverdags Aften i det mindste skal hver lade udtage for sin Dør, hves Skarn der er at udage, og ikke lægge det i hobetal paa Gaderne eller op til deres Huse, eller føre det ud mod Voldene at lægge det; men skulle strax age det ud af Byen.”

78

De mærkeligste Højtideligheder og Pragtoptog i Kjøbenhavn under denne Konge findes antegnede i Resens Krønike. Man har ogsaa af Rasmus Reravius en, rimvis forfattet, Beskrivelse over Kongens Kroning 1559 og Bryllup 1572.

Som Beredelse til Kroningen

Blev der opført paa Kjøbenhavns Slot

Saa mangt et Tapet og flamsk Klæde godt

— — — — —

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

I Byen blev og to Baner da gjorde
Til Dyst og Tournering vide og store.
Paa Amagertorvet blev Rækker omsat'
Med Skraver og Hamre baade stærke og tæt'.
Saa blev der Strøelse paa Gaden da ført
Alt ind i Banen, som er berørt.
En Alen tykt blev der deri strø't,
At man deri kunde rende saa blødt.
Paa Gammel Torv blev og Stenen' opbrødt
Og Sand isteden indaget og strø't,
Derom blev og en Bane saa stor
Og stærk af Tømmer og Lægter da gjort.

De fornemste fremmede Gjæster, som i Anledning af Kroningssolenniteten indfandt sig i Kjøbenhavn, vare Hertugerne af Holsten, Greven af Oldenborg, Churfyrst August af Sachsen med hans Gemal Anna, Kongens Søster, og Sendebud fra Hansestæderne. Churfyrsten sejlede fra Warnemünde og kom paa tre Dage til Amager, hvor han steg i Land ved Dragøe,

79

Da Churfyrsten kom ind i Byen,
Havde Kongen bestilt det saa,
At man skulde lade alt Skyttet afgaae
Paa Orlogsskiben' som udlagt vare
Paa Strømmene. — — — —
De lode da høre deres Lyd og Sang,
At det højt op mod Himmelen klang,
Med hele og halve Cartover og Slinger
Skerpetin, Falkoner, og Jernskytte mange,
Skerbrecker, Fyrmørser og ligesaa,
De monne da alle tillige afgaae.
De skjøde at Jorden hun bævede ved,
Der fulde og Vindver af Husene ned.
Kroningen skeete paa en Søndag den 20 August.
Paa Gaderne var overstrøet og sæt
Skjønne Urter og Blomster grønt Græs tilmed,
Med Maj var omsæt lige ogsaa
I alle de Gader, at man maatte gaee,
Som man i en lystig Skov havde været,
Saa var da alting udstafferet.
Efterat alting var tilende i Kirken, og de kom tilbage til Slottet
De Fyrster med Kongen ginge til Bord
—————
Man monne saa statelig' Retter indbære
Med dyrebar Urter vare de beredte.
Man bar og statelig Schaeffen ind,
Derpaa var lagt stor Flid og Vind.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

80

Af Vox vare de beredte saa skjønne,
En Part som Træer og Urtene grønne,
En Part som Fugle og levendes Djur,
Af dem laa somme under Træ paa Lur,
Og somme med Konst vare gjort ret saa,
At de omkring kunde løbe og gaa.

De Drikkevare som vankede ved dette Gilde, vare: Vin, Claret, Malmesie, Luterdrank, og kostelig Romanie. Der musiceredes paa Cithara, Harper, Giger, Basuner, Sinker, Positiv, Skalmesier, Trommer, Trompeter, og Krumhorn. Efter Maaltidet blev dandsed, og omsider fik den Dags Herlighed Ende.

Mandagen var Hviledag. Om Tirsdagen og Onsdagen holdtes Dystrenden paa Amagertorv om Dagen, og om Aftenen Bal paa Slottet. Om Torsdagen Tournering paa gammel Torv,

I Banen var gjort et stort Plankeværk
Af Tømmer og Fjele vel fast og stærk,
Der skulde de Herrer tilsammen da ride,
At hver skulde rende alt paa sin Side,
Over det Plankeværk skulde de da støde
Med Stager, naar de hinanden mon møde.
Tournerestager vare der gjorde saa mange
Af Fyrretræ som vare svage og lange,
At naar de ramte hverandre da paa,
Mon Stagerne alt i Stykker strax gaa.

1572 da Kongen holdt Bryllup med den meklenborgske Prindsesse Sophia,

81

Vor Frue Kirke i Kjøbenhavns By
Blev da renoveret og flyet paa ny
Med Malning og Kalk og andet mer sligt.
Men Choret blev prydet besynderlig;
Baade oven og neden med rødt Damask
Blev det omdraget, det var stor Brask.
Det Gulv blev med rødt Engelsk omdraget.
Ved Alteret blev et Kammer opslaget
Af Fjelle, i hvilket den Dronning saa from
Hun skulde der skifte sine Klædebon om.
Det Kammer monne man da smykke og fli
Med rødt Carmesi Fløjel inden udi,
Og Himling deri af Gyldenstykke,
Det Gulv blev med rødt Engelsk besmykket.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Foruden Prindsessens Forældre fra Meklenborg kom ogsaa, ligesom ved Kongens Kroning, Hertugerne fra Holsten og Churfyrst August fra Sachsen. Den sidstnævnte modtoges ligesom forrige Gang med udmærket Bram og Stads. Der han og hans Følge kom nærved Kjøbenhavn, fyredes med 20 hele Cartover, som laa paa Runddelen ved Vesterport, og da de vare komne inden for Porten, gik der 100 Stykker af som laa paa Voldene indenfor Muren.

Der de noget ind i Byen da komme,
Da hørte og saa de Herrer saa fromme
Saa lystig og dejlig skjøn Spil og Sang,
Som ud af Spiren lod høre sin Klang.
Der spillede Stadens Spillemænd saa,
At det var Lyst at høre derpaa.

82

Vielsen gik for sig om Søndagen den 20 Julii ved 10 Slet paa Slottet, hvorpaa blev anrettet et kosteligt Maaltid med behørig Drik. Under Maaltidet Sang og skønne Mottetter. Efter Maaltidet en statelig Dands. Mandagen derpaa blev Dronningen kronet med samme Ceremonier som Kongen til sin Tid. Dronningen ”agede da i en statelig Karm, var smedet udaf idel Sølv, og vare 8 hvide Heste derfor”.

De Sadel og Hengeltøj de havde paa
Med Selle og Drætter og Tømmer ligesaa,
Det var altsammen af rødt Fløjel gjort,
Bestikket med Guld med Arbejde stort,
Jerntøjet, Halskobbelt, Marner og Ringe
Var alt forgyldt at det monne glimre.
Der gik hos Vognen otte Herremænd
Af Dannemarks Adel ret hver og en,
De alle tilsammen barhovede vare,
Deres Hatte de da i Hænderne bare.

Paa en af Festens Dage besaa de Fremmede Floden, og der anrettedes et stort Bancket for dem paa Admiralskibet Fortuna. Nogle Dage gik med at jage og at besee de kongelige Lystslotte Frideriksborg, Krogen, Hørsholm, Esserom, og Abrahamstorp. I hvor de kom,

Da var alting saa vindstibelig
Til Tidkort beredt efter fyrstelig Skik,
Skulde jeg det alt fortælle og skrive,
Da vilde os Tiden for lang her blive.

83

Den højtidelige Barselsfærd i Anledning af Prinds Christians Fødsel og Daab 1577 er beskrevet i Resens Krønike pag. 305-8. Deraf kan det være nok at anføre følgende:

Paa Festens anden Dag blev, efter Maaltid, ”nogle af de Højlærde med deres Studentere opfordrede at lade see en Comoedie, som dem var befalet at agere, og blev den Historie om Susannæ Uskyldighed antagen og yndeligen ageret. Siden blev og en mærkelig moriansk Daaredands anstillet. Hvilket altsammen Hans Majestæt og alle Herrerne lod sig synderlig vel behale. Siden er ogsaa holden en

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

offentlig Fægtskole, med megen anden lovlig Tidsfordriv, hvormed de hendrog den ganske Dag til Aftenen.

”Om Tirsdag Eftermiddag ere atter de tilforordnede Højlærde igjen opkaldede, og haver lagt den mærkelige Sejer, som Kong David haver indlagt sig over den mægtige Kjæmpe og Philister Goliath. ”Derefter er ogsaa bestillet en mærkelig Pygmeers Krig med Tranerne.”

§. 10.

Som Kong Christian den 4des Navn i Danmarks Aarbøger omgives af straalende Glands, saaledes skylder Kjøbenhavn ogsaa hans Minde evig Erkjendtlighed. Hvad Byen er, har den for en stor Del hans saa lange og driftige Regjering, hans kloge og vel beregnede Oeconomie forbunden med Smag for Konsterne, og hans vel anbragte Pragtlyst, at takke for. Ej heller er det muligt, at Kjøbenhavn saa let kan glemme hvad det skylder ham, da næsten

84

sten alle hans Indretninger til Stadens og Statens Gavn endnu staae ved Magt, hans trofaste Bygninger trodse Forgjængeligheden, hans med Taarne og Spirer i den gothiske Smag brammende Kirker og Slotte ere i Byens to store Ildebrande skaanede af Luerne, og den Handel, som tilfører Kjøbenhavn sine bedste Rigdomme, grundfæstedes af ham.

Ikke nok at Kjøbenhavn blev ligesom besaaet med ny prægtige Bygninger, det blev ogsaa ved Udvidelser dobbelt saa stort som det før var.

I Begyndelsen af XVII Aarhundrede købte Kongen de Huse og Haver, som laae i Forstaden mellem Nørre- og Øster-Port, hvilken sidste da var ved Enden af Østergade.

Den gamle Østervold, som gik fra den øverste Ende af Gaden Aabenraa, ned til Grønnegade, blev nedreven, og dens Grave, hvor Gothersgaden nu er, opfyldte. Rosenborg Slot og Kongens Have samt al omliggende Plads blev taget inden for Fæstningsværkerne, og ved denne anselige Udvidelse mod Norden og Østen opkom den Del af Staden, som man kaldte ny Kjøbenhavn.

Paa en anden Kant voxte Byens Grund og Mængden af Byggepladse ved Inddigninger fra Havnen. Han opfyldte det Sted, hvor Børsen saavel som de Gaarde og Huse som føre Navn af Ny Børs og ligge tæt foran Knippels Bro, ere bygte. Ligeledes indpæledes og opfyldtes Grunden ved Vestervold, der hvor Løngangsstrædet er.

1618 gjordes Begyndelsen med at anlægge en ny Kjøbstad paa Øen Amager ligeoverfor Kjøbenhavn. Grunden her var gjennemskaaret af Vandsteder og Moradser. Man opfyldte Søen med Dæmninger, med Bjælker og nedram

85

mede Pæle gjorde man Grunden fast og stærk, forsynede Byen med Volde og Graver mod Amagersiden, og opførte i Stranden over Dybet og den stridige Strøm en Bro, som forbandt Hovedstaden med denne sin yngre Søsterby, som efter sin Stifter fik Navn af Christianshavn.

Christian den 4des fornemste Bygninger i Kjøbenhavn ere:

1. Rosenborg Slot anlagt tilligemed den derved værende Have Aar 1604, da den forrige Kongelige Lysthave nord for Canalen og vesten for Holmens Kirke, der hvor de saa kaldte Skipperboder siden stode, var udlagt til Byggeplads. Dette Lystslot laae uden for Byen, indtil Stadens Grændser 1608 mod Nordost bleve udvidede, da det med sin Omegn mod Østen og Sonden blev indlemmet i Byen.
2. Holmens Kirke, bygt 1617, især til den Kongen saa kjære Marines Nytte. Den blev, heder det i Wolfs Encomion, ”stiftet for alle dem som betjene Hans Majestæts Flode, Tøjhus, Bryggers,

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Bagers, Bødkerhus, Smeddien og Staldene; og var der hvor Kirken nu er, i Kong Friderich den Andens Tid den store Ankersmede bygget, og der som Choret er, der bode Mesteren for samme Smede, og førend det endnu blev Kirken til et Chor forordnet, da var det i nogle Aar Kongelig Majestæts Toldbod". Da denne Kirke siden ikke kunde rumme sin Menighed, blev den udvidet og deraf 1641 gjort

86

en Korskirke, og Spiret som tilforn stod ved den østre Side, blev sat midt over Korset.

3. Trinitatis Kirke, hvortil den første Sten blev lagt den 7 Juli 1637. Dens første Bestemmelse var at være Studenterkirke og at gemme Universitetsbibliotheket; men ved Byens Udvidelse og Befolkning blev den til en ordentlig Sognekirke.
4. Tugt- og Manufactur-Huset, anlagt med tilhørende liden Kirke der hvor Helliggeists Closter eller Helligaands Hospital havde staaet. Wolf beretter saaledes i Encomion: "Kongen forordnede Hospitalet med al den ganske Plads fra Helliggeists Kirke til Løvstrædet til et Drenges- og Pigers Tugt- og Børnehus, hvorinde der bleve holdte til dem adskillige Haandværksmestere som dennem skulde lære at væve Fløjel, Atlask, Klæde, Bommese, Olmerdug, Sardug og meget andet; og var Hans Majestæt saa omhyggelig for dem, at han derinde en egen Doctorem Medicinæ og Bartskjær forordnede, som skulde have god Tilsjun om deres Helbred; de havde og derinde deres egen Præst som for dennem skulde prædike, og Skolemester som Børnene skulde lære og undervise med Læsning og Skriven. Og hvad Qvindespersonerne var anlangende, da var de fra de andre udi deres Værelser affondrede, og havde og dem over sig som dennem lærde at Kniple; andre tilholdtes at spinde og knytte og ellers at arbejde det som dem bekvemmet". Af dette Tugt- og Arbejdshus, som siden blev forflyttet ud

87

paa Christianshavn, har et lidet Stræde ved Helliggeists Kirke Navn af Tugthusport.

Helligaandshospital, der som sagt, maatte vige for dette Manufacturanlæg, blev 1617 henlagt udenfor Østerport, ikke langt fra Killendal, hvor det saa kaldte gamle Vartov er. Men det varede ikke længere end til 1625, da det atter blev flyttet, og under Navn af ny Vartov anlagt mellem Peblingesø og Sortedam.

5). Børsen, bygt i Aarene 1622-24 af Sandsten fra Gulland og Calmar paa en fra Havnen inddiget og opfyldt Grund. Den er, siger Wolf, med udhuggen Sten kostelig i Billedverk muret — og saaledes funderet, at Stranden er for og bag den, at hvis Gods og Vare som til Skibs ankommer, det strax uden stor Bekostning ind og ud igjen skibes kan.

6) Proviantgaarden og Tøjhusbygningen, beliggende sønden for Christiansborg Slot, opbygdes 1604 paa en Plads, som Kongen lod ved Indpæling og Dæmning tage ind fra Søen og opfyldte til Bebyggelse. Her laae tilforn de Kongelige Orlogsskibe bag ved Slottet. Disse to Bygninger, Proviantgaarden og Tøjhuset, bleve opførte af Murstenene i de mange katholske Kirkers og Closteres Mure i Roeskilde, som bleve nedbrudte og førte til Kjøbenhavn.

7) Raadhuset. Stadens ældste Raadhus laae paa Hjørnet af Nørregade og Klædeboderne. Siden efter opbygdes et nyere og større paa Hjørnet af

88

Nørregade og Studiestræde, der hvor Bisperesidentsen nu er. Nu bygdes Stadens tredie Raadhus Aar 1605 paa den søndre Side af Gammeltorv. — Sønden for Raadhuset var bygget mange Vaaninger, hvori, foruden andre, boede Borgemesterens og Byfogedens Tjenere, Vagtskriveren, og andre Rettens-Betjente. Da disse Bygninger ved en opkommen Vaadeild afbrændte, blev Pladsen udlagt til

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

et Torv som fik Navn af Nytorv, og Raadhuset kom derved til at blive fritstaaende midt imellem de tvende Torve.

8. Studiigaarden. De gamle forfaldne Universitetsbygninger lod Kongen 1597 nedrive og ny opføre. Auditoriet blev færdigt 1601 og indviet af da værende Rector Magnificus Niels Krag. Den lille lave Bygning beliggende paa Studiigaardens nordre Side, som er en Levning af de roskildske catholske Bispers Residents, lod han blive staaende, men den blev repareret og Kongens kronede Chiffre blev udhuggen i Sten over Døren med den Inscription: Domus consistorialis Academiae Hafniensis. 1728 skaanede Ildsluerne, som fortærede alle omkringstaaende Bygninger, dette gamle Universitetshus.
9. Regentsen eller Collegium regium. Denne store og vidtløftige Bygning vender ud til 3 Gader, nemlig Kannikestræde Kjøbmagergade og Skidenstræde. Ud mod Kannikestrædet boede her Cantsleren Christian Friis til Borreby. Denne Gaard købte Kongen

89

gen 1618 og lod den hele Plads opbygge og indrette til Studenterboliger. ”Paa det, (siger Wolf i sit Encomion S. 358) at Alting derinde med god Inspection og Tilsjun des skikkeligere og vel kan tilgaae, da er der og forordnet en Kirke derinde, udi hvilken der hver Morgen og Aften holdes Lovsang og læses et Capitel udi Bibelen og gjøres Bøn, foruden ellers Prædiken som derinde holdes af dennem, hvilke attesteret have, hvorefter de siden af Professoribus dimitteres. — — Derinde bliver og holdet Disputats hver anden Søndag. Præses er en Baccalaureus, hvilken for sin Umage gives en Daler. Hans Respondent, som han sig udvælger en af sine beste Bekjendte, gives 2 Mark. Ordinarii Opponenten blive tagen af dennem som sidde næst ved Decani hos Bordene udi Communitetet, tvende hver Gang, som hver for sin Umage bekomme 1 Mark. Og dette gaaer saa om baade med Baccalaureis og Opponentibus indtil det kommer til den sidste, saa begyndes der paa ny igjen”.

Til Christian den 4des priselige Indretninger hører fremdeles Anlægget af Matrosernes Vaaninger eller de saa kaldte Nyboder østen for Rosenborg; Etablissementet af Silkevævere i den imellem Pilestræde og Kjøbmagergade ny bebyggede Gade, som efter dem fik Navn af Silkegade; Opbygningen af Knippelsbro, isteden for at Amagerne for at komme til og fra Kjøbenhavn, maatte lade sig sætte over i Baade; og endelig Gravningen af adskillige Canaler. Saaledes lod han grave Canaler paa Christianshavn, ved

90

Børsen, og ved Proviantgaarden. — Holmens Canal udgjorde fra ældre Tider af et Stykke af Stadsgraven, som gik tverts over Hallandsaas forbi den gamle Østerport. Ved Stadens Udvidelse blev den opfyldt saa nær som det Stykke fra Gjethuset hen til Holmens Kirke.

Som Kongen lod Byen zire med prægtige Bygninger, brede Gader, faste Broer, smukke Haveanlæg, og beqvemme Canaler, saaledes drog han ogsaa Omsorg for Næringsvejenes Formerelse, Handelens Udvidelse, Vindskibeligheds Fremme, god Ordens Vedligeholdelse, og Konsternes og Haandværks ordentlige Drift.

Trafike og Kjøbmandskab fik, ligesom alle andre Statsindretninger, et aldeles nyt Sving. 1602 anlagdes et ostindisk Compagnie, 1618 et islandsk, hvilket sidste fik Monopol paa Islands Færøernes og Nordlands Handel. 1621 oprettedes et Salthandelscompagnie, for med egne Skibe at hente det Salt fra Spanien, som Hollænderne umagede sig med at bringe os. Og endelig oprettedes 1636 et grønlandsk Compagnie, som octroyeredes paa 10 Aar.

Da fremmed Øls Indførsel forud forarmede Landet ligesom Indførelsen af The og Caffé nu, søgte Christian den 4de for Alvor at hemme den megen Forbrugelse og derved hjælpe til indenlandske Bryggeriers Opkomst. Det var under 16 Mart. 1621 Kongen aldeles forbød fremmed Øl, Pryssing undtagen, hele Danmark over; men det varede ikke længere end til 27 August samme Aar, da heder

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

det i en ny Forordning: ”Vi forfare naadigst, at, eftersom fremmed Øl her udi vort Rige er affskaffet, Cleresiet, Borgerskabet, og en Del paa Landsbyerne sig udi den Sted til Overflod og

91

vidt over deres Formue skulle lade lyste, udi adskillige Værtsskaber Vin at skjenke” *).

Man seer med hvilken forundringsværdig Hurtighed denne Luxusdæmon vidste at omskabe sig i en anden Skikkelse, og at Kongen strax søgte at sætte en Dæmning for denne ny indbrydende Overdaad. Det hjemmebryggede Øl var i Førstningen ikke saa godt som det fremmede, det gav Anledning til Bryggerlaugets Oprettelse 1622. Disse Bryggere skulde allene brygge Øl til Salg; til eget Husbehov maatte Enhver brygge saa meget og hvordan han vilde.

Den samme Umage som Christian den 4de gjorde sig for at holde fremmede Drikkevare uden for vore Grændser, den anvendte han ogsaa for at afvænne Folk fra det lybekske Hvedebrød. Han forbød det 1620. Der Bagerne som nu saae sig befriede fra Concurrence, begyndte at gjøre deres Brød mindre, maatte Magistraten raade Bod derpaa ved

*) Fra denne Tidspunkt da fremmed Øl blev forbudt, kan man nok ogsaa regne, at Brændevinens Herredømme tog sin Begyndelse. Den omtales i et Brev af 14de August saaledes lydende: ”Efter som Vi alt fremmed Øl udi vort Rige Danmark at indføre have forbudt, og deraf Os aarligen paa vor Told og Rettighed en anselig stor Summa Penge afgaaer, efterdi den Told, paa dansk Øl og Malt udi den Sted lagt er, ikke nær den sædvanlige Told kan opløbe, da have Vi med vort elskelige Danmarks Riges Raad og Samtykke for godt anseet, at herefter af hver Pot Brændevin Aquavit Rosasolis saa og andre saadanne og deslige destillerede hidsige Drik skal udgives og Os til Regnskab føres en Skilling dansk”.

92

ved en Taxt, og for at tvinge Slagterne til ikke at sælge magert Kjød dyrt og derved forfordele Stadens Indvaanere, saa gaves Landmanden Lov til at indføre og falholde Kjød paa Torvedagene.

I Følge Schlegels Efterretninger i hans Geschichte Christian des 4ten har der i Aaret 1619 været en Krudtmølle og en Carduansfabrik i Kjøbenhavn; ligesom der ogsaa under Aar 1621 tales om et Sukkeraffinaderie, og under 1625 om en Papirmølle.

Et Bidrag til Kundskab om Byens indvortes Politie og da værende Brandanstalter under denne Konge haves i Rodemesternes Skraa af 1606. Byen var delt i 8 Rodemaal eller Qvarterer nemlig Øster-Vester- Nørre- Strand- Snares- Klædebod- Frimands- og Kjøbmagerqvarterer, og for hvert var tvende svorne Rodemestere som udnævntes af Magistraten, og havde deres Oldemand, som de maatte være hørige og lydige. Deres Pligt var at holde Mandtal over Indvaanerne, ligne Skatte og Indqvartering, indkræve Skat, tilsige til Byens Arbejde. De skulde i Tilfælde at Ild opkom, indfinde sig hver med to Læderspande, foruden dem som Borgerskabet og Byen holdte. De skulde have Opsyn med, at Fyrstiger og Hager altid vare i forsvarlig Stand, og Byens Kjæmnere maatte anskaffe naar Rodemesterne tilmeldte dem nogen Brøst eller Mangel paa disse Brandredskaber. Tømmermænd Vognmænd og Dragere vare pligtige at tilføre Vand og hjælpe at faae Ilden slukt. ”I hede Sommerstide, naar stor Brynde og Hede optændes, skulde de tilholde alle dem som have Brønde i deres Gaarde, at de enten skrive paa Porten eller Døren

93

ren hvor Brønde ere, eller lade Kjendemerke for deres Dørre eller Porte udhænge, paa det man kan see og vide hvor Brøndene ere, og de som ikke have Brønde, at de holde Vand i hele eller halve Tønder for deres Dørre staaendes, eftersom af gammel Tid sædvanligt været haver”.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

To Gange om Aaret havde Rodemesterne Lov til at holde Adelstevne og gjøre sig lystige for de Brødepenge de havde i deres Sparebøsser som da aabnedes. Men ingen anden Slags Drik end Øl var tilladt, og det skulde i Forvejen indlægges i det Hus, hvor de havde deres Forsamling, saa de intet uden Huset maatte lade hente ved "Gjekkeløb med Bjeldekanden langs Gaderne". "Hvem og i samme Drik spilder mere Øl end med en Haand bedækkes kan, bøde til Lauget 4 Sk."

Disse Rodemestere fik tilligemed Kamneren Byfogeden og Byskriveren Aar 1609 den Commission at have Tilsjun med, at alle Skurer og Bislage, som gik ud over Rendestenen, bleve flyttede inden for Rendestenen, "uden det kunde være paa de Steder som Byen det kan taale, og da Byen derfor at befredige", det er, give aarlig Jordskyld deraf. Det skulde ikke tilstedes at lade bygge nogen Skur Trappe eller Bislag saa høje, at de kunde være deres Naboer til Hinder i deres Udsigt.

Boder og Smaahytter som ere opsatte paa Hjørnehuse, skulde afskaffes.

For at see denne Anordning iverksat, gik man Gade for Gade og Stræde for Stræde hele Byen igjennem, optegnede alt hvad der var anbragt som stod i Vejen og hindrede Passagen for Kjørende og Gaaende, gav Ordre til hvad der skulde

94

skulde enten rent bort eller flyttes ind, og satte Taxt for hvad der fik Lov til at blive staaende. I denne Omgangsforretning heder det i Rapporten om Nørrequarter: "Den Rendesten fra Vor Frue Kirke til Skidenstræde skal indflyttes 3 Alen nær Fodstykkerne.

"Rendestenene Bislage og Stakitwerke fra Skidenstrædet og til Nørreport paa begge Sider skulle iligemaade indflyttes 3 Alen nær Fodstykkerne.

"Udi Fiol- og Skidenstræde skulde Fjeleboder og Bislag flyttes inden Rendestenene.

"Belangendes et Stræde som løber fra den Gade Mester Lehnert, Snedker, iboer, og ned til Nørrevold, som nu med tvende Porte findes indhegnet, hvilke Porte vi formene bør at afskaffes og Strædet at gaae for hver Mand, som det tilforn været haver".

Et andet Bidrag til Gadepolitiet i Kjøbenhavn under denne Regjering haves i den Ordre til Magistraten af 1622 saaledes lydende: "Vider, at eftersom Gaderne her i vor Kjøbstad Kjøbenhavn ere fast ujævne, saa man med stor Besværing maa fare over dennem, thi bede Vi Eder og ville, at I tilholde Borgerskabet her sammesteds, endeligen enhver for sin Gaard og Hus dennem at lade jævne og forbedre".

Herhen hører en Skrivelse af samme Aar 1622 fra Kongen til Magistraten, om, at en gammel forfalden Bolig paa gammel Torv, et umyndigt Pigebarn tilhørende, skulde, Ejeren til Fordel, sælges og afhændes til En, som en bedre ny Bygning der bygge og opsætte vilde, Byen og Torvet til Prydelse.

95

Vognmændenes Skraa af 1610 lærer os, at der existerede en ældre Laugsskraa for Vognmændene af Aar 1478, som Magistraten efter Kongens Befaling tog til sig, deraf udfejede de gamle papistiske Misbrug og anden Uorden, og nu gav dem en reformert Anordning; deri ere de fornemste Artikler følgende:

"Ingen maa efter denne Dag indtages i Vognmandslaug, uden han kan formaa at holde to Par gode Heste, det ene Par til Udenbyesfærd og det andet Par paa Gaden, og skulle de altid være 40 Vognmænd udi Tallet, saa hver kan holde en Færdesvogn og en Gadevogn.

Udenbyesfærd af Rejsende maa Vognmændene lade sig betale til Helsingør, Kjøge, Roeskilde, Friderichsborg og Slangerup 4 Mk. i det højeste.

Skovfærd eller Markrejse en Mils Vej fra Byen og tilbage igjen, 1 Mk.

For at age et Læs Brænde fra Stranden af hen til de længst bortliggende Gader, saasom Vestergade, Nørregade, Gammeltorv, Kattesund, Studiestræde, Rosengaarden, øverst i Kjøbmagergade og

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Landemærket, maa de tage 5 Sk.; for at age det midtvejs i Byen, 4 Sk.; og til Amagertorv eller nærmere Stranden, 3 Sk.

”Hvo som ikke vil age for den fastsatte Taxt, naar dennem tilsiges, og de holde med tomme Vogne, den skal bøde 6 Mk. Formaaer han ikke dennem at udgive, da spises med Vand og Brød 3 Nætter i Kjelderen, og om Dagen i den spanske Tønde”.

”Paa det Øvrigheden desbedre maa vide Besked om, hvis fremmede Folk hid til Byen igjennem Portene kom-

96

mendes vorder, da skulle Vognmændene, deres Tjenere og Dreng, pligtige være saalænge at holde i den Port de indkjøre, at de kunde give Portneren det tilkjende, hvad fremmede og ubekjendte Folk eller Andre hvem det være kan, de hidføre, og hvor de udi Herberg vil inddrage, at Portneren kan derom lade Byfogden vide Besked. Hvo herudin den findes forsømmelig, skal straffes i 3 Dage i fornævnte spanske Kappe, og om Natten i Kjelderen som før er meldt”.

I Betragtning af Vognmændenes Emolument, saasom Frihed for Landsknektshold og Benyttelsen af en Vange ved Embdrup for ringe Afgift, vare de forpligtede til at holde Gaderne rene og kjøre Urensel bort hver Onsdag og Lørdag. ”Og skal intet Møg udbæres af Gaarde og lægges paa Gaderne til Stank og Afsky, førend Vognene ere tilstede, at det strax kan paalægges”.

”Overalt skal menige Vognmandslaug være pligtig Dag og Nat, hvor nogen ulykkelig Ildebrand optændes, at lade holde et godt Par Heste tilrede hos en af deres Laugsbrødre som kan føre Byens Vandsprøjte til Ilden, hvor Behov gjøres, og de andre skulde age Vand at slukke med, saaog age Byens Fyrhager og Stiger til dem, hvor saadan Fare forhaanden er; og at de dertil ikke skal eller maa være uvillige, er samtykt den Første som fremkommer med Heste og Vogn af Byens Penge 1 Daler; den som kommer næst den første 3 Mark; den tredie 2 Mark, og fremdeles efter Lejligheden som de flittige findes. — Bliver Oldermænd, Stolsbrødre, eller nogen Vognmand udi saadan Tilfald forsømmelig eller uvillig, den skal ikke vide sin egen Brøde”.

97

Til Vognmændenes indbyrdes Ret hørte, at ”hvo som taler uqvæms eller Skjælds-Ord paa Andens Ære, eller løjter Anden, bøde 6 Mk.

”Sværd Kniv eller anden Værge eller Øre maa Ingen bære efter hinanden, hverken inden eller uden Laugssdørre, endog han ingen Skade dermed gjør, under 6 Mk. Brøde.

”Slaar Nogen Skaal Beger eller Glas isynder, betale to for et; men gjør han det modvilligen, da straffes efter Brødrenes Sigelse.

”Eftersom Vognmændene af Arildstid har havt 3 Adelstevne, den første Fastelavnsuge, den anden ved Pintsedagstid, og den tredie St. Hans Midsommer, saa er nu dennem samtykt, at holde den fjerde Stevne den Søndag næst for Mikkelstdag, at afklare hvis Urigtighed som falde kan imellem dennem og deres Folk indbyrdes; udi hvilke 4 Tider de skulde pligtige være, paa fastende Stevne at lade denne deres Skraa læse for menige Laugsbrødre, paa det de som brøstfældige findes ikke skulde dennem undskylde med, ikke at have vidst Skraaens Artiklers Indhold”.

Der føres i senere Dokumenter Anke over Vognmændenes Forsømmelse med at udage Urenlighed af Byen. I Anledning af slig Forsømmelse, samt formedelst urigtig Brolægning som voldte skidne og ujævne Gader, udnævntes En, navnlig Albert Gasman, til Overopsynsmand over Vognmænd Brolæggere og Pligtsfolk, og fik Navn af Brofoged. End videre udkom 1647 følgende Forordning:

”Vi Christian den IVde x. gjøre Alle vitterligt, at eftersom Os elskelige Borgemestere og Raad udi vor Kjøb-

98

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

stad Kjøbenhavn have gjort en Skik og Ordinance, anlangende Gaderne her i Byen at holde ved lige, saa og om Skarn og Urenlighed deraf at udføre, som hidindtil fast mere end udi andre velbeskikkede Stæder paa alle Gader og Stræder er bleven udkast, og med stor Fortred og Vederstyggelighed udi lang Tid bleven liggendes, hvorforsaa saadant i Tide at forekomme, bemeldte Borgemestere og Raad underdanigst have været begjerendes, Vi saadan deres Ordinance naadigst ville confirmere og stadfæste, eftersom den lyder Ord fra Ord som efterfølger:

Vi Borgemestere og Raadmænd udi Kjøbenhavn, gjøre vitterligt, at eftersom denne By, mere end andre velforordnede Stæder, ilde skamferes, med ujævne Gader og Stenebroer, som Tid efter anden uskikkeligen ophøjes og forlægges, saa og med Møg og Urensel, som ej allene paa saadan ulovlige Broer desto mere foraarsages, men derforuden fast over alle Gader og Stræder overhaand tager, Byens Havn iblant andet synderlig udi Regnvejr, formedelst Urensens Fejelse ud i Rendestenene, til merkelig Skade og Afbræk, saavel som paa Torvene, ud med Volden, ja Kirkegaardene og langs Stranden, slig Omskledighed udi haabetal henhæres og kastes, saa det ej allene er vederstyggeligt harmeligt og fortredeligt, men længer at taales ulideligt; og uanseet hidindtil ikke haver været forsømt, efter adskillige Kongebreve og Mandater ved god Skik og Ordinance derimod tjenlig Middel at ramme, saa haver Sligt dog alt været forgjeves, hvorforsaa vi have været foraarsaget vore derom tilforne gjorde Anordninger igjen at overse, og derom paa ny saaledes at ordinere, som

99

efterfølger, hvilket paa Tinge kan forkyndes, og derefter Tingsvidne tages, saa at siden kan blive holdet derover, som det sig bør, og Enhver det vedkommer ville forsvare.

1) For det første: Brolæggerne skal ingen Stenbroer eller Rendestene efter denne Dag opbryde omlægge eller forandre, anderledes end som dennem af Byefogden Kjemneren eller Brofogden forevises, under Straf i Raadhuuskjelderens; item Brolæggerne skulle og alle vegne lægge Ryggestene midt langs Gaderne, at Vandet kan have Fald derfra til begge Sider udi Rendestenene, saafremt de ikke ville samme Arbejde igjen opbryde og omlægge, foruden Belønning, og dertil bøde tre Mark Kongen, og tre Mark Byen, efter Privilegierne; og hvor Rendestene langs med Gaden ud med Husene findes tillukte, saa at Vandet af Gaden der ej kan have sit Fald, da skal de aabnes, og, om behøves, gandske opbrydes og forandres, saa at det ej Vandsløbet forhindrer; desligeste hvor Rister i Rendestenene, Vandløbet til Forhindring, ere satte, de skal optages og afskaffes, saa at Vandet kan have sit Fald af Gaderne udi og langs Rendestene, som det sig bør.

2) For det andet skulle Brolæggerne ikke heller nogen Mands Bro for deres Huse eller paa Gaderne højere oplægge, end som Vandfaldet kan taale; men alle vegne skikke det saa, at Vandet beholder sit Fald paa de Steder, som det bør at løbe og af Arilds Tid løbet haver, og det ikke andensteds henlede, under tre Nætters Straf i Raadhuuskjelderens.

3) For det tredje, hvor Gader og Stræder findes saa forkjørt og ujævne gjort, ved Huller og Stød, at Folk ilde

100

kunne der fremkomme, da skal Brofogden først advare og paaminde dennem, som samme ujævne Gader tilhøre, at de lade dennem omlægge og til rette flye, ville de det ikke gjøre, skal han give Byefogden og Kjemneren det tilkjende, at de paa Kongens og Byens Bekostning lade det gjøre, og siden udpante Betaling fra dennem som Broerne bør at holde ved lige; findes og nogen ulovlig Broer udenfor Adelens Gaarde eller Lejehuse, og de Folk som der i boer efter første og anden Paamindelse ikke vil lade dennem tilrette flye og omlægge, da Byefogden og Kjemneren i lige Maader samme Broer at lade forbedre, og fordre Betaling igjen af dennem udi Leje-Huse boe; hvilket og saaledes skal holdes med de Højlærde, Præster, Fogeder, og andre i Landet boende, deres Huse og Fortog, naar

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Folkene derpaa boer ikke vil selv gjøre dennem lovlig, som det sig bør, efter Kongl. Majestæts naadigst Brev, som derom udgangen er.

4) For det fjerde: Vognmændene af det store Laug efter deres Laugs-Ordinants og Artikler have til dennem alle de smaa Vognmænd, som kaldes Sandagere, og eftersom Byens Stræder og Gader som dennem saaledes tilforn ere delte imellem, efter til Byfogden derom rigtig overgivet Udskrift og Fortegnelse, saa at enhver er bevidst hvad Gade og Side af Gaden han skal være med at renholde, skulde de være til fortænkt, hver paa sit Hold med Heste og en god Skarn-Vogn at møde naar behøves, Skarn og Møg at udkjøre, og til den Sted, allerede ordineret er, eller herefter ordineres, heden føre, hvorfor de store Vogne ti og de smaa fem Skilling for hver Læs skal betales;

101

findes der ej for en Mands Dør fuld Læs, søge det for flere, som Naboerne da efter Advenant betale; findes Nogen Skarnet andensteds, end hvor det befalet er, eller herefter befales, at bortlægge, og dermed betrædes, skal den det paa sin rette Sted forskaffe, og derforuden udi Porterne indtil Aften straffes i Halsjernet; befindes og at Vagten som derpaa uden Porterne bestilles, seer med Nogen igjennem Fingre, skal han samme Møg paa sin tilbørlig Sted selv forskaffe, og derforuden lige ved den anden straffes med Halsjernet.

5) Vognmændene skulle holde gode stærke og tætte Vogne med gode Gavlfjele for og bag, saa at Møget som de paa tager inden eller uden Byen ej tabes og strøs langs Gaden, førend det paa sin tilbørlig Sted henlægges; findes efter denne Dag nogen Vognmand udi store eller lidet Laug med falske og ulovlige Vogne, skulle samme Vogne uden al Forskaanelse af Brofogden eller af Portneren i Porten sønderhugges, og Ejermanen derforuden bøde første gang to Mark, anden gang tre Mark, tredje gang dobbelt, til tre Skifter, Kongen Byen og Brofogden med sine Tjenere, som dermed Opsigt haver; findes han selv eller hans Tjenere med Nogen at see igjennem Fingre, straffes selv lige ved Vognmændene sig forseet have.

6) Hvilken Vognmand paa sin ordinerede Sted med Heste og Vogn ikke møder eller en anden i sit Sted at møde forskaffer, saa noget forsømmes, skal give til Straf tre Mark, eller om han dennem ej formaaer at udgive, med Kjelderens Tønde eller Halsjernet straffes, og det til tre gange, om hans Forseelse saa tidt befindes, skeer det fjerde

102

fjerde gang, forvises Lauget, og om hans Heste findes derefter paa Byens Fællede at udslaaes, være forbrudt til Byen, efterdi han ej dermed gjør Byen den Tjeneste han pligtig er, og paa det dermed desto ligeligere maa tilgaae, skal fire gange om Aaret alle Vognmændene, hver med sin Skarnvogn, møde paa en visse Sted, efter Byfogdens og Kjemnerens Sigelse, af dertil Forordnede at besigtiges, og saa mange deriblandt udygtige og ulovlige findes, strax paa Steden sønderhugges.

7) Skarnfogderne skal hver udi sin Part af Byen, eftersom dennem befales, langs Gaderne udraabe, at Indvaanerne, — hver for sin Dør, deres Gademøg tilhobesfeje og bortskaffe, hvo herimod findes fortreden og ulydig, og lader Skarnet for deres Dørre Natten derefter blive beliggendes, skal den samme derfor strax om Morgenens udpantes ved Brofogden Skarnfogden og en af Fogedsvennene, og samme Pant udi Byfogdens og Kjemnerens Gjemme paa Raadhuset eller en anden beqvem Sted leveres, og til næste Ting, om de det da desforinden ej løse og for sig rette, med lovlig Kald og Varsel Ejermanen til Løsning tilbydes, og om han det inden femten Dage derefter ej afklarer, da Pantet efter Dannemands Vurdering sælges, og deraf, foruden hvis efter Privilegierne forbrudt er, fire Skilling til hver Person dennem pantet haver betales. Vil Nogen Skarnet med sin egen Heste og Vogn bortføre, det stande dennem frit fore. Det samme holdes med dennem, at forstaa om Udpanten og hvad deraf følger, hvis Møg bortføres og Vognmændene dog strax paa Steden ej ville betale.

103

8) Ingen maa af sine Gaarde et eller andet Slags Urensel lade udbære og lægge paa Gaden, være sig Heste- eller Komøg, Uhumskhed af Slagterier, eller hvad det være kan, hvoraf ond Stank kan foraarsages, uden tilforn Vognene ere bestillede, som sligt Urenhed strax efterhaanden paalæsse og bortføre; bliver det Natten over paa Gaden beliggendes, bødes derfor første Nat dobbelt, anden Nat fire dobbelt, tredje Nat fyrgetive Mark Kongen og Byen, formedelst at Øvrigheds Befaling og Paabud ikke anderledes holdes og efterkommes.

9) Befindes Nogen ved Nat eller Dag af Huse eller Kjelder Urensel at udbære, eller udbære lade, og det udi eller ved Stranden, paa Torvene, ved Bolden, eller paa Andres Fortog at kaste og henføre, bøde derfor første gang tre Mark, anden gang sex Mark, skeer det tredje gang, straffes paa deres fyrgetive Mark. Befindes Nogen udi Bytter, Balger, Spande eller udi andre Maade Menneskeskarn at udbære, eller udbære lade, og saaledes som sagt er henkaste, bør den saavel der lader bestille, som den sig det overtager, første gang paa det højeste derfor at straffes, skeer det oftere, agtes for det Folk Natmanden falder udi Bestillingen, og længer ej bør lides udi Menigheden. Det samme forstaaes og holdes om dennem som Nat eller Dag udbære og kaste, eller udbære og kaste lade, døde Aadsele, store eller smaa, inden Portene paa Gaden eller udi Havnen, efterdi sligt ved Rakkerne og hans Gesinde bør paa de Steder uden Byen nedgraves som dertil bestemt er.

10) For den megen Stank her udi Byen af Rendestenene foraarsages, er for godt anseet, at de som have Brønde

104

de og Poster udi deres Gaarde, naar af Gaderne og Rendestenene udaget er, lade deres Folk paa en fjerding Times Tid opdrage eller pompe Vand, udi deres Gaarde, saa det kan have Løb udaf Gaden udi Rendestenene og der med desto bedre udskylle, ond Stank her udi Byen, besynderlig om Sommerens Tid, destomere at forekomme og afværge.

11) Om Vinters Tid, saavel naar det fryser, som naar hastig Tø paakommer, bør Hver at holde sine Rendestene for sit Fortog ophuggen og opremmet, saa Vandet kan have sin fri Flod langs Rendestenene, og ikke stemmes, hvorover det Naboerne løber udi Huse eller Kjeldere; hvo sligt forsømmer eller ej vil efterkomme, naar af Skarnfogderne derom tilsiges, da skulle de og, over dennem satte ere, det ved Pligtskarle lade ophugge og oprømme, og siden Enhver saavidt som hans Fortog gjort er betale, eller derfor udpantes, og dermed videre siden forholdes efter forrige Artikels Indhold; det samme er at forstaa om dennem, sig, naar Iis af Gaderne overalt skal ophugges og udføres, fortrykker, og ej, eftersom enhver for sig tilkommer, der med vil tilhjelpe; og til Efterretning skal udi Agt have, at udi de Gaarde, hvor godt Folk af Adelen selv residerer eller naar de hid til Byen kommer og tilstede er, saavelsom udi de Gejstliges Residenser og Kongelige Tjeneres Huse de selv udi boe, ingen Importunitet eller Uvillie bevises, mens udi den Sted med beste Føje og Maneer tilsiges og efter Stands og Qvalitets Gebyr ombedes, de sig dertil ville beqvemme, at Saadant til den gemene Beste Skik og Forordning ej bliver svækket og Afbræk gjort, mens mere Andre til godt Exempel bestyrket og efterkommet; ellers med slige Gaarde, hvor

105

Ejermanen selv ej residerer, men af andre godt Folk besiddes, at holdes efter Kongl. Majestæts Forordninger og Privilegier. Des til Vidnesbyrd under Vores Stads Secreter. Datum Kjøbenhavn den 30 Aprilis Anno 1647.

Hvilken forskrevne Borgemesteres og Raads Ordinance Vi os naadigst haver ladet ville befalde, hvorfor Vi den og naadigst haver confirmeret fuldbyrdet og stadfæst, saa og den hermed confirmerer fuldbyrder og stadfæster udi alle sine Ord Clausuler og Puncter, eftersom forskrevet staaer. Thi byde Vi og befale alle og enhver af hvad Stand og Condition de ere eller være kunde, enten af vore egne

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Tjenere eller andre, som enten selv nogen Huse eller Vaaning her udi Byen haver, eller og af andre nogen udi Leje haver og besidder, at de sig udi alle Maader herefter retter og forholder, ladendes det ingenlunde. Givet paa Vort Slot Kjøbenhavn den 5te Maj Anno 1647.

Under Vort Signet.
Christian”.

Da en Stads Forsynelse med fersk og godt Vand er en Gjenstand af yderste Vigtighed, kan her ikke forbigaaes at tale om den Hovedforbedring som under denne Konge blev iverksat ved Vandvæsenet i Kjøbenhavn.

Aar 1578 havde Kong Friderich II. ladet gjøre adskillige Render og Vandledninger, igjennem hvilke Vandet bragdes ind i Byen fra de nærliggende ferske Søer. 1626 lod Kong Christian lede Vandet langt længere fra, nemlig fra Emdrups Sø, især for dermed at forsyne de ny anlagte Qvarterer mod Østen. Af Aar 1630 d. 13 October haves

106

en Fundats paa det ferske Vand som et Vandcompagnies Participantere havde faaet kongl. Bevilling paa at indlede fra Emmendrup Sø. De fornemste af disse Participanter, 50 i Tallet, vare Professorerne ved Universitetet med Cantsler Christian Friis til Kragerup i Spidsen. Værkets Anlæg kostede Interessentskabet 5000 Rdlr. Hovedrenden løb fra Emdrup Sø over Fælleden, igjennem Ravnsborg Have, ind igjennem Nørrevold, langs Nørregade til Klædeboderne. Af 4 afspringende Sidearme gik en ved Communitetet fra Hovedrenden og ned igjennem Cannikestrædet og tildels igjennem Fjolstrædet. Den anden Arm eller Gren gik fra Bispens Hjørne ned igjennem Studiestræde. Den tredje gik fra Hovedrenden ved Hjørnet af Klædeboderne ned igjennem Klædeboderne. Den fjerde fra samme Hovedrende ned til Vesterport.

”Dersom nogen anden Gaard vil nyde Værkets Render end de som i Fundatsen ere benævnte, da skal det allene skee med Inspectorum og menige Participanteres Consent og Bevilling, dog ikke ved anden Middel end for 200 slette Dalers Betaling, det gemene Værk til Gavn og Beste”.

1632 traadte et Interessentskab sammen i Østercompagnie, og lod ligeledes lede det ferske Springvand fra Emdrup Sø ind i Byen. Hovedrenden anlagdes forbi Vibens Hus ned til Østerbro ved Skibskirkegaard, igjennem Volden, langs Grønland og Nyboder, opad store Kongensgade, over Kongens ny Torv, igjennem Østergade, Amagertorv, og til Vimmelskiftet.

Rosengaards Compagnies Fundats paa Springvand fra Emdrup Sø er af 1642. Deres Hovedrende gaaer

107

over Bryggervangen og Fælleden, igjennem Ravnsborg Have, til Nørreport, igjennem Bolden, hen til en Kiste paa Skidentorvet, derfra en Arm i lille Fjolstræde til Rosengaarden, Peder Hvitfeldtstræde, lille og store Kjøbmagergade, en Arm i lille Helligøjststræde, en i Pustervig. Som der sørgedes for prægtige og solide Bygninger, jævne og rene Gader, sund Luft, og frisk Vand, saa tænktes der ogsaa paa at skaffe menige Mand Forlystelse. Det sees af Anordningen om Taarnblæsere af 3die October 1622 saaledes lydende:

”Vi Christian IV. x. gjøre Alle vitterligt, at, eftersom Vi haver antaget og forordnet denne Brevviser Eberhard Skibmand selv femte her paa vort Slot Kjøbenhavn, hvilke skulle være forpligtede, til bestemte Tid at opvarte med deres Instrumenter og Spil, at lade dem høre og bruge som rette Taarnemænd egner og bør; og skulde de dagligen saaledes tjene her paa Taarnet: Først, om Morgenens Klokken er fem skulle de paa vare og blæse i deres Instrumenter; dernæst naar Klokken er ti skulle de blæse i Trommeter og siden strax efter lege paa Instrumenterne; iligemaade naar Klokken er fem

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

blæse og lege paa Instrumenterne. Men naar Vi selv ere tilstede og vore egne Trommeter paa vare og blæse til bords, da skulle de allene paa vare med Instrumenterne, desligeste om Aftenen naar Klokken er syv til Godenat, og ellers at paa vare naar Vi dennem lade tilsige. Og for saadan deres Tjeneste have Vi naadigst bevilget at ville lade give Mesteren af samme Taarnmænd fornævnte Eberhard Skibmand aarligen til Pension og Besoldning et Hundrede Daler, saalænge

108

Os naadigst befalder dennem at have og beholde udi samme vor Tjeneste, hvilken forn. Pension og Besoldning hannem aarligen af vort Rentekammer skal gives og fornøjes. Og have Vi naadigst bevilget hannem med sine Svende at maa lade sig bruge paa hvis Bryllupper Barsler og anden Gjæstebud som udi vore Kjøbstæder Kjøbenhavn og Kjøge, saavel som i andre her i Lenet, holdes og gjøres, dog at de det tilforne vor Statholder i Vor Kjøbstad Kjøbenhavn skulle tilkjendegive, og af hannem paa vore Vegne tage Forlov; og skal hannem ikke være efterladt at tage mere for sin eller sine Svendes Tjeneste end som efterskrevet staaer: først, naar Selskab holdes i Compagniet *), for deres Tjeneste 8 Daler; for Bryllupper i Compagniet, og naar han med sine Svende følger Brudefolket til og fra Kirken, derfor maa han tage 10 Daler; for Bryllupper udi Laugshusene eller paa Herremænds Gaarde 6 Daler; for Bryllupper udi Borgerhuse han selv femte, 4 Daler, end naar han følger Brudefolket til og fra Kirke udi Borgerhuse og selv tredie opvarter, 3 Daler; item om han alleneste følger Brudefolket til og fra Kirken, 1 Daler; og ellers for andre Værtskaber og Gjæstebud han bliver kaldet, at tage skjellig Belønning for. Og dersom han bliver forhindret skal han være forpligtet at skaffe Andre i sit Sted, eller dersom det ikke skeer, skal det være dennem, der Bryllupper eller Gjæstebud gjøre, efterladt at forskaffe sig Andre som dennem imidlertid kan paa vare. Dog skal andre extraordinaire Spillemænd ikke være forment, at lade sig bruge

*) Herved forstaaes det saa kaldte danske Compagnie eller Trefoldigheds Laug, hvoraf Skydeselskabet er en Spire.

109

bruge udi Kjeldere og Kroer, hvor Nogen dennem lader heden kalde”.

De Pragtoptog, Kjøbenhavn saae under Kong Friderich II, vare vel brammende og kostbare, men de fordunkledes ganske ved to som havde Sted under denne Konge, nemlig hans Kroningsfest 1596, og den udvalgte Prints Christian den Vtes Formælingshøjtid Aar 1636. Om begge haves udførlige trykte Beskrivelser.

”Førend Kroningen gik for sig (heder det i den om denne Solennitet udgivne Relation) da blev i alle Kjælderne, som vare under alle Huse udi Algaderne, indlagt rød og hvid Fransk-Vin og Rostokker-Øl, hvorefter Rodemesterne siden omgik udi Qvartererne og tilsagde, at naar de Fremmede vare komne til Kjøbenhavn, hvis Navne af Fourieren paa alle Borgernes Hus Porte og Dørre vare antegnede, da skulde og maatte de hente i Kjælderne til samme deres indlagte Fremmede, foruden Penge, hvilken ud af de 3 Slags Drik, de vilde have imedens Kroningen paastod og de vare i Kjøbenhavn, og udi hvilke store Huse som mange Fremmede vare indqvarterede det ikke kunde forstaa at der blev hentet til dennem udi Kander, da fik de udi samme Huse 1. 2. 3. eller 4 Tønder Rostokker-Øl og et Oxehoved Vin, og naar det var opfortæret, da maatte de hente mere”.

Da Kongen efterat Kroningen var forrettet i Fruekirke, igjen tog tilbage til Slottet, gik Processionen igjennem en Triumph- eller Æreport, som var en konstig i Pyramideform opført, af 3 Etager bestaaende, Bygning, paa Amagertorv,

110

gertorv, ud imod Østergade Kjøbmagergade og store Færgestræde.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Da Kongen red igjennem, og var midt under Triumphbuen, kom en sjungende Engel ned og satte en Krone paa hans Hoved. ”Paa det midterste Loft sloges paa Kædeltrummer og blæstes stærk i Trompeter; men ovenover sjunge Musicanter og spillede Instrumenter”.

”Ikke langt fra samme Æreport, paa Amagertorvet var en herlig Post gjort, igjennem hvilken rød ogsaa blank Vin i nogle Timer udløb, som Alle hvem der vilde af tog. Paa et andet Sted ikke vidt derfra blev en hel stor Oxe stegt paa et Spid, som med adskillige Slags Vildt og Fugle spækket og fyldet var. Af denne vilde den gemene Mand have et Stykke, og derfor om samme Steg udi Kongl. Majestæts og andre medfølgende kongelige og fyrstelige Personers Aasyn tappert reves og sloges om. — Nogle lode Fingrene udi Løbet, og Andre bekom passelige Amindelsestegn”! Dette sidste Træk, at det var en kongelig og fyrstelig Forlystelse at være Tilskuere naar Almuesmenneskene lemlæstede sig indbyrdes for at faae et Stykke Steg, læser neppe Nogen uden stærkeste Sorg og Uvillie, og intet uden Tidernes Smag kan undskylde sligt Barbarie.

§. 11.

Vi komme nu efter Tidsfølgen til Friderik den 3dies Regjering, og derved til den vigtigste Begivenhed i Byens Historie — dens Beleiring af Sverigs tappre Konge Carl Gustav. Kjøbenhavn spiller her sin brillanteste Rolle, og derved dels gjengjelder de Forrettigheder og Privilegier den

nød

111

nød fremfor sine tilsidesatte Søstre — de andre Kjøbstæder, dels gjør sig værdig til ny Udmærkelse.

Man maa udraabe med Digteren:

O Kongestad! dit Sejersminde
til Danskes sidste Slægt skal staae.

Det Land som Gustav vilde vinde,
bag dine svage Volde laae;

Men Borgerkjærligheden vinder,
og Gustav skjælver for sit Navn.

Hans Haab og Helte Gravsted finder
omkring det frelste Kiøbenhavn.

Den danske Stat var bragt lige til Pynten af Afgrunden; saa godt som hele Danmark var i de Svenskes Vold, og havde Kjøbenhavns Borgere da ikke vist det bestemteste Mod, den usvigeligste Fædernelandskjærlighed, den utrætteligste Paapassenhed, den hjerteligste Sammenholdenhed, Danmark var da uden Redning bleven en Provinds af Sverrig.

Kjøbenhavns Undergang vilde have været Statens Selvstændigheds Grav. Det holdt ud i Trængselen som gediegent Guld i Ildprøven, og med sine saa stærk i Øjne faldende Fortjenester viste den tillige, da Faren var ovre, den ædelste Beskedenhed, brammede ikke med sine Bedrifter, talte ikke store Ord, og kom ikke med overspændte Fordringer paa Statens Erkjendtlighed. Alle vegne, i alle den Tids Skrifter og Documenter tilskrive Borgerne det for menneskelige Øjne saa uventede lykkelige Udfald Guds Forsyn og Regjeringens Foranstaltninger.

112

Og nægtes kan det heller ikke, at Øvrigheden jo ogsaa gjorde sin Pligt, og bidrog til, at Alt blev indrettet med Eftertanke og Raskhed.

At Kongen, da Faren nærmede sig, besluttede, heller at oppebie den ”i sin Rede”, som han sagde, end ved Flugten undgaae den og overlade Byen til sig selv, var den første raske Beslutning som maatte sætte Mod i Indbyggerne, og ans pore dem til, at vove alt for Byens Frelse.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Det var en Søndag den 8de August 1658 man fik det uformodentlige Jobsbudskab, at Svenske Kongen havde brudt Roskildske Freden, havde sat sin Armee i Land ved Korsør, og ilede mod Kjøbenhavn, hvor der ikke var 1000 Mand Militaire til Garnison, hvis Volde vare lave og Befæstningsværkerne tildels just under Arbejde, og ingen Forraad af Proviant til at udholde en lang Beleiring. De tvende Rigsraader Mogens Høgh og Christen Scheel bleve strax sendte til den svenske Konge for at bede om Fred; de traf ham i Ringsted, men de bleve haanlig afviste. Nu vare gode Raad dyre. Rigsraadene som havde været saa enige i at beslutte denne for Riget saa fordærlige Krig, maatte nu kaste sig i Borgerskabets Arme. Borgemester og Raad og en Del af Borgerskabet bleve den 10de tilsagte at møde paa Slottet. Da de her vare sankede, da, før Kongen og Rigens Raad kom ud til dem, foreholdt den øverste Borgemester de forsamlede Borgere, at de maatte være betænkte paa hvad de vilde sige naar Kongen kom. En Garver, barnfødt i Kjøbenhavn, skal have været den første som tog Ordet, og sagde: det var Spot og Skam at lade sig kyse af Svenskes Trusler, man maatte vove

113

en Dyst, hvis man efter en tapper Modværg var nødt til at overgive sig, saa var man undskyldt. Derpaa raabte Alle enstemmig: de vilde staae saa længe de kunde, naar de ikke kunde længere var det Tids nok at bede om Fred.

Denne deres faste Beslutning igjentog de i Kongens og Rigets Raads Paahør; hvorfor ogsaa, til Belønning for deres Hengivenhed og udviste Redebonhed til at staae som een Mand, samt til Opmuntring at blive ved i deres gode Forsæt, blev udgivet en Declaration, underskreven af Kongen og Rigens Raad den 10 August 1658, hvori dem tilsiges:

1. Kjøbenhavn skal være en Stabelstad, og begaves med de Privilegier, som Commercens Flor og Fremtarv udkræve.
2. Kjøbenhavn skal antages for en Rigens Stand, og have Stemme i alt hvad der Riget til Bedste delibereres.
3. Kjøbenhavns Indbyggere maatte det tillades at købe Jordegods med samme Friheder som Adelen har paa deres Godser.
4. De og deres Børn efter dem skulde have Adgang til Embeder og Værdigheder lige med Adelen.

Det kan man sige var drabelige Privilegier, som Hvitfeld udtrykker sig om de Rettigheder, Adelen betingede sig under Frid. I., og de ere de stærkeste Beviis for, at de aristocratiske Rigsraader maa have følt deres Trang til Borgerskabet før de vedtog slige Punkter.

Da Borgerskabet havde faaet dette udvirket, da de nu vidste at de vovede deres Liv ikke blot for at fremme

114

Adelens Interesse, hed det af alle Munde: til Volds! til Volds! Allarm-Trommen gik, Geværer bleve uddelte, og Høje og Lave, Rigsraader og Hoffolk, Gejstlige og Verdslige, baade Borgere, Haandværkskarle, og Studenterne ilte med Skuffer Spader og Skovle at arbejde paa Volde Raveliner og Batterier, og at sætte sig i Positur til at modtage Fienden med Eftertryk, saasnart han nærmede sig. Den 11 August, da de Svenske nærmede dem Byen, og man havde alt for ringe Garnison til at de ved de ferske Søer Ladegaarden og ny Vartov af Christ. IV anlagte Fæstningsværker kunde forsvares, bleve de forladte og givne til Pris; fremdeles afbrændte man Forstæderne, i hvilke vare nogle murede Bygninger, som ellers kunde have tjent Fienden til Skjul, og været Dem i Byen i Vejen i Skydningen. Samme Dag slog Carl sin Lejr op paa Valdbyybakke, og lavede sig til en ordentlig Beleiring, da han fornam det han ikke havde ventet, at en saa maadelig befæstet, og med saa ringe Garnison forsynet By torde vove at sætte sig til Modværg mod en sejervant svensk Armee, og ikke overgav sig paa Raade og Unaade. En Lykke var det for Kjøbenhavn, at han ikke strax løb Storm; thi da vare

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Fæstningsværkerne endnu ikke istandsatte, og Gemytterne endnu ikke saa befæstede ved de enkelte heldige Auspicier, som de ved at vinde Tid, og ved den hollandske Ministers bestemte Tilsagn om hurtig Undsætning fra Holland, siden bleve.

115

Fra Søsiden skulde en svensk Flode ogsaa indslutte Kjøbenhavn. For at holde den borte bedækkedes Indløbet til Havnen i Renden ved Refshale med Fregatter. Tillige lagdes en Skibspram lige ud for hvor gamle Vartov havde staaet, og en ved Kallebo-Strand, af hvilke Pramme fyredes saavel paa de fiendtlige Batterier som paa den bloqverende Flode.

Da Beleirerne begyndte med at gjøre Løbegraver for under deres Bedækkelser at nærme sig Byen, satte de Beleirere dem for at forstyrre deres Plan, og gjorde et lykkeligt Udfald udaf Vesterport d. 13 August.

Den 16 August var Borgemesterne til Gjæst hos Kongen, og blev da besluttet at bygge det Qvæsthus som endelig blev fuldfærdigt 1660.

Den 20 August havde de Beleirere alt Ravelinerne færdige uden for Portene, og begyndte at sætte Pallisader om dem. At det Locale var Fienden meget gunstigt seer man i Gjörings Lejerkrands af 1677. Bladet B. 3. Øster ud fra Kjøbenhavn fra Stranden opad var et Buttenværk med smaa Volde, ikke længer borte end at Fienden derfra beqvemmelig kunde bruge sine Stykker mod Byen. Deroventfor laae Bartov Hospital med Volde og Graver som et temmeligt Castel. Frem bedre ud mod Nørreport var atter funderet en Skanze og Runddel til Besætning, som kaldes Rafnsborg. Siden bedre hen mod Vesterport var Kongens Ladegaard med sine Volde og Standser. Derfra hen ud ad mod Stranden omkring Vesterport var ligeledes Forskandsninger. Alle disse Steder fandt Svensken ledige

116

for sig, og han behøvede blot at henhøre Stykker, og plante dem derpaa til at beskyde Kjøbenhavn.

Fra den 21 August af begyndte de Svenske at beskyde Byen med gloende Kugler og Granater, dog uden synderlig Effect, og uden at forlede Borgerne til at ile fra deres Post paa Voldene hjem at slukke og redde noget Bohave. Brandanstalterne vare ogsaa saa velindrettede, at de kunde stole paa dem. De beskrives saaledes af et Øjenvidne: "Brandmestere og Svende vare alle Murmestere og Tømmermænd med alle deres Svende og Dreng, henved 300 Mand. Murmesterne og deres Svende og Dreng havde Hakker og Jernstænger strax at hakke og brække med og hindre Ilden. Tømmermændene havde deres Øxer. Nogle af Svendene vare tilforordnede at hente de store Stier som laae i Beredskab. Nogle bare smaa Stier og Baadshager, saa store som en Karl vel kunde raade. Nogle bare Sprøjterne og brugte dem. Thi Brandmesterne havde hos sig to Kobbersprøjter, hver til en Tønde Vand, som de løb fort med strax der var Ild løs. Derforuden vare 4 store Sprøjter, som stod paa Hjul og Sluffer, en ved vor Fruekirke, en ved Helliggeistes, en ved Nicolai, og en paa Tøjhuset, i hver af dem gik tre a fire Tønder Vand, og der vare visse Folk og Kudske forordnede til at hente dem, med to Heste til hver. Bryggerne vare strax ude med Tønder og Sluffer at age Vand til.

"Disse Brandmestere havde deres Kortegal (Corps de Garde) i vor Frue Kirke, og holdte deres Skildvagt i Taarnet, nogle øverst i Taarnet i Lydhullerne, nogle lidet bedre neder, nogle derunder igjen, at den ene strax kunde tale

117

tale til den anden indtil den Nederste som var nedre i Kirken i Taarnet. Hver gang der kom en Granat eller gloende Kugle fra Svensken, raabte Brandmesterens Skildvagt: "Ho! Vægtere! Ho! — der kommer gloende Kugler — Den faldt paa Nørregaade — den paa Vestergade — den gjorde ingen Skade — den gjorde Skade! løb Vægter"! Dermed i en Hast et stort Partie ud til Stedet.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

”Disse Brandmestere havde og ladet sig gjøre Tænger hartad med Fingre som krumme Hænder, at de dermed strax kunde gribe den gloende Kugle og kaste den udaf Husene hen hvor de vilde” (af A. M. Gjörings Leyerspolitie Bladet f. 7 & 8).

Den vigtigste Begivenhed i September var at Cronborg gik over, hvorved det ikke allene næsten blev at ansee for en Umulighed, at den forventede hollandske Flode kunde komme igjennem Sundet Byen til Undsætning, men de Svenske fik ogsaa ved den Lejlighed en Mængde Kanoner og grov Skyts, som de brugte til med desto større Vælde at beskyde saavel Byen som de to Pramme, som gjorde dem saa megen Afbræk.

Amagerland stod endnu aaben for Kjøbenhavnerne, og dens Producter vare en stor Hjælp for de betrængte Beleirede, som havde saa knap Tid paa Proviant, og vare nær ved at blive udsatte for Hungerens Rædsler *).

*) ”Fornemme Folk (heder det hos Gjöring i Lejerkrandsen fol. ee 2) maatte lade sig tractere med en Spegesild, tør Fisk, Ost, Erter og ringe Øl, og Maden mange gange ilde føden for Ildebrands Skyld. Jeg vil ikke tale om fattige Gemene som opholdt Livet mestendel med Sild Ost og Brød og ringe Cavent”.

118

Gode for Staden kunde man imidlertid ikke med nogen Sikkerhed gjøre Regning paa vilde være af Varighed; thi saasnaar de Svenske vilde anfælde Landet var der ingen Modstand at sætte mod dem. I Betragtning heraf befalede Kongen strax da Beleiringen gik an, at alle Amagerne skulde flytte ind i Kjøbenhavn med alt hvad de ejede, løst og fast, Fourage, Korn, Kaal, Urter, Qvæg. Men Amagerne undslog sig derfor, og anholdt om Tilladelse at forblive ved deres Ejendomme, dem de lovede tappert at ville forsvare om Noget kom paa.

Dette maatte de siden fortryde; thi i Begyndelsen af October satte de svenske Skibe 300 Ryttere og 1100 af Fodfolket i Land ved Dragøe paa Amager, udplyndrede først alt, og siden, da de ved de Beleiredes Udfald under Kong Friderichs og Generalernes Gyldenløves og Ahlefeldts Anførsel bleve nødte til igjen at forlade Landet, satte de Ild paa Huse og Kornlader og ødelagde alt, saa ikke en Stikke eller Stav blev tilbage, undtagen en eneste Gaard i Hollænderbyen.

Den 29 October var den for Kjøbenhavn saa vigtige Dag, da den hollandske Flode under Admiral Opdam løb med en god Vind og rask Kuling under en dobbelt Ild fra Cronborg og Helsingborg igjennem Sundet og leverede den svenske Flode en blodig og sejerrig Bataille. Den danske Flode løb nu ud og forenede sig med den hollandske under Hveen, og den svenske søgte Landskronehavn. Ved Middagstid kom de hollandske Coffardiskibe med Korn, Sild, Ost og anden Proviant de Beleirede til ubeskrivelig Glæde, og om

119

Aftenen kom Krigsfolkene fra den hollandske Orlogsflode til saare megen Understøttelse for Byens svage Garnison.

Den store Mængde Saarede som fra den hollandske Flode indbragdes i Byen bleve fordelede omkring i Bryggernes Skræddernes og Skomagernes Laugshuse. Godt Folk i Byen sendte dem somme Dyner og somme Lagen og somme hele Senge, og de fik tilbørlig Pleje Tilsyn og Cur.

Nu begyndte det først ret at dages paa Kjøbenhavns Horisont, og man aabnede Hjerterne for blide Udsigter. Man hørte nu igjen Klokkernes Lyd, som ikke havde slaaet i elleve Uger, Sangværket gik, og der blev igjen ringet til Prædiken og Bøn, og Orgelværkerne blev der atter spillet paa, efterat de havde staaet siden 8 August.

Nu overgav Carl Gustav det saa længe fortsatte Arbejde i Løbegravene, trak sin Armee tilbage til Brønshøj, forskandsede sig der, og begyndte at mistvivle om sine Vaabens lykkelige Fremgang. Men

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

dog var han nu gaaet for vidt til at han uden Skam kunde opgive sit Forsæt uden at vove det Yderste, og da Frosten, som tilforn havde været hans tro Allierede, i December saavel som i Januar og Februar 1659 atter indfandt sig i den Grad, at Stranden og Gravene om Byen lagde til, var det for stor en Fristelse for saa modig og rask en Kriger til ikke at benytte sig af den sig saaledes frembydende Lejlighed til at løbe Storm. En lang Tid gik til med Tilberedelser til dette vigtige Forehavende. De Svenske kastede Ris- og Halmknipper i Kallebostrand for dermed at binde Isen desto fastere, naar det frøs. I Byen derimod stræbte man bestandig at holde

120

Gravene aabne, og ethvert Corporalskab havde sin Andel at vække.

Fra den 22 Dec. da Vandet ret lagde til gjorde de Svenske af og til Miner, som om Stormen skulde gaae for sig. Ved saa ofte at gjøre blind Allarm troede de tilsidst at vænne de Beleirede til at vorde sikkre og mindre fyrige til at staae op de kolde Nætter hvergang Trommen gik og Stormklokken klemte, og altsaa gjøre mindre Modstand, naar det endelig blev Svenskens ramme Alvor. En saadan Allarmdag var den 1ste Januar midt under Høimesse. "Folket, fortæller Gjöring, foer den ene oven paa den anden, og nogle udaf Vinduerne, nogle bleve nedtraadte, saa hver tyktes, de kunde ikke komme snart nok i Gevar paa Volden, saa det var neppe et halv Qvarter førend Voldene vare fulde. Siden om Aftensang kom Kongen selv i Nicolai Kirke. Da prædikede Sognepræsten Høimesseprædiken; thi som han om Høimesse var nyligen kommen paa Prædikestolen skete Allarm, saa han neppe kunde faae Tid at tale to Ord før der ikke var et Barn i Kirken".

Efter adskillige Forsøg gik Hovedstormen for sig om Natten mellem den 11 og 12te Februar 1659. De Svenske løbe Storm paa adskillige Steder. Hovedangrebet skete paa den Kant af Byen fra Kattesundet af til Materialgaarden paa den frosne Kallebostrand, der siden efter blev opfyldt og indlemmet i Staden. De trængte sig frem til Voldene, satte Stormstierne til, og nogle Faa kom virkelig op paa Volden, men der bleve de strax dræbte; hele Anfaldet blev udholdt med uforfærdet Mod og tilbakedreven med utrolig Tapperhed. Ved Vesterport og hen

121

ved Kallebostrand, hvor det gik skarpest til, og hvor Studenterne og Borgere og neppe 100 Soldater havde Post, var Kongen tilstede inde i Byen, ligesom den svenske Konge udenfor selv rykkede an med sine Veteraner. Krigens Skueplads saae efter Gjörings Beskrivelse her saaledes ud: Studenternes Post strakte sig i Vester til Løngangen, som var et langt smalt grundmuret Hus ikke stort bredere end en Agevej. Denne Løngang, hvori laae smaa Feltstykker, stod i Stranden og der var ingen Pallisader udenfor, men Vand som var frossen. Bedre om mod Vesten var et Brystværn med spanske Ryttere paa, og udi Hjørnet, hvor Volden bøjer sig hen til Vesterport, var en Runddel med store Stykker paa. Der var Borgernes Post. — De Svenske havde aftalt Signal, at de af deres Folk som først bleve Volden og Indgangen i Byen mægtige, skulde lade en Raket flyve i Vejret, paa det de andre der kunde følge efter. Nu traf det sig, at de Beleirede i Byen ogsaa havde det Tegn for deres Reservamandskab, at hvor det gik heftigst til, lod de en Raket stige paa det at Flere maatte komme at secundere. Der det nu gik skarp til ved Vesterport, og de Beleirede der lod en Raket gaae i Vejret, vidste de Svenske som saae det, ikke andet end at Byen der var ovre. Mængden af dem strømmede da til og fandt der deres Grav; indtil svenske Kongen mærkede Uraad, især deraf, at Stykkerne fra Voldene bleve ved at spille ud ad, da hans Folk om de først havde fattet Posto paa Volden maatte have vendt Stykkerne ind ad. Indvaanernes huslige Forfatning i disse kritiske Øjeblik kan man gjøre sig et Begreb om ved at læse Professor Als's

122

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Beretning om sin Oldefader Niels Nielsen, Oldermænd for Prammandslauget, (i de suhmske Ny Samlinger til den danske Historie IV B. p. 45).

”Stormens Aften tog han Afsked med sin Hustru, anbefalede hende deres eneste spæde Søn til bedste Opdragelse, befalede hende Gud i Vold og gik saa hen paa Vesterports Vold, der hvor Faren var haardest. Hans Hustru, langt fra at blødgjøre hendes Mands mandige Hjerte ved Qvindegraad, tog kjæk og modig Afsked med ham, og styrkede ham i det noble Forsæt, værdigen at dø for sit Fædreland, og sagde tillige, at om Fienden kom i Byen, vilde hun ved hans Side, fra Kjæde til Kjæde der var spandt over Gaden, staae med hvad Vaaben hun kunde finde, og saaledes, ifald Fienden fik Overhaand, selv undergaae tillige med sit Fædrelands, sin Konges, sin Mands, og sit Barns Frihed og Ære. Hun gjorde og mere end hun lovede. Thi hun satte Barnet hen til nogle Bekjendte i en Kjelder paa Ulfeldts Plads, det tredje Hus fra Hjørnet af lille Helliggejststræde, tog saa sine Piger til Hjælp, satte de største Lud-Kobberkjedler paa Ilden, fyldte nogle med Lud, andre med Beg og Tjære, og bar saa selv med sine Piger disse gloende Vaaben paa en Stang igjennem Ørene af Kjedlerne paa sine Skuldre op paa Volden ved sin Mands Post, og under Stormen væltede disse Kjedler med det Kogende ned paa Fienden, naar de vilde klavre op paa Bolden, hvorved da Adskillige bleve brændte og saarede. Hun formaaede sine Nabofker til at følge sit Exempel; og da ingen Kjedler mere var, tog hun store Bjælker paa sine Skuldre med sine Nabofker og deres Piger,

123

ger, bar dem op paa Volden, og lod dem trille ned paa Fienden”.

Da denne Generalstorm havde for de Svenske saa tragisk et Udfald, at de foruden en Mængde Soldater mistede adskillige af de øverste Generalspersoner og over hundrede ringere Officerer, havde Kjøbenhavn siden mindre Fare.

Beleirerne, da de saae, at der intet var at udrette mod Byen, vare nu mindre paapassende paa at indspærre Byen, og Bloqvaden blev mindre og mindre skarp, indtil den omsider ved Freden d. 26 Maj 1660 rent hørte op.

Ligesom det var Kjøbenhavns Indvaanere der hindrede, at Danmark og Norge ikke bleve Provintser af Sverrig, saa var det ogsaa især Kjøbenhavn der bidrog til at kulkaste den gamle og indføre en ny Regjeringsform. Denne Revolution fulgte umiddelbar paa Beleiringens Ophævelse, og vilde ikke have fundet Sted uden efter saa ulykkelig en Krig, og efter saa klare i Øjne faldende Bevis paa, at den tredje Stands Bravhed og Patriotisme i Nødens Tid var af uendelig mere Vægt og Værd end 16 gange 16 Ahner.

Da Stadshauptmand Thuresen kunde være beføjet til at slaae paa sin Kaarde og imod Oberste Friis beraabe sig paa hvorledes han havde ført den under Beleiringen, og da Nansen torde henvise Krag som truede ham med Blaataarn, til Stormklokkerne, saa begriber man, at en Regjeringsform inden for Kjøbenhavns lukte Porte kunde sættes igjennem, der ellers maatte være i højeste Maade tung at bøje for den til Myndighed og Anseelse saa vante Adel.

124

Det gik da med Kjøbenhavn som i vore Dage i Paris. Hvad Hovedstadens Mennesker beslutte, hvad den 20de Del af Statens Borgere der vedtage, det bliver en Lov for de andre nittentyvende Dele, og som Blodet i det menneskelige Hjerte udbreder sig derfra til alle Legemets Yderdele, saaledes gaaer Hovedstadens Forgødtbefindende som en vældig Strøm ud over alle Provintserne.

Deputerte fra Provintserne vare rigtig nok med at vedtage den ny Regjeringsform, men de havde dertil ingen Fuldmagt af deres Committenter. Dog, som sagt, hvad man i Kjøbenhavn vil, det staaer.

Den 18 October 1660 skete Arvehyldingen paa Slotspladsen med de Ceremonier som udførlig ere beskrevne af Holberg Riegels Spittler og andre Historieskrivere, og Aaret derpaa d. 10 Jan. forskrev man sig, hele Riget rundt, med alt hvad man havde, til evig Tid til Kongen og hans Arvinger.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Da det endelig var fuldbragt det store Værk, — saa for at vise, at han paaskjønnede den Nidkjærhed de havde vist for Staten og Kongen, udstedte da Monarken under 24 Jun. 1661 Kjøbenhavns ny Privilegier saaledes lydende:

Vi Friderich den Tredie, med Guds Naade, Danmarks, Norges, Venders og Goters Konge, Hertug i Slesvig, Holsteen, Stormarn og Ditmarsken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst, gjøre hermed vitterligt for OS, Vore Arvinger og Efterkommere, Konger til Danmark og Norge, at, eftersom, næst Guds den Almægtiges naadigste Bistand, Vores Kongl. Residentsstad Kjøbenhavn, udi sidste besværlige Krigstid, og særdeles udi den

125

haarde Beleiring, sig imod OS og Vort Kongl. Hus saa tro og lydige, og mod Vore Fiender saa modig og tapper betæet, som det den nu levendes Verden nokfom er bekjendt og vitterligt, da have Vi, paa det ogfaa faadan deres underdanigste og skyldigste Troskab og tappre Modighed til deres evige Berømmelse Posteritetens, faalænge Verden staaer, kunde notificeres, og samme Vor Kongl. Residentsstad Kjøbenhavn fremdeles derudi mod OS og Vort Kongl. Hus at continuere, desbedre kunde foraarsages, faavelsom ogsaa andre Vore kjære og tro Undersaattere udi slig og andre Tilfald et got Exempel til at efterfølge for Øjen stilles, samme Vor Kongl. Residentsstad Kjøbenhavn, samt alle dens Indvaanere, Gejstlige og Verdslige, de nu levende, saavelsom deres Efterkommere, med efterfølgende Privilegier allernaadigst anseet og begavet.

1. At Kjøbenhavn skal være og blive en Kongelig Residents og fri Rigs-Stad, og annammes tillige for en fri Rigens-Stand *), og naar Vi godt befinder, Stænderne at sammenkalde, de da at deliberere og deres Stemme med de andre give, om hvis Os til Beste komme kan.
2. Præsident Borgemestere og Raad med Borgerskabet maa udvælge 32 af de beste og fornemste Borgere her udi Staden, hvilke tilligemed Præsidenten Borgemestere og Raad, Stadens og Menighedens Bedste, saavelsom dets Indtægt og Udgift, efter Tidens Beskaffenhed kan overveje, og derom handle og slutte. Af bemeldte 32 Borgere maa

udvælges

*) Det er sært, at Schou af den i nogle Aftryk af disse Privilegier indløbne Trykfejl har ladet sig forlede til at sætte Rigens Stad for Rigens Stand.

126

udvælges to, som tillige med Præsidenten og en af Borgemesterne, maa altid have fri Tilgang til OS, Stadens og det gemene Anliggende at andrage.

3. At Kjøbenhavns Stad og Christianshavn skal altid herefter være en af de tvende Stabelstæder udi Sielland, og have den Frihed, at ingen Kjøbmandsvare udenlands fra kommende, nogenskeds udi Provincerne maa indføres, end allene faste til bemeldte tvende Stabelstæder, hvoraf den anden herefter skal navngives, udi hvilke alle Vare først skal oplægges og Fremmedes Vare udi det ringeste otte Dage have ligget, førend de nogen andensteds derfra maa hentransporteres, ikke heller maa nogen Vare, hvem de og tilhøre, til fremmede Steder af Sielland udføres, uden det skeer ved bemeldte Stabelstæder, Kalk, Steen og Bygningstømmer udi Indførelsen undtagen, og udi Udførselen Øren og Heste, dog uden al videre Undersleb under tilbørlig Straf, og skal de smaa Kjøbstæder her udi Provinzen deres Frihed hermed ikke videre være betagen, end at de ikke maa have nogen Ind- eller Udskibning til eller fra fremmede Steder, men at deres Vare skal føre til Stabelstæderne udi Sielland, og igjen derfra hente deres Nødtørft, hvortil de og maa bruge smaa Fartøjer, hvorimod de tvende Stabelstæders Indbyggere skal være tiltænkt at have god Forraad af alle de Vare, som Provincerne kan behøve, for billig Pris.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

4. At bemeldte Kjøbenhavns Indbyggere, gejstlige og verdslige Stands Personer, maa købe og sig tilforhandle adelig Jordegods, og hvis dennem udi saa Maade enten ved Kjøb Arv eller Pant kan tilfalde, saa og hvis de

127

allerede udi Betaling eller Pant bekommet haver, være sig enten Vores eller Adelens, det de og deres Børn og Efterkommere i alle Maade at nyde med lige Frihed som Adelen haver paa deres, efter deres Adkomst-Breves Formelding, i alle Maader.

5. De skal ikke med videre Told og Accise eller anden Tynge og Besværing belægges, end Adelen gjør og giver.
6. At Kjøbenhavns Indbyggere altid skal være fri for al Skat, Hof- og anden Indqvartering, saa og for Aars- eller Landsknegtes Penges Udgift, og derimod af den algemene Rigens Ærario tages, hvormed den nødvendige Garnison kan underholdes, og ellers til Rigens Fornødenhed behøves; dog udi Krigstid enhver Stand bære Byrden lige med den anden, efterdi det er til enhvers Frelse og Conservation.
7. At alle de udaf den private Stand, Gejstlige og Verdslige, nu og deres Børn og Efterkommere efter dennem, Borgere og Indvaanere her i Staden, skal nyde med Adelen lige Tilgang til Officia og Honores, naar de dem med deres Capacitet og Qvalitet dertil kan gjøre capabeles og meriterede.
8. At af alle Vare, som her udi Staden ind- og udføres, enten det sælges til Kronen eller ikke, (med mindre Vi det selv lader forskrive, og saadant med Vores Haand bevises), skal gives den nu sædvanlige Havns-Accise paa Stadens Accisebod, saa og den sædvanlige Havnepenge til Staden af alle Skibe og Skuder inden Refshals Tønde, dog hvis Vare, som udi Indgaaende haver afgivet Accise,

128

de skal være fri udi Udgaende, og skal Vores Tolder paa Toldboden ej nogen for Udgaende klargjøre, førend bevises, at de haver, som skrevet staaer, gjort Rigtighed til Staden.

9. Og paa det bemeldte Vor Kongel. Residents og fri Rigsstad Kjøbenhavn, samt dens Indbyggere, Vores Kongel. Propension og Naade desbedre kan have at bemærke og udi Gjerningen at see, hvorledes Vi ikke ringere deres end andre Vore kjære og tro Undersaatters Flor og Tiltagelse OS lader være anlegen, da haver Vi dennem Vort Lehn Roeskilde, saavidt det ikke allerede til Andre er afhændt eller pantsat, til en evindelig Ejendom givet og foræret, hvorover Vi dennem en rigtig Jordebog og Vores Skjødebrev med forderligste vil lade levere; dog Vores og Vore Arvingers og Efterkommeres, Kongers udi Danmark og Norge, Souverainitet udi alle Maader upræjudicerlig, saa og Bispegaarden udi Roeskilde-Bye, Jagten og Bonings-Vange undtagen, som Vi og Vore Arvinger OS vil have forbeholden, og skal dem være tilladt, hvis Gods til Andre af bemeldte Roeskilds Lehn er pantsat igjen efter Pantebrevenes Lydelse at indløse, og lige med det øvrige at nyde og beholde, dog skal Bønderne pligtig være Vores og Vores elskelige Gemals og Børns Fadebur, naar Vi igjennem Landet rejser, at age, som sædvanligt været haver.
10. Indkomsten af bemeldte Roeskilde Lehn skal Halvparten til Stadens Raadstue og Magistratens reputerlige Underholdning, og den anden halve Part til Stadens Polities og Menighedens Forbedring anvendes, over hvilke Magistraten skal have Dispositionen, at Lehnet saaledes

129

administreres, saa og Indkomsten udi saa Maader anvendes, og Vores saavelsom den gemene Landevej ved Lige og udi Skik holdes, som forsvarligt er.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

11. Vi have ogsaa den Kongl. Residents- og fri Rigsstad med saadan Vaaben naadigst anseet og begavet, som sig ved slige Privilegier best kan skikke, hvilket Vaaben de udi alle deres Forretninger skal og maa bruge, hvor og naar de det fornøden eragter.
12. Haver Vi ogsaa, hvis andre Privilegier som dem af Vores Herr Forfædre, Konger udi Danmark, og Os tilforne kan være given, som ej Vores Arverettighed Jura Majestatis og Souverainitet er til Præjudise, hermed naadigst confirmeret, ej paatvivlendes, end at de deres Børn og Efterkommere alle disse Kongel. Benaadninger saaledes considererer, at de derved foraarsages udi bestandig underdanigst og skyldigst Lydighed og Troskab mod OS og Vore Arvinger at continuere, og sig, som ærlige Arveundersaatter egner og vel anstaaer, at comportere. Hvorimod Vi dennem alle og enhver med Kongel. Huld og Naade tilgedan forbliver. Givet paa Vor Kongel. Residents Kjøbenhavn, den 24 Junii Anno 1661.
- 13.

Under Vort Signet.
Friderich”.

Fra denne Hovedbegivenhed i Kjøbenhavns Historie under Friderik III. vende vi os til de mindre, og da bliver at overskue dels den Tilvæxt Byens Grund fik under denne Konge, dels hvorledes den Grund, som allerede var optaget, blev bebygget.

130

Byens Udvidelse skete ved dens vestre Side, hvor den lige ud for Slotsholmen var den aabne flakke Strand, kaldet Kallebostrand. Disse Grunde bleve opfyldte, fik efter Kongen Navn af Friderichsholm, og afdeltes til 3 Gader, hvoraf den første blev kaldet Stormgaden, fordi de Svenske der den 11 Februar 1659 havde gjort det skarpeste Angreb. Der blev ogsaa sammesteds gravet en Canal, som sammenføjede et Stykke af Havet bag Slotsholmen med Gammelstrands-Canal, der tilforn endtes foran hvor Stormbroen nu er.

Hvad de allerede optagne Byggepladsers Afbenyttelse angaaer, saa sørgedes for, at Gaderne i det saa kaldte Nykjøbenhavn bleve mere bebyggede, og Kongens-Nytorv blev under Oberst Henrich Ruse's Bestyrelse planeret jævnet og med Sten brolagt.

Christianshavns Lejlighed skjønnes af et af en Kjøbmand Peter Lutzen under 21 Februar 1660 indgivet Forslag, hvori det blandt andet heder:

”Canalen som løber igjennem Byen bør af Enhver efter sin Fortougs Brede med lovlig Bolværk bepæles, og siden med Jord opfyldes og forfærdiges inden et Aar Forløb, efter den Tid sligt befalendes vorder, eller Kjemneren haver strax at annamme Husleje, som efter den Tid forfaldende vorder, af dennem som haver nogen Huse; medens af dennem hvor øde Pladser findes, derfor vil Ejermanen søges for saa megen Omkostning paa sin Fortougs Bekostning importerer, eller Pladsen inden Aar og Dag derefter til Byen at være forbrudt, og da skal Kjemneren Bolværket lade forfærdige til Byens Gavn og Beste

131

”Belangende fra sal. Jacob Madsens Havns Bolværks Fortoug, saavelsom der hos beliggende sal. Borgem. Jens Sørensens i Christianshavns Bye, Jørgen Høyers og Thomas Hejdemarckes Huses Fortouger, burde i ligemaade med lovlige Bolværker saaledes bepæles, at derhos store Skibe og Skuder kan langs hen fra Enden af den lange Bro indtil salig Jacob Madsens Havn indlægge, losse og lade, og ellers sættes paa disse Fortouger Pakhuse, Spikre og andre Bygninger til Byens større Opnemen og Forbedring, og siden, efter lovlige Bolværkers Forfærdigelse og Beklædning, bør det af de Forsprevene, som hertil ere berettigede, inden to Aars Forløb derefter at opfyldes; medens dersom over Forhaabning Opfyldningen ikke saa snart skee kan, vil derpaa gives et Aars længer Dilation,

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

saavel som med andre Fortouger, om det behøves. Medens dersom Ejermændene det ikke selv ville bekoste, bør de deres Fortouger for billig Kjøb at afstaae til den der baade vil og kan udstaae samme Bekostning, og de da det at lade forfærdige, under deres Fortougs Fortabelse til Kirken og Byen.

”Hvis Huses Bygningspladser her i Staden endnu uopfyldt findes, som med staaendes Vand og Urenlighed er opfyldt, hvilket om Sommeren intet andet end ond Lugt og Usundhed causerer, bør de som dertil ere berettiget, det med Jord at lade opfylde og jevne inden to Aars Forløb, der efter denne Dato under Penge og Straf for hver Rode i Længden og Bredden aarlig at betale $\frac{1}{2}$ Rd. til Kjemneren, som til samme Pladsers Opfyldning skal anvendes, indtil

132

saadanne Pladser lovlig med Jord bliver opfyldt og jevnet ved Gadernes Fortougs Højelse. ”Fremdeles bør og hver sin Gade for sit Hus lige ved andre Naboers Gaders lovlige Højelse lade opfylde og tilbørligen brolægge, og hvor nogen smaa Huller eller Pøtter befindes paa nogens Fortoug, bør de af dennem som de tilhører lade jevnes lige ved Fortougets Højelse, inden et Aars Forløb des Dato, under Confiscation for saa meget Kjemneren til bemeldte Arbejds løn og Omkostning behøwendes vorder.

”At Stabler og Bjælker, Deler og alle Slags Tømmer ikke paa Slotspladsen eller andensteds, men i Christianshavn allene maa holdes og forblive, efterdi dertil de store Fortouger af Begyndelsen er ordineret, hvoraf Staden og kunde have en liden Næring og Forbedring med mere, som af Commerciens daglige Tilvæxt udi Fremtiden kunde foraarsages, derom hos Hs. Kongl. Majestæt videre at anholde.

”Og efterdi Christianshavn til slig et forberørt honorabel Værk og Stadens Forbedring Hjælp behøver, synes den ædle Plads, til Hs. Kongl. Majestæts Beste, til Kronens Defension og Byens største Opnemen og Forbedring, raadeligst at maatte blive lagt under Kjøbenhavns Jurisdiction, paa det i sin Tid imellem begge saa nær beliggende Fæstninger ikke maatte komme nogen Misforskand og Jalousie, som kunde causere eller foraarsage nogen Skade og Forhindring udi Byens Forbedring og Commerciens Befordring; thi de som boer i Kjøbenhavn, og ellers udi Riget, som have skønne Pladser i Christianshavn, gjorde

133

da gerne Assistents, saa vidt dennem mueligt, naar de saae, at det var og blev vel ordineret og anlagt, saa de ved deres Bygninger og Forskud kunde prosperere, og ellers her udi Staden under fredelig Øvrighed, Lands Lov og Ret tillige med dem i Kjøbenhavn maatte nyde. Alt dette forskrevne formenes først bør at skee, om Byen ellers nogen Tid skal komme til Opnemen og udi Commerciens kan tilstige. Men dersom først Byen skal bebygges med adskillige Kjøbstad-Bygninger førend Handel og Commerciens Commoditet, med andet mere, som før meldt er, komme til Perfection, er befrygtende, at Christianshavns Huse og Bygninger inden faa Aar blive mestendel staaende øde, og Indbyggerne ikke alleneste ruineres, men og godt Folk som allerede der have bygget, og ellers have tilforhandlet sig der Ejendomme, vil lide stor Skade, og de som have i forrige Tider paa god Forhaabning indtaget Pladse, og dem med stor Bekostning ladet opfylde, de ere iligemaade deres Penge og Bekostning qvit, og deres Pladser ere og bliver øde, Hs. Kongl. Majestæt og Kronen, naar det bliver vel observeret, ikke heller til liden Skade, hvilket allene henstilles til Hs. Kongl. Majestæts allernaadigste Disposition”.

Saavidt Peter Lutzens Forslag.

Kjøbenhavns Befæstning er det begribeligt efter Beleiringen ikke blev forsømt. Citadellet var der allerede gjort Anlæg til da Beleiringen kom paa. Nu blev Arbejdet med Iver fortsat og tilendebragt 1663 ved ovennævnte Oberst Ruse, som siden blev adlet og fik Navn af Russenstein.

134

sten. I Aaret 1668 erlagte Byen ongefær 25000 Rdlr. i Contribution til Fortification, der arbejdede 3500 Mennesker fra April Maaned af, og blev da, under Vicecommandant Oberst Niels Rosenkrans's Opsyn, dels Fæstningen forbedret fra Vesterport og til Nørreport, og dels blev udenfor Christianshavn paa Amager anlagt Værker fra Amagerport hen langt i Stranden imod det ligeoverfor beliggende Værk fra Vesterport uden for Kjøbenhavn. Dette var et møjsommeligt og vanskeligt Arbejde; thi førend de kunde faae Jorden til at ligge, at den ikke af Vand og Strøm skulde bortskylles, maatte der lægges en utrolig Mængde Fasiner og Risknipper med Jord og Stene imellem for at dæmme for Vandet.

Dette samme Aar blev Vesterport, som tilforn laae lige for Vestergade, og af de Svenske under Beleiringen meget var bleven forskudt og ruineret, flyttet længere ned, saa at den kom i lige Linie med St. Clemens-Stræde som nu har Navn af Friderichsberggade. Ved den Lejlighed blev den gamle Lønport, som var grundmuret fra Kongens Stalde af ved Slottet henud over Stranden ved Vandkunsten, nedbrudt, og Cement-Mur og Sten blev anvendt dels ved den ny Vesterports Opbyggelse, og dels til den Vandhælvning som samme Tid blev anlagt igjennem Volden lige for Studiestrædet.

Borgerskabets militaire Væsen fik efter Beleiringen en ganske anden Form, da det tilforn stod under Magistraten, men nu blev skilt derfra. Det blev delt i 10 Compagnier, hver under sin Capitain. Deres Chef havde først Navn af Stadt-Oberst, siden Stadshauptmand, og var den

135

den første Stadshauptmand den drabelige Thuresen som i Beleiringen og ved Souverainitetens Overdragelse havde udmærket sig.

En af Friderik den 3dies mærkelige Bygninger er den som 1668–69 opbygtes sønden for Christiansborg Slot imellem Proviantgaarden og Tøjhuset. Dens store og vigtige Bestemmelse antydede man med de trede smaa Ord Ars, Lex, Mars 3: oventil Konstkammer, imidten Bibliotheket, og underneden store Krigsstykker, hele og halve Kartauner, og andet grov Skyts. Det var, efter en haandskreven Beretning, det første Hus i Danmark som Kobbersmedene tækte. Tilforn plejede Blytækkerne altid at tække Tagene, enten de bleve tækkede med Kobber Bly eller Skiefersten.

Den af Christian IV Aar 1637 begyndte Trinitatis- eller Trefoldigheds-Kirke blev fuldfærdig 1657 tilligemed sit til astronomiske Iagttagelser bestemte Rundetaarn. Denne Kirkes første Bestemmelse var vel, at den skulde have været en Kirke for Universitetet, ligesom ogsaa Universitets-bibliotheket der forvares, men da de mod Østen liggende Qvarterer efterhaanden bleve bebyggede og befolkede, og man ved Bygningen af den imellem Rosenborg og Citadellet omtrent hvor Guldhuset staaer, anlagte runde Kirke, som skulde have hedt St. Annæ, blev, ligesom i Friderich Vtes Tid med Marmorkirken, staaende paa Halvvejen, saa blev Trinitatis-Kirke i dens Sted beskikket til en Sognekirke.

Ved Kongl. Rescript af 1660 tillagdes den alle de Huse og Gaarde som før vare henlagte til den runde Kirke, og 1663 blev denne St. Annæ Kirke, som havde kostet store

136

Summer og skulde, hvis den var bleven færdig, have lignet Pantheon eller Maria rotunda i Rom, nedbrudt. Dens Materialier anvendtes til Kirkens og andre Bygningers Opførelse i Citadellet.

Det nysnævnte Guldhus, som, efter Pontoppidans Bemærkning i danske Atlas, nu, da det ved Fabrikflid sparer en Del af Landets Guld og Sølv, bedre svarer til sit Navn, end da Alchymisten Burri og Kong Friderich III vilde gjøre Guld der, er bleven bygget 1668.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Det i Beleiringens Tid aldeles ruinerede Hospital Ny Vartov, som laae uden for Nørreport, blev 1660 flyttet ind i Byen og anlagt vesten for Vandkunsten nær ved den Alle som gaaer fra Vesterport til henimod Langebro.

Byen fik et nyt Torv mere under denne Konge, da Ulfeldts Gaard efter hans Landsforræderies Aabenbarelse blev nedbrudt, en Skandstøtte oprejst paa Stedet, og Pladsen kaldet Ulfeldts-plads, eller Graabrødretorv efter det Kloster af Graabrødreordenen, der i Pavedømmets Tid laae der, hvor nu er Bryggernes Laugshus.

I et Manuskript haves den Efterretning, at Aar 1668 bleve de to Galger, hvoraf den ene laae paa Hallands Aas den anden paa Ny-Torv, flyttede ud af Byen. Det ene blev anlagt paa Amager det andet udenfor Castellet mod Østerport.

Børnehusanstalterne, som i det af Kong Christian IV anlagte Tugt- og Manufaturhuus ingen Fremgang havde, bleve under denne Regjering drevne med bedre Held. De bleve forlagte ud paa Christianshavn. Kongen, for at skaffe Afsætning paa de der forarbejdede Vahre, befale-

137

de ”Militiens Forvaltere og Admiralitetet for Skibsfolkene (som det heder i en haandskreven Efterretning) at de udi Børnehuset skulde bestille hvad de behøvede, Klæde, Lærred, Baj, Sardug, Segldug, Ulmerdug, og det betale efter Avenant saasom de med Inspecteuren eller Forvalteren derom best kunde forenes.

”Der udi Huset indtages fattige fader- og moderløse Børn, som kan være 6 Aar og derover; saa smaa kan de sidde og plukke Ulden for dem som skal kradse. Disse Børn tager Stodderfogederne op paa Gaden, naar de see at de gaae og tigge. — Dertil indsættes ogsaa de som bevise sig modvillige og ulydige mod Forældre og Husbonder, eller befindes med Tyverie og Utroskab, som man ikke vil antvorde til verdslig Dom at exseqveres. Fremdeles de som befindes i Horerie og overbevises et letfærdigt Levnet. Item Ruffere og Tyves Medvidere. Med dem som kommer derind holdes den Maade: de som for Forargelse og for Vanrytte komme derind straffes paa Kroppen med Ris de Andre til Exempel og Afsky. Saa holdes de paa en Vinkel for sig til Arbejde hos Andre som ere inddømte for deres Forseelser. Men de som give sig selv ind af Nød og Trang for Armod, eller de som optages paa Gaden fordi de betle, eller de som godt Folk sætte derind af Medynk og ikke for Forseelse, de blive intet straffede, ikke heller sættes de til de Berygtede, men til andre ærlige Børn, til at lære det som de best tjener til, under Skolemestere og Læremestere, at undervises baade i Læsning og Haandværk. — Efter den Maade som er forordnet derinde at arbejdes, have de Alt hvad dertil hører. De have deres Spise, deres eget Overs-

138

kjæreri med Saxer Kradsere Bænker og hvad dertil er fornøden. De have deres eget Farverie med Rammer og hvad dertil gjøres behov. — — Det forrige Børnehusets Ruin var alt kommen førend Fienden kom. Den Tid der blev sat en forarmet Mand derover, som foruden et modigt Levnets Ophold sankede sig store Rigdomme, blev de Fattiges Middel udtæret, og Værket maatte opgives af Mangel paa Evne”.

Juleaften 1668 blev paa Raadhusdørren opslagen følgende Taxt paa Brød: Et Hvedebrød skulde veje 13 Lod og 3 Hvedebrød for en Skilling; et Skonrogen, som var Rugkavringer 3 for en Skilling, skulde hver veje 16 Lod; Grovbrød for en Skilling skulde veje et Pund og 8 Lod. Samme Tid blev paa alle Byens Hjørner opslaaet et Forbud fra Præsident Borgemester og Raad, at Ingen maatte gaae med Romlepotten ikke heller med Julebukken eller med nogen usømmelig haanlig Spil.

Endelig slutte vi Udsigten over Kjøbenhavns Forfatning under denne Konge med et Document, som viser den Omhu som bares for Renlighed paa offentlige Pladse, samt for Portenes Gravenes og Broernes Vedligeholdelse, og tillige hvorfra Pengene toges til at bestride Omkostningerne med.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Vi Friderich III. &c. gjøre alle vitterligt, at Vi naadigst haver bevilget og tilladt, saa og hermed bevilge og tillade OS elskel. Johan Heideman, Vores Havne-Inspector her i Vores Kongel. Residentsstad Kjøbenhavn, at maa herefter fra dette Vores Brevs Dato annamme og oppebære lade den hidindtil OS elskelige Borgemester og Raad

139

Raad her udi Staden forundte Vognpenge, saaledes, at hannem skal gives En Skilling Danske af hver ind ad Byens trende Porte her saavelsom paa Christianshavn indkommende Fragtvogne, hver Rejse de fra eller til Byen gjør, saavelsom af alle Bondervogne, ingen undtagen, hvem de og tilhører, hvergang de til Torv og i Byen med Fragt eller Læs kommer; hvorimod han skal tiltænkt være, den ny Vesterport, og den nu der gjorte Træ- og Stenbro (undtagen Fundamentet) vedlige at holde, samt Fodstykkerne neden til med Planker at beklæde, saa at ingen Uhumskhed i Graven nedfalder, samt Armene paa Vindelbroen med Kaaber at belægge, saavelsom for de andre tvende Porter og Broer her for Kjøbenhavn med dem paa Christianshavn (efterat de først er paa ny opbyggt og flied) iligemaader undtagen Fundamentet ved god Heft og Magt forsvarligen at holde, desligeste Ravelinerne inden og uden til med Stenbroer vedlige at holde, saa og flittig Agt paa give, at ikke Byens Graver med Urenlighed bliver opfyldt. Fremdeles skal han og lade forhøje og omlægge Vores Slotsplads med ny Stenbro, hvor fornøden gjøres, saaledes at Vandet kan have desbedre Fald, samt Gaden paa Børsplads for Holmens Kirke indtil Kanalen ved Nytorv, saa og de andre publique Pladser, nemlig Gamle- Ny- samt Amagertorv, efter Vores derom tilforn udgangne Forordning, udi tilbørlig Stand lade holde, saafremt han denne Vores Benaadning agter at nyde, og saasom til sligt Værk, Reparation og Vedligeholdelse, som bemeldt er, forbenævnte Johan Heideman vil foraarsages Forlag og Forskud at gjøre, da paa det

140

hans Arvinger, om han ved Døden afgik, kunde for saadan Forlag og Forskud være skadesløs holden, have Vi naadigst bevilget og tilladt, saa og hermed bevilge og tillade, at bemeldte Johan Heidemans Arvinger efter hans dødelig Afgang, samme Benaadning til saadan Forslags Erstatning maa beholde og fremdeles med samme Vilkaar nyde indtil Vi anderledes herom tilsigendes vorder, forbydendes Alle og enhver herimod, eftersom forskrevet staaer, at hindre eller udi nogen Maade Forfang at gjøre, under Vor Hyldest og Naade; givet paa Vor Slot Frideriksborg den 7de Junii Anno 1668.

Under Vort Signet.
Friderich”.

§. 12.

Kjøbenhavns Forandringer og Forbedringer vare under Kong Christian Vtes Regjering højst betydelige, og hvad Politiindretningerne angaaer saa bleve de, især ved den store Romers Omhu, satte paa den Fod, at de for en stor Del ere blevne staaende ved Magt lige til vore Dage.

Under Christian V bygtes Gjethuset ved Gammelholm, Qvæsthuset ved Enden af Nyhavn, Reformert Kirke ved Rosenborg, Borchs Collegium i Kannikestrædet, og det saa kortvarige Adelige Academie paa Ny-Torv.

Det store Torv Hallands-Aas blev prydet med Christian Vtes Statue til Hest, og fik Navn af Kongens Torv.

Paa samme Torv bygdes Gyldenløves Gaard (siden Charlottenborg kaldet) og blev en Kanal uden for samme

141

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Gaard ført fra Stranden op mod Torvet, og blev kaldet Nyhavn.

Ligeledes bleve de Kanaler som gik fra Søen ved Kalleboderne hen til Vejerhuset og forenedes der med Kanalen som kom fra Højbro, færdige. Anlægget dertil var der allerede under forrige Regjering gjort Begyndelse med.

Christianshavn fik sig en ny Kirke kaldet vor Frelser, som er en af Kjøbenhavns Prydelser. Der anlagdes paa den ene Side af Christianshavn en ny Communication imellem den og Kjøbenhavn ved den over Amagerstrand henimod Blaataarn bygte lange Bro; og paa den anden Side af Christianshavn opførtes en Vold i Stranden henimod Toldboden, hvorved Havnen for Krigsskibene indsluttedes i Fæstningen.

Hvad Politireformerne angaaer, saa strakte de sig saavel til Kanalerne som Torvene, saavel til Gaderne som til Bygningerne.

Saaledes søgte en Forordning af 1682 at forekomme, at ikke Havnen og Kanalerne med Baglast eller anden Urenlighed skulde opfyldes.

En Forordning af 1683 befaler, 1) at alle Bygninger ud til Gaden skulde være af Grundmur til alle Sider og i det ringeste to Loft høje, 2) alle Skure og Staketter skal borttages som farlige i Ildsvaade, 3) ”saasom Karnapper og Udvinduer til Gaden vanhælede Husenes Zirlighed og ere Naboerne ofte til Præjudits, saa maa Ingen herefter tilstedes nogen af Delene at lade bygge eller indsætte. Og skal ellers herefter i ny Huses Bygninger iagttages, at det øverste Loft eller Stok ikke videre udbygges end Grunden.

142

ligger”. 4) ”Angaaende de smaa Stræder og Gange, hvor Vogne ikke kan igjennemkomme, som er farligt baade for Ildebrand og smitsom Sygdom, saasom de idelig med Urenlighed ere fulde, da skal Magistraten tilligemed den Kongl. Mathematico og Stadsbygmesteren deres Lejlighed forfare, og siden Kongen derover deres Betænkende og Forslag tilstille, om samme smaa Stræder og Gange enten ganske skal tillukkes og afskaffes, eller og saaledes forvides, at der magelig kan kjøre Vogne til hver Mands Dør”.

Samme Aar 1683 anordnedes, at Lygterne skulde være af Kobber, opsættes paa anstrøgne Stolper, antændes naar Solen gaaer ned og det ikke er Maaneskin (undtagen fra 1 Maj til den 30 August) og udslukkes om Morgenens ved Solens Opgang. Vægterne skal passe Lygterne, raabe hvert Timeslag, og afværge Slagsmaal, Tyveri, og Stratenrøveri, samt arrestere dem som saadant gjøre.

1684 udgik en Forordning om Torvene hvad der paa hvert især skulde falholdes, men da det er bleven anderledes bestemt ved Rescript af 19 Maj 1727 saa forbigaaes den her.

1685 forbedes at kjøre umanerlig fast paa Gaderne, hvorved syge Folk foruroliges og Folk kan komme til Skade. Hvo som holder for en Dør skal holde det nærmeste ved Huset han kan. Ingen maa lade sin Carosse, Calesche, Arbejdsvogn eller Sluffe staae paa Gaden, Nat eller Dag, naar Hestene ere fraspændte, men skal føre dem ind i sin Gaard. Naar Huse eller Tag repareres, hvorved Bræder, Sten, Kalk og deslige nedfalde paa Gaden, skal alle Haandværksfolk omgaaes varlig dermed, og paa det baade Gaaende

143

Gaaende og Kjørende herom kan være vidende og holde sig til den anden Side af Gaden, skal Haandværksfolkene udstikke af Loftshullet eller Taget en Stang og derudi hænge en Sten eller andet i en Snor ud over Gaden.

Samme Aar forundtes dem som vilde bebygge øde Pladser adskillige Friheder. ”Alle de som øde Pladser, hvor ingen Huse tilforn have staaet, i Kjøbenhavn have taget, og derpaa enten allerede have, eller endnu grundmurede Huse, 3 Loft høje ud til Gaden, vil bygge, maa udi 10 Aars Tid, og de som ere 2 Loft høje udi 8 Aar, være fri for al Grundskat og Indqvartering. Item de som paa forskrevne

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Pladser vil bygge Huse af Tømmerværk og Mur imellem Stolperne 3 Loft høje og Kjelder under, maa nyde forskrevne Frihed af samme Huse i 8 Aar, de af to Loft høje udi 6 Aar, og et Loft høje i 3 Aar". 1692 udkom Børsordonnancen som fastsætter Børstiden til fra elleve til tolv, paa hvilken Tid ingen med Pakker maa gaa der hvor Kjøbmandenes Forsamling er. Skippere som vil sejle herfra skal nogle Dage iforvejen forkynde det paa Børsen og siden lade det opslaae paa en dertil ordineret Tavle. Mæglerne maa ej befatte sig med noget Kjøbmandskab, men alene betjene Kjøbmandene. Notarius publicus eller hans Fuldmægtig skal i Børstiden være paa Børsen.

1694 udkom en Postordning som bestemmer, at den ridende Post mellem Kjøbenhavn og Hamborg skal afgaae fra begge Steder to gange om Ugen; fra Kjøbenhavn hver Tirsdag og Løverdag Aften, men fra Hamborg hver Tirsdag og Fredag Aften.

144

Den norske ridende Post skal gaa fra Kjøbenhavn hver Løverdag Aften.

Imellem Kjøbenhavn skal være gaaende Postbud, hvormed Breve hver Dag kan befordres til og fra Sundet. Med samme Post befordres alle svenske Breve.

Hver Løverdag afgaaer fra Kjøbenhavn agende Post til Lolland, som medtager Breve til Lolland Falster Møen, samt til Kjøge, Præstø, Wordingborg.

Til at befordre Pakker med Gods Penge eller Klenodier, ere indrettede agende Poster som og maa medtage rejsende Personer, og afgaae herfra til Hamborg hver Løverdag Aften.

En for Kjøbenhavn vigtig Begivenhed fra Christian Vtes Regjeringstid staaer endnu tilbage at anføre. Det er Operahusets Opbrændelse paa Amalienborg. Paa den højre Side af Dronningens Bredgade naar man kommer fra Kongens Ny-Torv af, laae den Mynsterplads, hvor der holdtes Mynstring over Stadens Garnison, og en Have med et Slot som havde sit Navn Amalienborg af Dronning Sophia Amalia hvis Enkesæde det var. Haven kaldte man Dronningens Have eller Amalienborg Have. Tæt op til Slottet var bygget et lidet Operahus af Brædder, hvor der opførtes italienske og tydske Syngestykker. Den 19 April 1689 opførtes her Syngespillet Der vereinigte Götterstreit, et Geburtsdagsstykke som gaves første Gang paa Kongens Fødselsdag d. 15 April. Theatret var behængt med en Del Enebærris, som en til Operaens Indhold hørende Decoration. Klokken imellem 4 og 5 da Skuespillet skulde begynde, kom der ved en Forseelse

145

feelse fra en Lampe Ild i disse tørre Ris. Luen greb om sig, Alle vilde ud, og i Forvirringen begaaes den store Fejl, at Dørren som gik fra Operahuset til Slottet blev lukket. Der var da kun en Udgang, og da de angstfulde Mennesker alle styrtede til Dørren paa engang, blev den hastig stoppet, saa Ingen hverken kunde komme ud eller ind. Over to hundrede Mennesker satte paa en ynkelig Maade Livet til i Røgen og Luerne, og Slottet Amalienborg brændte for største Delen rent af. Slottets Ruiner bleve siden rent afbrudte, og hvad Materialier der duede noget, anvendtes til andre Bygninger, især til den ikke langt derfra beliggende Garnisons-Kirkes Opbyggelse.

§. 13.

Vi staae ved Indgangen til indeværende Aarhundrede. Alt som det lakker nærmere og nærmere mod vore Tider, ere Tingene os mere og mere bekjendte, og stemme saa meget nøjere overens med de endnu subsisterende Indretninger, som i Bogen udførligere skal gennemgaaes. Vi behøve følgelig nu kun at kaste et hurtigt Blik over Byens Hoveddata og de mest navnkundige Begivenheder.

Under Kong Friderich IV bygdes 1701 det store skjønne ny Operahus, hvor Landcadetterne nu bo; 1704 Kirken i Castellet Friderichshavn, Garnisons- eller vor Herre Zebaotskirken paa St. Annæ Plads, og Generalcommissariatsbygningen ved Holmen; 1705 Ehlersens Collegium; og 1727 Waisenhuset paa Nytorv.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Strax i Førstningen af denne Konges Regjering skete Forbedring i Stadens Politiindretninger, da der den 22.

146

October 1701 udkom en Forordning om Politiets Administration, som dels fornyer dels forandrer og forbedrer Politimesters Instrux af 5 October 1691. Denne Forordning paabyder, blandt andet, om Torve, at Politimesteren skal have god Opsyn, at de blive rene og vel vedligeholdte, hvortil den Skillings-told skal anvendes, som oppebæres af de Vogne som gennem Portene i Kjøbenhavn indkomme, nemlig af Vognmænd Møllere Bønder og andre som med Læs eller Fragt indkjøre; hvilken Portskilling for en aarlig Summa af Politiretten til den Mestbydende skal bortforpagtes. (see ovenfor S. 139). Han skal og ikke tilstede, at Nogen udestaaer med fede eller ædende Vare, Smør eller deslige, andensteds end i de Boder og paa de Steder, som dertil ere udviste.

Om Gaderne. Han skal tilsee, at Enhvers Fortog med Brolægning vel vedligeholdes og i det ringeste to gange ugentlig fejers; samt at ingen Urenlighed eller Aadsele enten paa Gader eller Pladser bliver liggende. — Han skal iagttage at ingen Bygningsmaterialier paa Gaden blive liggende Farten til Hinder, og at Ingen lader Carosse-Vogne eller Sluffer staae paa Gaden.

Om Kjøb og Salg. Han skal have Opsigt med, at Alle som Varer i Smaat eller til daglig Brug udsælge, ingen Bedrag begaae med ulovlige Varer eller Vægt og Maal, og især at alle Slags ædende og drikkende Vare som udhøres ere forsvarlige og ret maalte og vejede. — Han maa ej tillade Nogen at falholde eller fælde Varer, hvormed de ej maa handle og hvorved Andre skeer Indpas i deres

147

i deres Næring, ej heller forbudne Varer, især fordærvede ædende og drikkende Varer, usundt Qvæg, og umodne Frugter, eller som kan foraarsage Sygdom. Han skal holde over Magistratens Taxter paa Brød Øl og Kjød, og paa visse Tider om Aaret erkyndige sig hos Magistraten, hvad Forraad der er af Rug, Hvede, Byg, Malt, og andre til Indvaanernes Ophold aldeles nødvendige Varer.

Over Vægterne, Lygterne, og Brandvæsenet skal han have Direction, og tilsee, at Enhver derved efterkommer sin Pligt. Han skal personlig være tilstede ved Ildebrand, o. s. v.

Paa denne Politilov fulgte Tid efter anden adskillige enkelte Foranstaltninger f. Ex. om Renovationsværket af 25 April 1702, og af 13 Maj samme Aar, om Politirettens Universalitet eller at Alle saavel Verdslige som Gejstlige, saavel Militaire som Civile, maa i Politisager stande til Rette. Anordning af 10 Mart. 1725 om borgerlig Næring o. s. v.

Af 20 Dec. 1726 haves en Politiplacat, som tjener til Oplysning om den Tids Sæder, og derfor her indføres.

”For med al vedbørlig Flid og Nidkjerhed at søge hindret og afskaffet saa mange forargelige og ugudelige Insolencer, som man maa fornemme saavel af indkommende Vægter-Rapporter, som de derfor udstikkede Politi-Inqquisitioner, her udi Staden at i Svang gaae, og ventelig særdeles end mere i forestaaende Jule-Helligt, samt siden fremdeles i de derpaa følgende Tider ved saa kaldede Julestuers, saavelsom og Spillestuers Holdelse vil blive øved, da udi mange ordinaire Øl-Værts- og andre, ja ofte mistænkt

148

og forargelige Huse og Kjeldere adskillige Folk, saavel Mands- som Qvindes-Personer, Tjenestetyvende, Haandværks-Svenne og Dreng, samt ledige og ørkesløse Mennesker, saavel Soldater som Matroser, efter Indladelse paa en eller anden Tings Paa-Spil-Sættelse, samt derpaa indrettede Julestuers Holdelse ved Drik og Dobbelt, tilsammenkomme, og der sildig ud paa Natten, ja vel og Natten igjennem forblive, ej allene til stor Guds-Fortørnelse over samme utilbørlige Sammenkomsters forargelige Forhold, men og de der Samlede ved slig Lejlighed til Drukkenskab,

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Løssagtighed, og videre derpaa følgende syndige og højst strafværdige Modtvilligheder forledes. Da Haandværks-Svenne og Dreng til et selvraadigt og ørkesløst Levnet derover ofte henfalde, Tjenestetyvende ligeledes ved det Bekjendtskab de med adskillige letsindige Mennesker i deslige Samqvemmer geraade udi, tidt forføres til Opsætsighed og Utroskab mod deres Herskaber, Husbonder og Madmødre, da enten utroskabens forestaae eller og aldeles forøde hvad dem under Hænder især kan være betroet; foruden hvad Modtvillighed, Overlast, ja ofte Udplyndring, Drab og Tyverie der paa Gaderne af deslige ryggesløse sammenløbende Folk, hvorunder adskillige Masqverede og Formummede jevnlig befindes, ved Lejlighed af slig Samqvem, Nattesæde, Spil og Fylderie forøves. Altsaa i allerunderdanigst Følge af Lovens 6te Bogs 3die Cap. 11te Art., og især af HS. Majestæts min allernaadigste Arve-Konges og Herres særdeles allernaadigst udgivne Befaling de Dato 14 Januari 1712, om Jule- og Spillestuers, samt andre utilbørlige Sammenkomsters, saavel som og Masqverens

149

og Fastelavns-Løbens Afskaffelse, samt og Forordningen om Politiets Administration, de Dato 22 October 1701, dens 3die Cap. 2den og 3die Post, om Gafategangs, Masqverens, samt Nattesædes Forbud med videre: ligeledes HS. Majestæts allernaadigste Befaling og Forbud om Nattesæde, de Dato 25 Febr. 1713, derudi, endskjøndt Værterne ere tilladte at skjenke indtil Klokken 10 om Aftenen, og ingenlunde længere, saa dog er tillige allernaadigst meldet, at ifald nogen Klammerie sammesteds imidlertid maatte skee, da Værten at betale udi Straf 20 Rigsdaler. Altsaa ved allerunderdanigst pligtskyldigst Observance til Højstbemeldte min allernaadigste Konges højpriselige Anordningers Efterlevelse at søge det almindelige Beste befordred, og saa mangt et ubetænksom Menneskes Velfærd, der ved deslige utidige Samqvemmer vorder spilt, conserveret, bliver til Alles og hvers Efterretning følgende Advarsels-Poster publicerede.

1. Tillades ej nogen Vært herudi Staden ovenrørte Jule- eller Spillestuer i sit Huus eller Kjelder at anrette, det være sig Hellige- eller Søgne-Aftener, for dertil ved en eller anden Tings Paa-Spilsættelse (som det kaldes) Tjenestetyvende, Haandværks-Svenne og Dreng, samt og tilligemed Soldater og Matroser ved sig selv eller andre at samle og indlade, under 4 Rigsdalers Mulct første Gang, 2den Gang dobbelt, og saa fremdeles.
2. Ingen Nattesæde eller Skjenken tillades herefter i Værts- Kro- og Ølhuse eller Kjeldere længer end til Klokken 10 Slet paa Aftenen. Dog at Værterne efter før højstbemeldte Kongel. allernaadigste Befaling pligtig vorder imidlertid

150

lertid at hindre og afværge al Klammerie og Slagsmaal under benævnte 20 Rigsdalers Mulct. Skulle Værterne herimod understaae sig at handle, blive de saavel som hver Gjæst, der hos dennem findes, efter oven højstbenævnte Kongel. allernaadigste Befaling forfalden til at betale enhver for sig første Gang 4 Rigsdaler, anden Gang dobbelt, og om tiere da ansees som HS. Majestæts Mandaters modvillige Overtrædere.

3. Ingen masqverede eller paa nogen Maade formummede Personer tillades under nogen deslige Forsamlinger i Husene eller Kjelderne sig at indfinde, ej heller paa Gaderne at omløbe, saafremt de ved at ertappes enten paa Gaderne eller i Husene ej ifølge af den derom udgangne Kongel. allernaadigste Forordning, de Dato 22 Januarii 1688, vil tilligemed Værterne, om de i Husene hos dem findes, vente sig at vorde straffede.

Thi have Politibetjenterne ved de dennem anbefalede Inquisitioner denne Placats Indhold vedbørlig at observere. Ligeledes Gadevægterne, for saavidt dennem kan angaae. Da enhver Vedkommende sig herefter ville vide at rette, saafremt de ej, som før er nævnt, skal vorde anseede, og end skarpere efter Sagens forefundne Omstændigheder og Beskaffenhed. Politikammeret, den 20 December 1726”.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Af 19 Maj 1727 haves det Kongel. Rescript om Torvene, som forandrer og nøjere bestemmer Adskilligt i Forordningen om Torvene af 28 Julii 1684, og byder, at

1. Nytorv, som i nogle Aar paa Torvedagene har været opfyldt med de ledige Amagervogne, skal for en Del indrømmes til Torvsiddere som handle med gamle Klæder,

151

Reb, gamle Jern- og andre Slags Vare, hvorimod Amagerne med deres ledige Vogne skal holde paa Vandkunstetorvet.

2. Gammeltoiv, som af Begyndelsen er indrettet til et Axeltorv, hvor Landmanden falholder Korn og deslige Vare, som tilvogns til Staden føres, skal blive ved at være et Axeltorv, og de Torvsiddere som have taget sig der ulovligt Stade med andre Slags Vare forflyttes derfra til Nytorv.
3. Amagertorv skulde i Overensstemmelse med Forordningen af 28 Julii 1684 allene bruges til at falholde alle Slags Frugter og Haugeværter som af Urtegaardsmænd og Amagerne indføres, saaog Smør Flæsk Ost Erter og Gryn, med mere som udhøres; men da den Mislighed og Uorden er indløben, at adskillige Bønder og Landmænd, som indføre de fede Vare, samt Gryn Ænder og Gjæs, tilvogns, have i nogle Aar ladet deres Vogne blive holdendes fra Morgen til Aften med Varene paa Torvet, og af Vognene udhøket Varene (hvorved baade den almindelige Kjørsel saavelsom gaaende Folk meget er bleven hindrede) saa skal saadan Uorden herefter aldeles afskaffes, og alle de Bønder og Landmænd som med saadanne Slags Vare til Staden komme, og som Høkere udsælge samme Vare af deres Vogne, anvises Plads paa Nytorv. Derimod skal de Amagerkoner, som nu ingen Stade paa Amagertorv have, men med deres Urter og Varer tvertimod Politiforordningen af 22 October 1701 have siddet i Højbrostræde, anvises bekvemme Pladser paa Amagertorv.

152

4. Graabrødretorv skal være for dem som sidde med salt og blødt Fisk.

Til Byens vigtigste Begivenheder høre trende, som indtraf under denne Regjering. Først den, at 1700 i Julii Maaned 3 forenede Floder, den hollandske engelske og svenske, lagde sig paa Reden og begyndte at kaste Bomber ind i Staden. Deres Bombardering var uden Virkning, da saavel Stykpramme som Castellet og Floden vidste ved uophørlig Canonering at holde Fienderne i Respect. Indvaanerne havde ikke glemt deres Forfædres Tapperhed; de satte sig rask og med Held til Modværge. Da Carl XII d. 4de Aug. var kommen i Land ved Humlebæk blev den 7de Aug. ved en latinsk Placat eller et Program paa Studiigaarden alle Studentere sammenkaldede hos Rector Magnificus, som forelæste dem Skrivelse fra Kongen som da var i Holsten: ”at de skulde drage sig til Minde deres Formænds Tapperhed og om fornøden gjordes gaae i deres Fodspor; hvo som dertil vare resolverede, skulde angive deres Navne hos Professorerne”. Adskillige Hundrede meldte sig. De bleve delte i 5 Compagnier og forsynedes med Geværer fra Tøjhuset. Den 16de trak de op paa Studiigaarden og marcherede hen paa Slotspladsen, og gjorde de behørigte Exercitier for Enkedronningen Charlotte Amalia, hvis Nærværelse i Byen i disse critiske Dage var af største Vigtighed.

Den 10de August sendte hun Bud til de 32 Mænds Sal og formanede Borgerskabet til at efterkomme deres Pligt. Tillige tilsagde og forsikkrede hun dem, at hun ikke vilde rejse af Kjøbenhavn fra dem, men udi al paakommende Krigs-Tilstand og Vanskelighed leve og dø med dem. —

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

153

dem. — Borgerne viste sig aldeles den Tillid værdige Dronningen havde til dem; de begyndte strax med Iver at forbedre Byens Fæstningsværker og opkaste Skandser udenfor Portene, indtil det glædelige Budskab om den travendalske Fred omsider ankom.

Den anden Begivenhed er, at Kjøbenhavn Aar 1711 blev hjemføgt med Pest, der i det Aar henrev omtrent 30,000 af Hovedstadens Mennesker. Foruden adskillige Anordninger i den Anledning udgav de Kjøbenhavnske Læger ogfaa efter Kongl. Befaling en Underretning om Præservation og Curation imod Pesten, hvori de blandt andet erklære:

”Det er højlig fornødent, at alle Commercier og Correspondentfer med inficerede Steder aldeles blive ophævede, item alle Rejsende fra fortænelige Steder, hvoriblandt er indsluttet Jøder som i Mængde fra Polen Tid efter anden her i Staden sig indfinde, ikke tillades at indkomme, eller rejse her igjennem Landene. Og som intet af adskillige Slags Vare, der føres fra fremmede Steder, snarere kan optænde saadanne smitsomme Syger end Foderverk, Hør, Hamp, Uld, Humle og deslige mere, var det og meget tjenligt at lade deres Indførsel forbyde.

Og eftersom Luften er det største Middel, hvorved saadan Contagium mærkelig propageres, saa er det meget Magt paaliggende, at den idelig renses ved adskillige Røgelser, hvorom herefter meldes, og al Urenlighed og Omslettighed, hvoraf Luften bliver usund, og desmere bekvem at tage imod Forgift, bortføres. Til den Ende vil alle Gader, Stræder og andre publicke Pladser daglig holdes vel

154

rene, og ikke tillades Aadsel nogen Steder at blive liggendes, men strax bortføres. Dernæst at enhver udi sit eget Hus beflitter sig paa al Renlighed baade i Stuer og Klæder, og ej lader nogen Mødning i deres Gaarde eller Huse, og andet, som ond Stank kan forvolde, blive liggende, men det hver Dag eller i det seneste hver anden Dag udføre. End er det meget gavnligt og fornøden, at ingen Svin bliver tilladte i noget Hus eller Gaard at forblive, langt mindre dem paa Sti at opsætte, saasom de altid foraarsage stor Stank, og lettelig kan hjælpe til at inficere Luften. Ej heller er det tjenligt, at Staadere og Stakler lade sig indfinde for Huse og Dørre, som de pleje, og at Enhver skaffer alle løse Hunde af, eller i det mindste holder dem fra at komme paa Gaderne. Naar dette saaledes tages i Agt, kunde man desbedre bruge adskillige Midler til at rense Luften med, som fornemmelig er Krudt, Svovel, Tjære, Bæg, Enebærtræ og Grannetræ, Malurt, hvoraf man sig kunde betjene paa de publicke Steder, hvor det uden Fare skee kan, enten ved Skyden eller adskillig Ilds Optændelse. Udi Husene og Stuerne, naar de ere tilgavns rengjorte, endogsaa fra alle Spindelvæve, tjener at ryge Morgen og Aften med Enebær, Enebærtræ eller Svovel, hvo det fordrage kan. Dog vil det i Agt tages, at de som have et svagt Bryst, saaog sygelige Koner, ikke strax begive sig i de Logementer, som med Svovel ere røgede, men efter en Times Tid eller mere først komme derind. Derforuden kan Gulvene og allevegne med Vinædike bespørges”.

155

Den sidste Hovedbegivenhed i Stadens Historie under denne Konge er den store Ildebrand 1728.

Den begyndte Onsdag Aften d. 20 October omtrent Klokken 7, og brød ud hos en Marqvetenter og Lysestøber, der boede ligeover for Vesterports Vagt paa det søndre Hjørne af Vestergade. Det er uvist om Ilden kom af, at der ved Lysestøbning gik Ild i Tælgen, eller af et Barns Uforsigtighed som skal have gaaet med Lys op paa et Loft, hvor der laae Hø.

Det blæste just den Aften en stærk Vestenvind som var lige paa Byen. Vinden blev den Nat og hele Torsdagen og Torsdag Nat med staaende ongefær i det samme Hjørne, paa det nær, at den snart sprang om til sydvest og snart til nordvest.

Til denne farlige Omstændighed kom først denne, at en Del af Brandsfolkene som just denne Dag havde været til Begravelse efter en af deres Kammerader vare saa beskjenkede, at de ej vidste hvad

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

de tog sig for, og dernæst, at der var Mangel paa Vand. I Anledning af nogle forfaldne Vandrenders Istandsættelse udenfor Byen var Vandet taget bort i de paa den Kant af Byen beliggende Qvarterer, saa at de Brandsfolk som vare ædrue nok til at kunne styre Sprøjterne maatte staae en halvanden Times Tid og see paa Ilden, uden at have Vand at slukke med. Fra Gravene uden Vesterport kunde intet faaes, da Commendanten havde ladet Porten lukke paa det Soldaterne ikke skulde desertere; paa Canalerne tænkte Ingen, eller maaske troede man, at det salte Vand ikke er saa godt et Slukkemiddel som det ferske,

156

Paa den Maade fik Ilden gode Stunder til uden synderlig Modstand at æde om sig i de smaa og smalle Hytter i Vesterqvarter. Først afbrændte begge St. Clemens-Stræderne (der hvor siden Friderichsberggade blev anlagt) inden Klokken 9 og begge Sider af Vestergade Klokken 10, hvorfra Ilden i Hast udbredte sig til Gammeltorv. Her og i Vestergade brændte al den Forraad af Hamp Hør Tjære Fourage og andre brændbare Materier i de mange der værende Hørboder, samt Brygger- og Gjæstgiver-Gaarde, saa Ildgnisterne fløj omkring i Luften saa tykke som Sne. I Begyndelsen kunde man rimeligvis ved Nedrivning have sat Ilden Grændser, men man holdt for at det stred imod Brandanordningen, som ikke tillod Nedrivelse undtagen i højeste Nød. Nu havde Ilden havt Lejlighed at gribe saa vidt om sig, at hverken Vand eller Nedrivelse kunde udrette noget imod den.

Forvirringen var allerede paa sit højeste, da henimod Midnat en ny Ulykke indtraf, hvorved Angsten og Modløsheden fordobledes, og Alle betoges med Rædsel og Bævelse. En Bryggergaard paa Nørregade, hvor Bryggerkarlen, der hastede med sin Sluffe til Ildløsen, havde glemt Lyset i Foderkisten, stod med et i lys Lue. Det Ildhav som her opstod af det meget Ved i de mange Bryggergaarde oversvømmede Alt fra Nørregade indtil Rosenborg.

Ilden paa denne Kant lod man mest raade sig selv, men søgte at standse den anden ved Gammeltorv. Man besluttede ved Sprængen at sætte Ilden Grændser, men til al Ulykke sprængte man de Huse som vare allerede i Brand, og udstrøede derved Ilden videre. Man lod og

157

grundmurede Huse flyve i Luften, som kunde have tjent de omkringstaaende Huse til Beskyttelse. Neppe havde man sprængt den paa Hjørnet af Nørregade og Gammeltorv beliggende grundmurede Bygning, Blasen kaldet, (som var et bekjendt Vinhus), før Ilden paa engang angreb saavel Klædeboderne som Frue- og St. Petri-Kirker.

Dermed hørte alle Modanstalter op. Enhver tænkte kun paa at redde sit Bohave, og selv Brandsfolkene og de der skulde bringe Vand til de næsten opbrændte Sprøjter, løb bort.

Indtil Torsdag Middag havde Garnisonen og to i Citadellet liggende Bataillioner staaet i Gevær paa Volden som blotte Tilskuere. Kongen, da han blev opmærksom paa den Mangel paa Mandskab til at assistere, beføl nu, men noget vel sildig, Soldaterne at være tilrede, hvor de behøvedes.

Torsdag Aften Klokken fem, da 5 Kirker, Raadhuset, og et Stykke af Waisenhuset dels var opbrændt, dels stod i fuld Flamme, lod Kronprindsen, som nu begyndte at frygte for sit Palais, gjøre Anstalt med egne Vogne og Folk, at Ilden bag ved Waisenhuset blev slukt, paa det den ikke skulde udbrede sig til Vandkunsten og Kalleboderne. Den paafølgende Morgen lod Prindsen, for at redde Slotsholmen, sin Overkammerer Holstein besørge, at Hjørnet af Magstræde og Vandkunsten, ved Bindingsværkhuses Nedrivelse, og ved Sprøjten paa Stenhuse, blev beskyttet mod Luerne.

Slotsholmens Redning laae naturligvis Kongen særdeles paa Hjerte. Han commanderede til den Ende Sprøjter

158

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

og Matroser til at frelse de ligeover for staaende Bygninger, i Særdeleshed Vejerhuset, og et stort grundmuret Hus paa Hjørnet af Stranden og Naboløs ligeover for Vejerhuset. Bygningerne paa Slotsholmen bleve bedækkede med vaade Skibs-segl, og den der værende Canal var til god Tjeneste. Kongen holdt selv derved til Hest, og havde givet Ordre, at ifald Ilden imod Forhaabning tændte bemeldte Hjørnehus an, skulde Højbro- og Færgestræde have været sprængt. Men det kom ikke dertil. Paa dette Strøg standsedes Ilden ved det Hjørnehus ved Naboløs, hvis Ejerman, navnlig Häuserich, midt i Luerne viste uforfærdet Mod og Kjækhed, og reddede derved den hele Rad Bygninger langs Stranden henimod Højbro.

Et andet Exempel paa, at man ikke har stort Uret, naar man siger: Mennesket kan hvad det vil, haves i en lignende Begivenhed paa Amagertorv. Her stod Helliggejstes Kirke med sit berømte Sangværk i lys Lue, ligeoverfor brændte Løveapotheket og Gaarden der ved Siden. Tæt derved ned ad mod Torvet stod Klædekræmerenkens Mad. Petersens Gaard. Her sparte man ikke paa Opmuntringer til hvo der vilde redde Huset, en tro Svend i Boden gaaer ud paa Gaden, raaber Matroserne an, og med rund Haand uddeler gamle Kroner, og bad dem gjøre deres Flid at redde hans Principalindes Gaard. Dermed var der sat Liv i dem; — de Segldug sat til at lægge hen over Huset, og saa med Vand i Spander og Baller op paa Taget hvor de sad og øste Vand paa hver en Gnist Ild som faldt ned paa Segldugen, hvori de bleve understøttede af Straalerne

159

ne fra Holmens Sprøjter — og dermed var Resten af Amagertorv reddet.

Om Fredagen var Vinden til Lykke for den øvrige By, i sydost, og Løverdag henimod Aften ophørte endelig denne gyselige Ildebrand, hvorved 1640 Huse og Gaarde vare gaaede op i Røg, og henimod 4000 Familier vare blevne husvilde, og hvorved var skeet en Skade som ansloges for over 10 Millioner.

I Vesterqvarter opbrændte Vestergade, begge St. Clemensstræderne, Halvparten af Kattesund og Mikkalbryggersgang.

I Snarens Qvarter: Snaregaden, Compagniestræde, Knabrostræde, Badstuestræde, Brolæggerstræde, Endeløsstræde, den ene Side af Nytorv og af Raadhusstræde.

I Strandqvarter: Hyskenstræde, 7 Huse af Amagertorv, to Huse ved Stranden og to i Læderstræde ruinerede.

I Nørreqvarter: Nørregade, begge Fiol- og begge Kannikestræderne, St. Gjertrudsstræde, Friderichsborggade, Rosengaarden, Peder Hvitfeldtsstræde.

I Frimandsqvarter: Klosterstræde, Graabrødretorv eller Ulfeldtsplads, Løvstræde, begge Helliggejststræderne, Tugthuusporten, Kokkegade.

I Kjøbmagerqvarter: Klareboderne, Møntergaden, Gammelmynt, den største Del af Kjøbmagergade, den ene Side af Silkegaden, og ligeledes den ene Side af store og af lille Regnegade.

I Rosenborgqvarter: Springgaden, Landemærket, Vognmagergaden, Slippen, lille og store Brøndstræde,

160

Aabenraa, Tornebuskegaden, Rosenborggaden, og Noget af Gothersgade.

Det som blev var altsaa ongefær følgende: Kalleboderne, Slotsholmen, Gammelstrand, Højbro- og Færgestræde, Skipperboderne (o: Gaderne imellem Nicolai og Holmens Kirke) Østergade, Hallandsaas, Rosenborg, Nyhavn, og alt hvad der var af Byen paa den Side lige ud til Toldboden, saa og Gammel- og Nyholm, og Nyboder.

I denne Del af Byen saavel som paa Christianshavn, paa Amager, og udenfor Portene, proppede den ene Familie sig oven paa hinanden, og Mange kom under et Tag som aldrig havde drømt om at see

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

hinanden. Nogle tusinde Fattige maatte i de første 8 Dagstid ligge paa Volden, paa Hallandsaas, i Kongens Have og paa andre Pladse; til mest Nødlidende lod Kongen uddele Brød Smør og Øl; Consumption og Accise blev frigivet i 14 Dage.

Under 21 Decbr. udgaves en Fordning ifølge hvilken a) de Byggende i Kjøbenhavn maatte bryde Kalkstene paa Saltholm og Bygningssteene paa Stevens; b) alle Slags Bygningsmaterialier vare fri for Imposter. c) De ny opbygte grundmurede Bygninger af 3 Etager vare i 20 Aar fri for Indqvartering og andre Paalæg, de af to Etager i 15, og af en Etage i 10 Aar.

Aaret derpaa, eller 1729, udgav Bygningscommissionen adskillige til Byens Gjenfødsleshistorie henhørende Placater; saasom om Gadernes regulære Bygning, Opmuntringer til grundmurede Baghuses Opførelse, samt til at begynde at bygge før Aarets Udgang, o. s. v., og fra Generalpostamtet udgik Notification, at alle Slags Haandværks-

161

værksmestre, især Mur- Tømmer- og Glarmestere, samt Grov- og Kleinsmedde og Snedkere, maa i Kjøbenhavn indkomme og Bygninger sig paatage, uden at have med Laugsmestere at bestille eller af dem at betynges, samt at de maa holde saa mange Svende som de vil, saa og at de, naar Byen er opbyggt, maa vinde deres Borgerskab uden videre Bekostning.

§. 14.

Under Christian den VI blev man færdig med Opførelsen af den under Friderich IV afbrændte Del af Byen. For at skynde paa Sagen udkom under 19 Januar 1731 Placat som indeholdt: at Kjøbenhavns Indvaanere maa paa deres afbrændte Pladser bygge med Grundmur eller Bindingsværk ligesom de det kan afstedkomme; og de, som inden 25 Aar, fra det Aars Begyndelse at regne, bygge paa en afbrændt Plads, maa i den Tid være fri for Indqvartering og alle ordinaire og extraordinaire Paalæg og Skatter (Told og Consumption, Lygte- og Sprøjteskat, samt Renovationsafgiften allene undtagne). Da det Afbrændte forstørstedelen var bleven opbyggt, blev en Brandassurancekasse, hvis Afsavn ved Stadens Ildebrand 1728 saa stærk var bleven følt, oprettet, og reguleredes ved Placat af 8 Junii 1733. Af det Meget som under denne Konges korte Regjering skete til Byens Flors Forfremmelse, kan det være nok at nævne det allerfornemste, og dertil hører da de vigtige Skridt til Commercens Fremme, saasom Udvidelsen af det ostindiske Compagnie ved den ny Octroj af Aar 1732 og

162

ved at anlægge Handelen til China; Begyndelsen af Kjøbenhavns Handel til St. Croix, som det vestindiske Compagnie købte af de Franske; Oprettelsen af Søassurances-compagniet, af Banqven, og især af Oeconomie- og Commercecollegium.

Ligesom Byens Handel ved alle disse Foranstaltninger fik nyt Liv, saa indførtes ogsaa, ifølge nysnævnte Commercecollegii Forslag, Manufacturer saavel af Klæder som Silkevarer, og Laugsforfatningen blev sat paa en fastere og regelmæssigere Fod.

Videnskaberne, som under den forrige Konge syntes mindre at have tiltrukken sig Regjeringens Opmærksomhed, bleve nu bedre plejede, da Universitetet ved Fundats af 31 Mart. 1732 blev fornyet, Videnskabernes-Selskab blev stiftet, Theatrum Anatomico-chirurgicum og Collegium medicum bleve oprettede, det juridiske Studii Anseelse blev hævdet, o. a. m.

Floden, som i Friderich IVdes sidste Regjeringstid var begyndt noget at forfalde, satte Christian VIte i ypperlig Stand, og bygde saavel Dokken som de fleste til Søværnen henhørende Bygninger paa Gammel- og Nyholm.

Om Havneværnen udkom 1744 d. 18 April et Reglement, som blant andet fastsætter:

a) Af Skibe Pramme eller Baade maa ingen Baglast eller Urenlighed udkastes i Havnen eller Canalerne. Ej heller maa af Gaarde eller Huse derudi udkastes nogen Slags Urenlighed.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

b) Ingen Tobakssmøgen paa noget Skib maa skee i nogen Canal eller i Havnen. Ej heller maa der gjøres

163

gjøres Ild paa, hverken til Madlavning eller Andet at varme.

c) Paa Tømmerpladsene maa ej bruges Ild, ej heller Tobakssmøgen, alt var der Hætte paa Piben.

d) Ingen Reparation, Fortømring, Kjølhalen eller Kalfatring maa skee paa noget Skib eller Fartøj, lidet eller stort, enten ved Stranden eller i nogen af Canalerne eller Havnene, men allene paa de dertil indrettede Steder ved det ostindiske Hus, Bjørns Plads, og de Steder indenfor Christianshavns Bro, som dertil ere berettigede.

e) De Skibe som have Krudt om Borde, maa ikke dermed komme nærmere end udenfor Kastelspynten, men maa lægge det ombord paa Vagtskibet i Forvaring. Ej heller maa nogen af de Udhalende indtage deres Krudt førend de komme udenfor Bommen paa forommeldte Distance.

f) Paa det hver Skipper kan vide, i hvad Canal han sin Ladning bør udlosse og sælge, da skal dermed følgende Orden holdes:

I Nyhavn skal ligge alle Skibe med Brænde, Bræder, Planker, Mur- og Tagsten, hele Ladninger Kornvare.

I Friderichsholms Canal fra Blaataarn til Slotsbroen anlægge Skibe med Brænde, Bygningsmaterialer, samt Jern- og Fiskevare, som vejes og vrages paa Vejerhuset og Bragerboden.

164

Fra Højbro til Holmens Bro: alle Skibe med Fedevare, tørret og saltet Fisk, samt Tørv.

Fra Holmens Bro til Consumtionscontoiret: 1) Til Hukken: Skibe med Fedevare, Korn, og Frugt. 2) Paa Hukken: de som allene med Korn ere ladte. 3) Fra Hukken for Børsen: alle Slags Korn- og saltede Fiske-vare, samt andet Kjøbmandsgods.

Fra Consumtionscontoiret til Christianshavns Bro: alle Skibe med Kornvare og Brændeved, samt Findlapperne.

Bag Nybørs anlægges, naar det begjæres, med alle Slags Vare.

Fra Højbro til Slotsbroen Fiskerbaadene med videre som med Pramme opføres.

Endnu er ikke talt et Ord om Christiansborg-Slot, det store Værk, hvormed Christian VI i et helt Decennium af sin 16 aarige Regjering sysselsatte sig og anvendte saa utrolige Summer paa. Saa meget som det altomfattende Kjøbenhavn overgaaer de andre Kjøbstæder i Danmark, i samme Forhold overgik dette uhyre pragtfulde Slot andre Hovedstadens Bygninger, og var af saa vidtløftigt Omfang, at der boede over tusinde Mennesker, og det var næsten at ansee for en egen By. Aar 1731 begyndte dette store Foretagende med at nedbryde det gamle Slot, som under den forrige Regjering med store Bekostninger var ombyggt, men ikke var bleven regelret, da man havde rettet sig efter den gamle krumme og bugtende Grund, og tildels ladet nogle af de ældste Mure blive staaende,

165

Til den Plan, hvorefter det ny Slot skulde opføres, var den Grund hvorpaa det gamle Slot havde staaet, ikke stor og rummelig nok. Altsaa købte Kongen alle de private Huse som laae vesten og norden indenfor Canalen, der omgiver Slotsholmen, og lod dem tillige med de gamle Staldbygninger det gamle Ridehus og Boldhuset rive ned og Grunden overalt jævne.

Til at lægge en tilstrækkelig fast Grundvold under saa høje og store Bygninger som her skulde opføres, anvendtes mange tusinde Træers Stammer, som bleve nedstødt saa dybt, at deres øverste Ende kom 3 Alen under Horizonten. Den første Pæl blev nedrammet d. 1ste October 1732, og den sidste den 17 October 1733.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Alle Pælene vare endnu ikke nedslagne da Murearbejdet tog sin Begyndelse; thi 1733 d. 21 April lagde Kongen den første Grundsten paa Slottets yderste søndre Hjørne. Man begyndte først at mure med store Kampesten og siden med brændte Sten fra Flensborg og Sønderborg. I Kjelderen ere Murene 5 Alen og 4 Tommer tykke og aftage efterhaanden indtil de allerøverste som ere 2 Alne og 6 Tommer tykke. Udvendig bleve Murene beklædte med hugne Sandsten, som med usigelig Omkostning bleve førte, dels fra Gulland, og dels fra Sachsen og Vestphalen over Bremen og Lybek. Den nu brugelige bornholmske Sandsten var dengang ikke bekjendt. Norsk Marmor burde man vel have betjent sig af, heller end at sende saa mange Penge ud af Landet, men vedkommende Leverandeurer maa bedre have fundet deres Regning ved de fremmede Sandsten, og saa foreslikte man, hvorlunde det vilde tage saa megen Tid

166

med at tilhugge Marmoren, og Tid maatte findes paa det Dronning Sophia Magdalena ikke alt for længe skulde vansmægte af Længsel efter at nyde den højeste timelige Glæde, at boe i en af de prægtigste Bygninger paa Jorden.

Daglig arbejdede i det mindste to tusinde Mennesker (undertiden dobbelt saa mange) ved denne Bygning, og Arbejdet dreves med den Ild og Iver at allerede 1738 blev Sparreværket oprejst, og Krandsen efter Tømmerhaandværkets Brug opsat d. 18 Jun. 1738. Slottets indvendige Indretning og Gemakkernes Udziring med konstige Tapeter, Malerier, forgyldt Panelværk, Gibsarbejde, og al den behørig kongelige Pragt bragdes i et Par Aarstid til Ende, og Slottet var færdigt til Beboelse 1740. Som Bygmester ved dette store Værks Opførelse var Brigadier Häusser beskikket, der havde tilforn informeret Kongen i hans yngre Aar i den civile og militaire Architectur; og desuden var der anordnet en egen Bygningscommission til at overveje de gjorte Forslag. Tømmermesterne, som perorerte paa tydsk, da Bygningskrandsen blev paasat, vare disse 3: Johan Boye Junge, Jacob Ivers, og Franz Joseph Zuber.

Hoffets Optoge kan ikke fæste Granskerens Opmærksomhed med mindre de enten indeholde Noget der karakteriserer Sæderne eller Noget der i synderlig Grad stikker af mod hvad der siden er bleven Skik og Brug, derfor ere de ej heller i de sidste hundrede Aar blevne omtalte. Christiansborg-Slots Indvielse var af alt for stor Vigtighed for

167

for Kjøbenhavn til, at den jo med et Par Ord maa berøres.

Først heder det i Aviserne: "Den 25de October 1740 saae vi med Glæde Stalden ved det ny kongelige Residents-Slot i complet Stand, saa at de kongelige Rideheste bleve indførte derudi. Det hele kongelige Herskab beærede ved denne Lejlighed Ridehuset med sin høje Nærværelse, og drak Thee og Kaffe ovenpaa i deres Stol, da Beriderne saavelsom Skolarerne med deres Riden diverterede dem". Var det glædeligt for tro Danske, spørger Riegels i Smaa histor. Skrift. III B. p. 310, at Herskabet fornøjede sig over, at Landets nærværende Formue blev bortødt paa Pragtbygninger, og at kommende Slægters Sved blev saa længe iforvejen fortæret ved de Laan Kongen gjorde, de Obligationer han satte i Omløb? o. s. v.

Denne første Højtid, bliver Riegels ved, var kuns en liden Forsmag paa den store Lyksalighed der forestod Sophia Magdalena, naar hele Slottet skulde indvies, og der paa samme ikke skulde indføres Heste, men hele Rangforordningsnationen, Qvintessentsen af det hele danske og norske Folk. Den 26de November brækkede det kongelige Herskab, da det havde holdt Middagstafel paa Friderichsberg, op Klokken 3, og Indtoget i Slottet gik for sig i følgende Orden:

1. Stadens Politiemester, der nogle Dage iforvejen besørgede Gaderne rene og ryddelige.
2. Den kongl. Hoffourer med en Trompeter og de kongl. Standerter.

168

3. Pagernes Hovmester.
4. 8 Pager paa hvide Heste flettede med blaa Baand.
5. Den kongl. Livkarl.
6. De kongelige Kammerjunkere og Kammerpager, alle til Hest.
7. Hofmarskal Reußensten, til Hest.
8. Tre kongl. Hejdukker og 12 kongl. Laqvaier, samt Løberne, alle til fods.

Derpaa kom begge deres Kongl. Majestæter i en overmaade prægtig Carosse med 6 hvide Heste for. Paa den højre Side hvor Dronningen sad, red Hofmester von Plessen, og hvor Kongen sad red Overhofmarskal von Gram.

Dernæst en Commando af Garden til Hest.

I samme Orden kom Kronprindsen og Prindsesserne Charlotte Amalia og Lovisa, samt Abbedinden til Walløe, Prindsessen af Würtemberg.

Til Slutning alle Hoffets Carosser med 6 Heste for.

Fra Friderichsberggaden til Kongens Nytorv stod Rader af tvende Grenadeerbatailloner. Herfra op til Slottet paraderede den kongl. Livgarde til fods.

Da Herskabet var ankommen paa Slottet, blev af Stadens Volde samt Citadellet Friderichshavn rundt omkring 3 gange alle Canoner løsnede.

§. 15.

Som Blidhed Ømhed Godmodighed og inderlig Velvillie til alle sine Undersaatter udgjorde i Friderich den Vtes gode Dage Grundtrækkene af hans Karakter, saa bare ogsaa adskillige af de Indretninger, som Byen har hans Regjering

169

at takke for, Præg af Ophavsmandens Humanitet. Der bleve Anstalter til, for at understøtte den Fattige, oplære den Umyndige, læge den Syge, cultivere den Raa, og at hindre den Ørkesløse fra at forfalde til Daarskab, eller med andre Ord: man stiftede Hospitaler og Opfostringshuse, oprettede Maleracademiet og bygde et Skuespilhus, og gjorde andre slige offentlige Indretninger, som her kun kortelig peges paa, da de fleste som endnu bestaaende forekomme siden efter hver paa sit behørig Sted.

Men det som ikke saa løselig kan vedrøres, er Anlægget af ny Friderichsstad eller den betydelige Tilvæxt som Kjøbenhavn fik ved Amalienborgpladsens Bebyggelse.

Fra den Tid Amalienborgslot 1689 ved Ildebranden var ruineret, laae Grunden ganske øde og ubeboet, indtil Kong Frid. IV mod Slutningen af sin Regjering lod det Stykke af Pladsen som er nærmest Garnisons-Kirken, indrette til en Lysthave med Spadseregange, og en Pavillon i Midten. Det øvrige af Pladsen som vender mod Castellet, og som mest var Morads og sommesteder klar Sø, blev planeret, omgivet med en Canal, og bestemt til Mynstre- eller Exercereplads for Byens Garnison. (vid. danske Vitruv. 1 Tome pag. 58-59). Baade Have og Plads besluttede Frid. V at anvende til ny og prægtige Bygningers Opførelse.

Med dette Anlæg skete Begyndelse i September 1749, da under 12te Sept. udkom et kongl. Rescript til Kjøbenhavns Magistrat, hvori det blandt andet heder:

”Vi Friderich V ic. Saasom Vi tager I allernaadigst Overvejelse, at Amalienborg Have med derved liggende

170

Mynsterplads i Vores Kongelige Residentsstad Kjøbenhavn kan blive særdeles bekvem til at beboe for de Negotierende, i Henseende den ligger nær ved Havnen og Toldboden, og saaledes ikke lidet

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

kan contribuere Commerciën at facilitere og befordre, det og vilde blive baade til Nytte og Zirat for Staden, naar denne Plads blev bebyggt, og til Fordel for Indvaanere, som kunde have Lyst til at bygge, men dertil kunde fattes belejlig Plads og Grund, saa have Vi af Kongelig Omhu for Vore kjære og tro Undersaatters Velstand allernaadigst overladt og afhændet, ligesom Vi og hermed overlader og afhænder forommeldte Amalienborg Have og Mynsterpladsen til dem af Vores Undersaattere, som paa samme Plads og Grund ville bygge, og det paa efterfølgende Maade, og med saadanne Conditioner:

- 1) De som ville bygge, skal bekomme Pladserne til fri Ejendom, og at Enhvers Byggeplads i sin Længde og Brede skal vorde opmaalt og anvist, samt Enhver paa Forlangende af Stadsconducteuren Maalebrev meddeelt.
- 2) Fra 1751 Aars Begyndelse og indtil 1780 Aars Udgang, som er 30 Aar, skal aldeles ingen Indqvartering af Gaarden betales, men efter den Tid skal deraf svares i Proportion af de næstliggende Qvarterer, og efter bemeldte 30 Aars Forløb bliver ingen videre Frihed tilstaaet, enten for den der bygger først eller sidst.
- 3) De Tømmerhandlere, som derudi have Tømmerpladse, skal fornemmelig være berettigede til de Byggepladse, som Træet ligger ud for deres Tømmerplads, eller hvor best kan træffe sig, men om alle Tømmerhandlerne, eller

171

eller de som have Tømmerpladse, ej strax erklære sig til visse Pladse, da skal Enhver, af hvad Stand han er, have Frihed at tegne for hvad Plads han vil, saavel af de til den Side ud til Tømmerpladsene som den anden, for saavidt som ej af Andre, der før har tegnet, er tagen; hvorved bliver at agte, at ligesom Enhver tegner sig, nyder han Præferance til at udvælge Byggeplads, hvilken Plads fra den Dag han udvælger den, skal være hans Ejendom, dog paa den Condition, at han derpaa, som herefter meldes, skal lade sig meddele Adkomst, og siden bygger inden 5 Aars Forløb; thi den der udvælger Plads og ej inden 5 Aar seer den forsynet med Bygning, skal efter den Tid ingen Ret have til Pladsen, men samme skal overlades til hvem den maatte forlange, som vil og kan bygge, uden Vederlag for hvad som paa Indhegningen eller i andre Maader er anvendt, med mindre saadanne Omstændigheder maatte indfalde for den som Pladsen havde udvalgt, der kunde gjøre det umueligt for ham inden den subscriberede Tid at iverksætte, saasom: om Nogen vilde bygge paa de Steder, hvor Canalen nu er, og Grunden inden den forskrevne Tid ej endda kunde være bekvem derpaa en forsvarlig Bygning at opsætte, eller andre uformodentlige og vigtige Tilfælde kunde forekomme, som derudi kunde være hinderlige, da Vi derudinden efter Omstændighederne allernaadigst ville dispensere.

- 4) Den paa hele Pladsen forfattede og approberede Tegning skal i alle Maader følges, og ej til Runddelen bygges, uden efter de over enhver af samme Gaarde især forfattede Tegninger, siden Egaliteten der fornemmelig bør

172

observeres, saavelsom ellers overalt ved Bygningerne, der alle til Gaden bør være af Grundmur, iagttages, at Vindverne blive satte i lige Linie.

5. Gravene omkring Pladsen skal af Gaderenovation en, uden nogen Bekostning for dem som bygge, besørges opfyldte, det allersnarest mueligt, og strax paa de Steder, hvor Vedkommende først ville bygge.
6. Og som de der først bygge, ere forbundne, for at have Fred at indhegne deres Pladser, saa naar der siden bygges af Andre som profitere af slig Indhegning, skal de efter Billighed concurrere til Bekostningen paa Skillerums Plankeværkerne, og derefter besørge og holde deres Del deraf vedlige, efter den Maade som imellem andre Naboer brugeligt er, og maa Ingen uden sin

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Naboes Samtykke have Rende eller Tagdryp ind paa hans Grund, hvad enten han bygger først eller sidst.

7. Til desto mere Beqvemmelighed for dem som etablere sig i denne Del af Staden, skal der blive bygt en Kirke i Nærværelsen".

Under 10de October samme Aar udstædtes et nyt Rescript til Magistraten saaledes lydende:

"Efterat Vi allernaadigst have resolveret, at den udi Vor Kongl. Residentsstad Kjøbenhavn saa kaldte Amalienborg-Have, og derhos beliggende Mynsterplads, maatte bebygges, samt ladet Eder tilkjendegive, at de sammesteds Byggende skulde vorde overladt fri Grund og Plads med videre; saa have Vi nu ved Os elskelig Nicolai Eigtved, Vores Oberstlieutenant og Ingenieur-Capitain, overden

Side 173

den gandske Plads ladet optage en Generalplan og Grundtegning, hvilken herhos følger, og Vi allernaadigst ville, saavidt mueligt være kunde, af de Byggende maatte følges, som I paa beste Maade maa søge dertil at persvadere, dog saaledes, at enhver tillades, at tage saa stor eller liden Plads, som han selv kunde have Lyst at bygge paa; men betreffende de opførende Bygninger, saa tilskikke Vi Eder ligeledes herved en over Qvarterernes Façade til Gaden forfattet Tegning, hvorhos Vi dog, paa det de Vedkommende ej for meget skulde indskrænkes, ville allernaadigst tillade, at ethvert Huus faaer sit aparte Tag, og maa bygges to eller tre Etager højt, som enhver af de Byggende finder for godt; saa maa og Portene anbringes udi Midten eller ved Siden, som Liebhaberne selv ville, allene at Vinduerne have lige Linie og Flugt, samt at der til Gaden, ifølge Vores allernaadigste Rescript af 12 September sidstleden, bygges af Grundmur, da Vi udi øvrigt ville allernaadigst have befaleet, at til hver af disse ny Bygninger vorder Os forevist Tegninger, førend dermed vorder begyndt. Derefter I Eder oc.

Christiansborg, den 10 October 1749.

Friderich Rex".

Nu opstod et stolt Hotel ved Siden af et andet. Paa den søndre Side af Bredgaden (thi den nordre Side af Gaden hørte til den Del af Byen som under Christ. IV og V var bleven bebygget) opførtes ligefor Dronningens Tværgade det berkontinske Hotel; Hovedbygningen, som er noget indrykket i Qvarteret, sees igjennem et Jernsprinkelværks

174

værks Balustrade. Hovedfaçaden har et Forspring af 8 ioniske Colonner af norsk Marmor.

Ikke langt derfra paa samme Side af Gaden bygde Baronerne Bernstorf og Dehn, der ligesom Berkentin vare Conseilsministre, to Bygninger i fuldkommen Symmetri og hinanden ganske lignende saavel indvortes som udvortes.

De staae ved hver sin Side af Friderichsgaden. Den saa kaldte Vestibule er i disse to Palladser ikke midt paa, men ved Enderne, og gaee derfra hængende eller aabne Trapper af norsk Marmor op til de øverste Gemakker.

Omtrent midt i den ny Stad anlagdes en stor vidtløftig Plads i en Ottekandt, som blev omgivet med 4 ensdannede Palaier. De indtage lige stort Rum, og disse 4 Qvadrestens-Bygninger ligne hinanden fuldkommen i Henseende til det Udvortes. Hovedfaçaden paa hvert af dem er 3 Etager foruden Kjelderne. Midt paa er et Forspring som bærer sex fritstaaende ioniske Colonner, og oven paa dem en Altan med Frontespice. Foruden denne Hovedbygning har hvert Pallads ved begge Enderne en Pavillon, hvis øverste Etage staaer fri, men neden for føjes ved en lavere Bygning til Hovedfaçaden, saa at man fra denne gaer til disse Pavillons over et flad Tag.

Det første af disse Palladser paa venstre Haand, naar man kommer fra Amaliegaden, er opbyggt af Gehejmerraad Grev Ad. Gotl. Moltke, og lagdes den første Grundsteen i August 1750; det paa højre

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Haand af Enkegrevinde Fru Schak; det paa den anden Side af Friderichsgaden, ligefor det Moltkeske, af Generallieutenant Grev Leveçov,

175

det ligefor det schackiske af Gehejmeraad Baron Joachim Brockdorff.

Af det Anførte sees, at det ikke saameget blev de Handlende, dem man ifølge Rescriptet ved dette Anlæg især havde havt i Sigte, der her satte sig ned, men at det for største Delen var Hoffolk og Regjeringsmænd som tyede til, ventelig tildels for den der formodede friskere og sundere Lufts Skyld, tildels vel ogsaa for at smigre Kongen, hvis Ønske det var, at den Del af Staden som skulde føre hans Navn fik et brillant Udseende.

Imidlertid bidrog dog ogsaa de Negotierende deres Skjærv med til ny Friderichsstads Forskjønnelse. Det asiatiske Compagnie lod paa sin Bekostning ved den store Billedhugger Sally forfærdige og paa et med Marmorbilleder omgivet Marmor-Postament, hvis Højde er 19 Fod, oprejse Kongens Statue til Hest, som af Kjendere agtes for at være et Mesterstykke i sin Art. Hvad denne hele Entreprise kostede Compagniets Interessentere, viser den følgende Specification over det som til den Kongl. Statues Bygning er medgaaet:

1. For Marmor, som skal være bleven leveret og anskaffet til Statuen, har Compagniet betalt tilsammen 14031 Rd. 2 Mk. 11 β

Derforuden efter sluttet Contract med Stenhugger Pfeiffer, om at lægge Gangen uden for Piedestallen af hvidt italiensk Marmor og sorte brabantiske Fliser, samt

176

Keglene af poleret norsk Marmor, Materialierne indbegreben, for 3000 Rd. - Mk. - β Det deraf til adskillige Personer igjen solgte har beløbet omtrent 800 Rdlr.

2. For bornholmske Sandsteen er ligeledes af Compagniet betalt 6235 Rd. 5 Mk. 9 β
3. For Tømmer-Materialier ved denne Entreprise er betalt 6335 Rd. 2 Mk. 8 β Hvoraf igjen for solgte Beholdninger er indkommen 412 Rdlr. 1 Mk. 9 β.
4. For hvide Voxlys, Petersborger- og andre Tællelys er betalt 9856 Rd. 4 Mk. 14 β
5. For Brænde er betalt 5445 Rd. 2 Mk. - β
6. Isenkramvare, saasom Brevtasker, File, Huggejern og andet Værktøj 11899 Rd. 2 Mk. 14 β Derimod af samme igjen indkommen for de ved Auctionen paa Gjethuset solgte Rester, den Summa 388 Rdlr. 14½ β.
7. Trækul 5305½ Tønder, kostede omtrent 3000 Rd. - Mk. - β
8. For Vox er betalt 2225 Rd. - Mk. - β
9. For Gibs 5937 Rd. 2 Mk. 8 β
10. For Messing 8181 Rd. 3 Mk. 8 β
11. For Kobber 8645 Rd. 4 Mk. 14 β

177

12. For Tin 543 Rd. 4 Mk. 6 β
13. For Klumpebly 283 Rd. - Mk. 12 β
14. For Jord fra Frankerig med Fragt og Omkostninger 5454 Rd. 4 Mk. 3 β
15. For Kampesteen 157 Rd. 2 Mk. - β
16. For raa Jern 2039 Rd. 1 Mk. 9 β
17. For forarbejdet Jern 670 Skpd. 8 Lpd. 15 Pd. er betalt til Hr. Gor 48242 Rd. - Mk. 8 β
18. Til diverse Arbejdsfolk efter de fra Hr. Gor indkomne Qvartal-Regninger i alt den Summa 39148 Rd. 4 Mk. 13 β

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

19. Betalt til Hr. Gor for hans og 5 franske Medarbejderes maanedlige Gage 23474 Rd. - Mk. 12 ß Ligeledes for hans Hidrejse-Omkostninger 4896 Rd. 4 Mk. - ß For hans Tilbagerejse 5127 Rd. - Mk. 8 ß Endelig er betalt ham for de smaa Medaillons, samt til Æquivalent for hans og Hustrues Pension 8625 Rd. - Mk. - ß
20. Til Directeur Sallys Tegner Snedker og Smed er udbetalt i Arbejds-Løn 5363 Rd. - Mk. 8 ß
21. Til sammes Handlangere 4488 Rd. - Mk. - ß
22. Bemeldte Hr. Sally Salarium fra den 10 Maj 1760 a 1600 Rd. aarl.

178

23. Til den svenske Entrepreneur Meyer betalt den 1ste Termin af hans Salarium efter Accorden Rd. 4444 2 10 Og paa den anden Termin advanced — 1727 5 " Videre til Rejsepenge 100 Species Ducater . . . — 275 5 12 Er 6448 Rd. 1 Mk. 6 ß
24. For Illuminationen ved Charlottenborg betalt 1150 Rd. - Mk. - ß
25. For et Tractement, som Marschall har foranstaltet efter Secretair Biehls Forlangende den Dag Statuen blev flyttet, betalt 581 Rd. 1 Mk. 9 ß
26. For Medaillen, som skal være slagen, da Grundstenen til Statuen blev lagt, er betalt 29224 Rd. - Mk. 6 ß
27. Medaillerne, som bleve slagne, da Monumentet var opført, have bestaaet udi 10 store og 21 mindre Guldmedailler, 40 store og 460 mindre Sølvmedailler, som i alt have kostet 5804 Rd. - Mk. 2 ß

179

28. Operationen ved de 7 Metal-Buster 126836 Rd. - Mk. 8½ ß
402680 Rd. 5 Mk. 4½ ß
ovenanførte bortsolgte Materialier fradraget som er 1600 Rd. 2 Mk. 7½ ß
bliver Netto 401080 Rd. 2 Mk. 13 ß

Sallys aarl. 1000 Rd. Sal. uberegnet".

For Enden af Friderichsgaden har fordum ligeud for det dehnsk og bernstorfiske Paladser været en Have som tilhørte Prindsesse Charlotte Amalia. Her begyndte man 1749 at opføre den i Rescriptet herovenfor belovede Kirke, som skulde hede Friderichskirke, bygges af norsk Marmor, være 122 Alen lang og ligesaamange bred, have en Kuppel lignende Pantheon eller Maria Rotunda i Rom, prydes udvendig med store fritstaaende Billeder, med et Ord, være en af den skjønn Bygningskonsts stolteste Mindesmærker.

Den første Grundsten lagde Kongen den 30 October 1749 paa Jubelfesten til Erindring af den oldenborgske Stammes Vedvarenhed paa Tronen. Den i den Anledning prægede Medaille, hvoraf et Exemplar blev nedlagt i Grundstenen, havde denne Opskrift:

In Memoriam Servatæ
Per Tria Secula
Regiæ Domus Oldenburgicæ
Grato In Deum Animo
FRIDERICUS QVINTUS
R. Dan. Norv.
Hujus Templi Primum Posuit Lapidem
D. XXX Octobr. MDCCXLIX.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Plan og Tegning til dette Tempel er af Bygningsdirecteur Jardin, som ogsaa stod for Udførelsen, hvormed det dog formedelst de dertil udforderlige store Omkostninger gik noget langsomt. Ifølge Büschings Konsthistorie pag. 363 tog man ikke Bygningen ret for før 1760, og standsede med Arbejdet efter 18 Aars Forløb. I den Tid var man kommen til Capitælerne af den første Rad Søuler af korinthisk Orden. Efter Jardins Udregning behøvedes der en Tid af 27 Aar til den egentlige Bygning, og 100 Aar til dens fuldkomne ud- og indvendige Prydelse med alle dens Zirather og Statuer. — Den aarlige Sum som var bestemt til at bestride Udgifterne var fastsat til 20000 Rigsdaler.

Hurtigere gik det med en anden offentlig Bygning, som ogsaa var af større Vigtighed end en Marmorkirke. Det var Friderichshospital, som, tilligemed sit dertil hørende Apotheke og botanisk Have, blev anlagt nederst paa Pladsen mod Castellet til.

Denne Bygning, hvortil Grundstenen blev lagt i Julii 1752, blev færdig 1757. Den er meget stor og vidtløftig, og vender ud saavel til Norges Gade som Amaliegade, fra hvilke begge Gader der er Indgang under anselige Portaler zirede med Stenhuggerarbejde, som i Basrelief antyde Stiftelsens Øjemærke. Foruden det lave men vidtløftige Corps de Logis, som kan rumme 300 Patienter og deres Opvartere, ere Bygningens fire Hjørner dækkede med 4 højere Forbygninger, hvori Hospitaldoctoren med nogle medicinske og chirurgiske Candidater, Spisemesteren, Præsten, Apothekeren og Inspecteuren boe.

181

Som Amalienborgs Bebyggelse var det vigtigste og mærkeligste Anlæg i Kjøbenhavn under Friderich Vtes Regjering, saa ile vi nu, efterat have berørt det, den nærværende Regjering og Aarhundredets Ende imode. Kun stode vi i Byens Aarbøger endnu paa en Begivenhed fra 5te Friderichs Dage, som saa meget mindre synes med Taushed at burde forbigaaes, som det er en ikke almindelig bekjendt Anecdote, der afgiver et ikke uvigtigt Bidrag til Historien om Byens Credit- og Penge-væsen.

De denne Sag oplysende Documenter ere i chronologisk Orden følgende:

I et aabent Brev under 29 Martii 1760 gjør Oberpræsident Borgemester og Raad vitterligt, at de have besluttet, i Stadens Navn og for dens Regning at optage tillaaens og negociere udenlands den Summa 500,000 Rdlr. dansk Courant Mynt, og authoriseret Etatsraad Just Fabritius til, paa Stadens Vegne at negociere bemeldte Summa imod 5 pro Cento Interesse om Aaret.

Under 30 Maj samme Aar udstædte Kongen et aabent Brev parapheret af Bernstorff, hvori gjøres vitterligt: at Oberpræsident Borgemesterne og de to og tredive Mænd i Kjøbenhavn have forestillet, at de, for at tilvejebringe en Capital af 500,000 Rdlr., have foresat sig, i benævnte Stads Navn at laane den Summa, og for at facilitere og des hastigere befordre dette Pengelaan, og for at forskaffe Staden Kjøbenhavn Midler til at opfylde de Forpligtelser, som Oberpræsident Borgemester og Raad samt de 32 Mænd maatte indgaae, accorderer Kongen Staden Kjøbenhavn i 10 Aar efter hinanden at nyde, under Navn

Side 182

af Patrimonialrevenue til en Tid, 5 Rdlr. 5 Mk. 14 ß Told af hver Pibe Vin, 5 Rdlr. 5 Mk. 14 ß af hvert Fad Liqueurs, og 11 Rdlr. 5 Mk. 14 ß for hver Pibe Brændevin, som kommer ind i bemeldte Kjøbenhavn, ifølge Forordningerne af 1ste Febr. 1757 og d. 15 Febr. 1759, med Vilkaar af Provenuen af bemeldte Told at betale de aarlige Renter, og at afbetale Capitalen i de fem sidste Aar; og Kongen stadfæster, samt ved dette aabne Brev authoriserer og ratificerer de Contracter og Acter, som til den Ende gjøres besluttet og accorderes af ovenmeldte Oberpræsident Borgemester og Raad.

Stadens Mandatarius Fabritius substituerede i sit Sted til Submandatarius en hollandsk Kjøbmand i Genua, navnlig Johannes Houzet, som den 27de Junii samme Aar udfærdigede et Project angaaende dette Laan. Dette Project begynder saaledes:

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

"Hovedstaden Kjøbenhavn forlanger, under Navn af Laan, den Summa 500,000 Rdlr. a 5 Lire ordinair Courant i Genua mod 5 pro Cent aarlig Rente, for ved dem at udzire og tildels forbedre samme Stad. Bemeldte Stad er en af de florisanteste i Norden, saavel i Henseende til det indiske Compagnie som til den Commerce, der har udbredt sig i det middellandske Hav og i alle Verdens Dele.

Kongen af Danmark er souverain og en absolut Monark. Hans Intrader ere anselige, hvoriblandt de største haves af Øresunds Told. Der er intet Parlement, eller noget andet Corpus som har saadan Myndighed, men Alle ting dependerer af Monarkens despotiske Regjering.

183

Staden regjeres ved et Raad, bestaaende af 53 Lemmer, nemlig en Præsident, som altid er en af de fornemste Herrer ved Hoffet, af 20 adelige eller Magistrats-Personer, og 32 anselige Deputerede af Borgerskabet.

Staden er ikke i nogen Gjæld hverken i eller uden Riget, og dens Indkomster ere anselige og alle fri, og Kongen har assigneret og cederet Staden sine Rettigheder paa Intraderne af Vin og Brændevin, hvilke udgjøre en vis Indtægt af 120,000 Rdlr. aarlig.

Til Forsikkring for de Herrer Creditorer pantsætter bemeldte Stad ikke allene alt sit Jordegods, Intrader, og Rettigheder i Almindelighed, men endog i Særdeleshed til Forsikkring om aarlig Afbetaling paa Capitalen og Renternes Erlæggelse forbemeldte Rettighed af Vin- og Brændevin-Intraderne, og end ydermere forpligter den alle Corpora, Membra, og Individua af bemeldte Stad dens Gods og Personer, som ere og bo i samme og under dens Jurisdiction, saavel som alle de Bare Capitaler og Gods som tilhøre enhver Person og Corpus, som ere i bemeldte Stad og Rige og udenfor, som ogsaa de som findes hvorsomhelst i nogen Part af Verden.

Dette Laan vedvarer i 10 Aar. I de første 5 Aar betaler bemeldte Stad Renten allene a 5 Procento om Aaret, og i de sidste 5 Aar betaler den Capitalen i 5 lige Dele a 100,000 Rd. om Aaret".

I dette Project entrerede Brødrene Cambiaso i Genua, som Deputerede fra de udlaanende Membra, og de udstødte under 21 Julii s. A. en Convention, hvori den 8de Post lyder saaledes: "Til større Cautel for de Herrer

184

Creditorer og deres Successorer, haver Hr. Houzel, for at føje Cautel til Cautel, pantsat og pantsætter, de Personer og Gods, saavel publicque som private, der ere og bo i bemeldte Stad Kjøbenhavn, saavel som og alle de Corpora Membra og Individua som findes i Staden og under dens Jurisdiction; og til Execution af nærværende specielle Hypotheque haver Hr. Houzel paa Bemeldtes Vegne in solidum forundt og forunder de Herrer Creditorer deres udnævnte Arvinger og Successorer Magt og største Myndighed at sequestrere, og at lade sig tildømme i Genua, og i hvilken somhelst Part af Verden det end maatte være, Bare Gods Gjeldsbreve og Capitaler af hvad Natur de end ere, og paa hvad Maade de end tilhøre Personerne Corpora Membra og Individua af bemeldte Stad og dens Jurisdiction, saavel de som ere og existere i bemeldte Stad og Rige, som og i denne fri Havn, og i alle Verdens Dele, uagtet alt andet Privilegium, og al anden Constitution eller Love, som saadant kunde imodsige".

Imod denne de italienske Kjøbmands alt for vidt drevne Forsigtighedsmeasure gjorde Kjøbenhavns Raadstue under 9 October følgende Remonstration:

"Denne Stipulation haver i sig selv ej noget Modbydeligt. Staden haver ej at befrygte noget Beslag eller Arrest, saasom saadant ej kan have Sted uden naar den ej betalede, og dersom Magistraten gjør Difficulteter i at acceptere og indgaae den, skeer det, fordi den rører alt for meget umiddelbar ved Handelen og Sejladsen.

"Staden Kjøbenhavn bør ej allene ansees som Hovedstaden i Riget og Kongens Residents, den er en Søstad,

185

en Handelsstad. At røre det allermindste ved dens Commerce, at udlade sig i en publik Convention, at dens Negotianters Kjøbmandsvare Midler og Effecter skulde være Arrest underkastede udenfor Riget, var jo at exponere dens Navigation for de største Ulejligheder, og kunde opvække hos Negotianterne Mistillid Bestyrtelse og Forvirrelse. Det er ikke muligt at holde saadan et Engagement hemmeligt, eller at mage det saa, at de 32 Mænd derom ej skulde blive vidende. Thi naar de sammenkaldes for at underskrive og ratificere, kan Intet af det som angaaer Stadens Ejendomme og Administration for dem være ubekjendt; og hvad for Reprocher havde ikke Kjøbmandstanden Rettighed til at gjøre Magistraten, dersom den for 500,000 Rdlr. saaledes exponerede deres Commerce!"

Efter denne Erklæring frafaldt Laanerne denne Punkt i Conventionen, og saaledes kom da Laanet istand, og saa heder det da under 9 Februar 1761:

"Vi Underskrevne, som have denne Stads Protocoller i Forvaring, bekræfte hermed fuldkommelig og upaatvivlelig for Alle dem som det angaaer, at vi, efter Befaling af Hans Kongl. Maj. til Danmark og Norge, have ladet registrere i denne Stads Panteprotocol det Instrument de Dato 21 Jul. 1760, som er forfattet i Genua af Dominico Maria Passano, Notarius publicus sammesteds, tilligemed Stadens og H. K. Maj. Ratification, hvilket vi hermed for alle Vedkommende attestere. Kjøbh. d. 9 Febr. 1761.

F. F. Lassen,
Justitsraad, og Byfoged i
i Kjøbenhavn.

A. Birch,
Byskriver
Kjøbenhavn".

186

§. 16.

Nærværende Konges Regjering har allerede næsten været ligesaa længe som begge hans næste Forgjængeres tilsammentagne, og i mange Henseender er Kjøbenhavn ogsaa i det Tidsrum fra 1766 af bleven saa aldeles metamorphoseret, at det ikke har mange Spor af sit fordums Udseende tilbage. Anselig har under denne Regjering Byens Tilvæxt været af videnskabelige Instituter, som for Ex. Veterinærskolens Indretning, den botaniske Hauges Anlæg ved Charlottenborg, det chirurgiske Academies Stiftelse, et Naturalmuseums Oprettelse o. s. f. Meget er der ved Inoculationsanstalten, Accouchementhuset, Opfostringshuset for nyfødde Børn, o. f. v. gjort for Fattig- og Sygepleje; ved Pakhuse og Handelsbygninger, ved Porcellainsfabriken, den militaire Klædefabrik, og paa mange andre Maader er der sørget for Commerceans Flor og Industriens Opfivelse; ved bedre Renovationsanstalter, rigtigere Brolægning, rundere Lygtelysning, Alleers Plantning, Canalerne Opmuddring er der taget vedbørlig Hensyn til Indvaanernes Sundhed og Beqvemmelighed; og saaledes kunde endnu mangfoldige Ting opregnes, som have bidraget til at give Byen en anden Skikkelse. Da alt Sligt siden efter forekommer hver paa sit behørige Sted i Bogen, dvæle vi her blot ved den Revolution i Stadens indvortes Politivæsen og Municipalforfatning, som Struense afstedkom 1771, og ved de to store Ildebrande som ramte Byen 1794 og 95; thi derved mere end noget Andet blev Kjøbenhavn forvandlet.

187

Det var i 1771 da en eneste almindelig Jurisdiction, under Navn af Kjøbenhavns Hof- og Stadsret, indførtes isteden for de forhenværende mange Jurisdictioner, der voldte megen Ulejlighed, da den som havde lovlig Tiltale til en Anden, ofte ikke vidste hvor han skulde søge ham, og de flere Instantser desuden altid medførte Tidsspilde.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Anordningen og Reglementet angaaende Kjøbenhavns oeconomiske og borgerlige Indretninger af 5 Junii 1771 fastsætter: a) at der skal oprettes et Forraadsmagazin af 10,000 Tønder Rug, og Bagerne skal være forsynede med et vist Quantum Rug og Hvede, Hørkrammerne med et vist Quantum Salt Sild og tør Fisk, og Spækhøkerne med Smør Flæsk Ost Erter Gryn. b) Foruden Brænde-Oplag skulde ogsaa have Forraad af Tørv og Stenkul. c) Auctionsvæsenet indrettedes paa en ny Fod. d) bestemtes, hvad der skulde betales for at vinde Borgerskab og blive indtegnet i Borgerskabsprotocollen. Denne Text lyder saaledes:

	For Borgersrettighed.	For Indtegning i Protocollen.
	Rd. Mk. Sk.	Rdlr.
Bryggere	21 1 8	2
Brændevinsbrændere	10 3 12	2
Bagere	10 3 12	2
Privilegerede at bage og sælge Rugbrød	10 " "	1
Barberere	10 3 12	2
Bogtrykkere	10 3 12	2
Bogbindere	8 3 "	2
Bødkere	8 3 "	2
Brolæggere	6 3 "	1

188

	For Borgersrettighed.	For Indtegning i Protocollen.
	Rd. Mk. Sk.	Rdlr.
Bundtmagere	8 3 "	2
Blyetækkere	8 3 "	2
Billedhuggere	8 3 "	2
Blikkenslagere	8 3 "	2
Blegmænd	6 " "	1
Beendrejere	8 " "	1
Billiardholdere	10 " "	1
Commissionairer	10 " "	2
Drejere	8 3 "	2
Færgemænd	10 3 12	2
Feldberedere	10 3 12	2
Farvere	10 3 12	2

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

	For Borgersrettighed.	For Indtegning i Protocollen.
Fiskeblødere	8 " "	1
Fiskehandlere	10 " "	1
Guldsmede	10 3 12	2
Garvere	10 3 12	2
Gertlere	8 3 "	2
Glarmestere	8 3 "	2
Gartnere	8 " "	1
Grosserere	40 " "	2
Glashandlere	10 3 12	2
Guldtrækkere	8 " "	1
Handskemagere	8 3 "	2
Hattemagere	10 " "	2
Hørkræmmere	17 " "	2
Hjulmænd	8 3 "	2
Høsekræmmere	10 3 12	1
Hyrekudske	10 3 12	2
Haarskjærere	8 " "	1
Jøderne	20 " "	2
gammel Jern-handlere	8 " "	1
Kandestøbere	8 3 "	2
Knapmagere	8 3 "	2
Kammagere	6 " "	1
Kobbersmede	10 3 12	2
Kukkenbagere	10 " "	1
Lysestøbere	8 " "	1

189

	For Borgersrettighed.	For Indtegning i Protocollen.
	Rd. Mk. Sk.	Rdlr.
Lærredshandlere	10 " "	1
Murmestere, Stenhuggere, og Gibsere	10 3 12	2
Malere	8 3 "	2
Møllere	8 3 "	2

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

	For Borgersrettighed.	For Indtegning i Protocollen.
Marskandisere	10 " "	1
Melhandlere	8 " "	1
Marqvetentere	6 " "	1
Naalemagere	8 3 "	2
Nagelsmede	8 3 "	2
Prammændene	10 3 12	2
Possementmagere	8 3 "	2
Peruqvemagere	8 3 "	2
Pibemagere	10 " "	1
Pottehandlere	8 " "	1
Pottemagere	8 " "	1
Rebslagere	8 3 "	2
Remmesnidere og Sadelmagere	8 3 "	2
Skomagere	8 3 "	2
Skrædere	8 3 "	2
Skipper	16 " "	2
Slagtere	10 3 12	2
Fri-Slagtere	6 " "	1
Smedde	8 3 "	2
Snedkere	8 3 "	2
Stenførere	8 3 "	2
Skibbyggere	16 " "	2
Stolemagere	8 3 "	2
Sværdfægere	8 3 "	2
Segl- Compas- og Flagmagere	10 3 12	2
Silke- Ulden- og Lærreds-Kræmmere	17 " "	2
Sandagere	6 " "	1
Strømpevævere	8 3 "	2
Spækhøkere	8 " "	1
Tømmermestere	10 3 12	2
Thee- og Porcellainshandlere	16 " "	2

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

	For Borgersrettighed.	For Indtegnning i Protocolen.
	Rd. Mk. Sk.	Rdlr.
Tracteurer	16 " "	2
Tobakspindere	10 3 12	2
Tobakshandlere	8 " "	1
Urte- og Isenkrammere	17 " "	2
Uhrmagere	10 3 12	2
Vognmænd	12 4 8	2
(og desuden for dobbelt Laug halv saa meget)		
Vinhandlere	21 1 8	2
Vævere	8 3 "	2
Vertshusholdere	8 " "	1
Øltappere	6 " "	1

Borgerskabsbreve, som enhver Borger er pligtig at tage beskreven, betales efter Rescriptet af 16 Januarii 1728 saaledes:

Kjøbmænd, Kræmmere, Bryggere og Vintappere, stemplet Papir 1 Rixdaler, Forseglingspenge 3 Mark, og for Beskrivelsen 3 Mark.

Haandværkere, Brændevinsbrændere og Øltappere stemplet Papir 3 Mark, Forseglingspenge 2 Mark, og for Beskrivelsen 2 Mark.

Kjeldermænd og Spækhøkere tage allene en Udskrift af Borgerskabs-Protocolen paa stemplet Papir til 24 Skilling, og for Beskrivelsen betales 24 Skilling.

Enhver, som bliver Oldermænd ved et af Laugene, betaler til Stadens Casse for sin Indskrivning i Protocolen: nemlig Kjøbmands-Laugenes Oldermænd 2 Rigsdaler, og de andre Lauges 1 Rigsdaler, foruden en frivillig Douceur i de Fattiges Bøsse".

191

Fra dette Aar 1771 skriver sig ogsaa den ny og gode Anordning om Gaardes og Huses Numerering; samt om Qvarteercommissariers Ansættelse til at paasee Gaders og Torves Fejning og Renholdelse, Fortogenes Ryddelighed, og offentlig Orden og Sikkerhed; og endelig indtraf tillige i bemeldte Aar en Begivenhed i Raadstuen, hvis Mage aldrig har været hørt der før eller siden. Den hele Magistrat lige fra Overpræsident af og indtil den nederste af Byens saakaldte to og tredive Mænd gav Kongen paa engang Afsked, og indrettede i det Sted et nyt Raad, hvori, foruden Overpræsident Borgemestere og Raadmænd, sad en Syndicus og Stadsphysicus, og, isteden for de to og tredive Mænd, to Repræsentanter for Borgerskabet. Dette ny Gouvernement stod ikke længere ved Magt end til October 1772, da den forrige Magistrat blev, saavidt Omstændighederne tillod, restitueret in Integrum. Stadsphysicus gik ud af Magistraten; Syndici-Embedet afskaffedes, og alt Skrivelser henlagtes til Raadstueskriveren; og istedenfor Borgerskabets to Repræsentanter fik Byen igjen sine to og tredive Mænd.

Af de tvende Ildebrande, som dette Aarhundredes sidste Decennium førte over Hovedstaden, var Slotsbranden den første. Kjøbenhavn prunker ikke længer med sit stolte Christiansborg, hvis uhyre Omfang og indvendige Kostbarhed satte enhver Tilskuer i Forundring. Den Bygning, hvis klippefaste Grundvolde og solide Steenmasser syntes at trodse Tidens fortærende Tand, er ikke mere. Den gik

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

op i Røg i færre Timer end den havde kostet Aar at opbygge. Der staae de nu de revnede, af Ildens ubændige

192

dige Kraft søndersprængte, og siden af Vejrligets Paavirkning mere og mere hensmuldrende nøgne Mure, og vente den belejlige Tid og Stund, da de igjen kan vorde istandsatte, og tjene, om ikke som før til Kongeborg, saa dog til anden Stadens og Statens Tarv.

Det var en rædsom Nat, Natten imellem den 26de og 27de Febr. 1794, da Slottet lagdes i Aske. Ilden brød løs i Arveprindsens Værelser udad mod Ridebanen, om Eftermiddagen omtrent Klokken 4, efterat den en temmelig Stund havde brændt ubemærkt. Da de mangfoldige Kakkelovnsrørs indviklede Forbindelse og hyppige forborgne Sammenfletning havde været Ildens Ledere rundt omkring imellem Lofte og Gesims, og den saaledes hemmelig havde bespændt et stort Parti af Slottet før Nogen kunde tænke paa at standse den, var ingen menneskelig Magt siden istand til at sætte Grændser for dens Ødelæggelse. Den Omstændighed, at den opkom i den 5te eller saakaldte Kronprindsens Etage, bidrog især til, at den hastig blev saa hæftig, at der ikke var at tænke paa Slukning. Thi den brændte meget kort, før den naaede det øverste Loft, hvor den fik fat i en stor Mængde der henlagt tørt Tømmer Bjælker og Brædder og gamle Materialier, en skrækkelig Ildmasse væltede sig om til alle Sider, og Slottets Hovedbygning lige ned til de dybeste Kjeldere, saavelsom tvende Sidebygninger mod Norden, nemlig Slotskirken og den Bygning, hvor der var Vognremisser Geschirkamre og Stald for Garden til Hest, fortæredes saa aldeles, at intet uden de 5 Alen tykke Mure stod tilbage.

193

Henimod Klokken 5 slog Ilden ud af Vindverne, omtrent Klokken 7 brød den ud af Taget, Klokken 10 naaede den allerede den Fløj af Slottet som vender mod Slotspladsen, og noget efter Midnat Kirken og Remisbygningen. En stor Lykke, at Vinden den Nat var sydsydost; havde den staaet i det modsatte Hjørne, saa havde Tøjhusets Bibliotheket Proviantgaarden og Cancelliebygningerne været forlorne. Der regnede den hele Tid Ildflokker og gloende Aske ned i Gaderne og paa Tagene i den Del af Byen som laae nordvest for Slottet, og det er hartad ubegribeligt, at det ingensteds fængede, eller at Folk som stod omkring i deres Vindvesluger og øste Vand i Tagrenderne alle vegne, hvor Gnisterne faldt, vare saa heldige at dæmpe Ildens Udbrud.

Saa pludselig end Ilden greb om sig paa Slottet, og saa voldsom den end for frem, blev dog en stor Mængde af Meubler og Effecter sparede fra Ildsluerne, da Byens Indvaanere af alle Classer fra den øverste til den ringeste viste en Hengivenhed for Kongehuset, som var uden Grændser, og med utrolig Kjækhed Rasthed og Uegennytte anvendte alt, for at redde saa mange Kostbarheder som muligt. De af de kongelige Herskaber, der beboede den Etage, Ilden kom fra, som vare Arveprindsen, Enkedronningen, og Hertugen af Augustenborg, mistede naturligvis mere af deres Bohave end de andre. Nogle af Slottets Beboere mistede næsten Alt hvad de ejede. Den almindelige Enthusiasmus og Iveren i at hjælpe at flytte drev Mangfoldige til at vove sig overordentlig vidt, saa at det tilsidst isteden for at redde Meubler gjeldte om at redde ”Menneskers dyre

194

Liv”. Uagtet nu Mange i denne overhængende Ulykke viste udmærket Aandsnærværelse, og med eget Livs øjensynlige Fare stræbte at udrive deres Medmennesker af Luerne, satte dog henimod en Snes Mennesker, hvoraf de fleste vare Staldkarle, Livet til og bleve Offere for deres redebonne Hjælpsomhed og Tjenesteiver. De fleste af dem kvaltes af den tykke sorte Røg og Damp, der hvirvlede sig igjennem Værelserne og Gangene, og bebudede Ildsluernes Fremtrængen, og som man ikke bedre kunde slippe levende fra, end ved at stoppe Tørklæde i Munden, og krybe paa Hænder og

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Fødder ned ad Trapperne. Nogle søgte at bjerge Livet ved at retirere ud paa Taget. Somme lykkedes det at komme ned paa Altanen og derfra paa Jorden. Nogle lod sig glide ned ved Toug eller Sprøjteslanger.

De mange forefaldne kjække og ædle Handler paatog Secretair Pram sig, ifølge Bekjendtgjørelse i de offentlige Tidender, at indsamle bestemte nøjagtige Efterretninger om, han fik ogsaa ved flittig Efterspørgsel adskillige sikkre Anekdoter samlet; men, uvist af hvad Aarsag, suppresserte han sit Skrift. Derimod fik man af Doctor Frankenau en i Qvartalskriftet For Sandhed indrykket Elegie om Christiansborgs Ruiner Natten efter Branden, hvori han saaledes beklager Tabet af den prægtige Riddersal:

"Der — — — — —

hvor et Firmament af tændte Kroner
skabte Midnat om til Middagsglands;
Abildgaard! hvor Nordens Heltedage
kaldtes ved Din Mesterhaand tilbage;

195

der, hvor Guld og glimrende Krystal
spredte Straaler om sig uden Tal;

Der man skuer nu et rædsomt Øde,
mørke Spor af fordums Herlighed,
halvforbrændte Billedstykker gløde
under hver den bange Vandrers Fjed.
Hist endnu en enlig Flamme svæver,
fælt i Nattens Taushed hule Skrald
varsle skjøre Marmorblokkes Fald.

Stundom naar en dæmpet Flamme glimter
frem af Gruset døende og bleg,
hedenfarnge Kongers Rad man skimter
hugne i den brustne Marmorvæg", oc.

Om den elegante Slotskirke synger Digteren:

"Der, hvor under blanke Marmorbuer
Kongers Konges Lovsang vældig lød;
der, hvor, svøbt i Glands af Guldets Luer
Krocks forvovne Pensel Skræk indgjød;
der en Taare sig af Øjet stjæler,
naar, for hine græske Capitæler,
Konstens varme Elsker frygtsom seer
aaben Himmel Kul og smuldret Ler".

Som den hos Mange rodfæstede Tanke, at det af saa tykke Mure og store Qvaderstene bestaaende Christiansborgslot umulig kunde være udsat for nogen betydelig Ildsvade,

196

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

de, voldte, dels, at man ej i Førstningen hastig nok af alle Kræfter modsatte sig Ilden, dels at Adskilligt gik op i Røg, som kunde have været reddet, da for Ex. det kongelige Haandbibliothek og den Wandalske, Justitsraad Scavenius tilhørende, Bogsamling, kunde være blevne styrtede ud af Vindverne ned paa Slotspladsen, og derved undgaae Luerne; — saaledes var ogsaa den Fordom om Kjøbenhavns Brandanstalters Ypperlighed og Uforbedrelighed Aaret derpaa Aarsag til den store Sikkerhed og Rolighed hos de langt fra den 5te Jun. paa Gammel-Holm opkomne Idløs, boende Indvaanere.

En Ild opkommen paa Gammelholm, paa en fra Byen adskilt Plads, troede man ej, saa at sige, komme Kjøbenhavn ved, og man kunde saa meget mindre tænke sig nogen Nød paaferde, da man saa ofte og mange Gange ved Baadeild i Byen havde den Erfaring, at Matroserne ved slige Lejligheder hverken skyede Ild eller Farer. Altsaa, formodede man, fik de nok ogsaa nu bugt med Ilden, da de ikke manglede Vand, og da det kom paa ved høj lys Dag nemlig mellem 3 og 4 Slet om Eftermiddagen.

Men Tanken om Farens Ubetydelighed gav snart Plads for Angst og Forfærdelse, og Brandanstalternes, eller i det mindste Brandforanstaltningernes, sande Beskaffenhed lagdes for Dagen i de afbrændte Gaders Ruiner.

Stedet paa Gammelholm, hvor Ilden, uden at man veed hvoraf, begyndte, var den saakaldte Dellehaue. Den antændte der saavel en Stabel af over 1000 Favne Brænde og et Par tusinde Læster Stenkul, som Hovedmagasinet,

197

gasinet, hvor mange til Flodens Fornødenhed henhørende brandbare Sager forvaredes; og derved blev der i faa Minuter et Baal, som udsprede saa grusom en Hede, at Ingen kunde komme nær, og ingen Sprøjte formaaede at slukke. At saavel en Del af Hovedmagasinet som Holmenes øvrige Magaziner bleve reddede, maa dels tilskrives Vedkommendes Bestræbelser, og dels den vigtige Omstændighed, at Vinden var derfra. Vinden var ostsydost, blæste temmelig stærk, og stod ind paa Byen. Der regnede store Gløder og tændte Brande ned i hele Vindstrøget, og da der lang Tid iforvejen havde hersket Tørke, gik der endogsaa ved den mindste Gnist Ild i Træ-Tagrender Gavler og Udlæggere. De fængede som om det havde været Trøske. Formedelst det klare Solskinsvejr kunde man ikke saa let blive Luen var, før den havde grebet vidt om sig, og var bleven større og vanskeligere at faae slukt. Det var neppe to Timer siden det begyndte at brænde i Dellehaugen før det hed: nu brænder det i Laxegaden! nu brænder det i Reverentsgaden! nu er der Ild i Admiralitetsbygningen! Og strax hørtes de end skrækkeligere Ord: der er Ild i Nicolai Kirke! Det var Signaler til en Modløshed uden lige. Man stod der næsten uden Maal og Mæle og stirrede op til den Lue som blussede ud af Kirkespiren, da man ikke havde forestillet sig, at Vinden kunde føre Gnisterne fra Holmen saa langt. Men det varede ikke længe, før Taarnet ogsaa stod i lys Lue, og nu kom man da for saavidt til sine Sandser igjen; at man indsaae der ingen Redning var. Nu begreb man, for det første, at hele det District imellem Holmen og Nicolaikirke (i daglig Tale

198

Smaagaderne, i forrige Tider Skipperbodene kaldet) som var beskedt imellem en dobbelt Ild, og hvor Gaderne vare snævre og bebyggede med Bindingsværk, maatte blive et Rov for Luerne; og for det andet, at Taarnets Fald vilde uden Maal og Maade forøge Ulykken. Taarnet styrtede omsider ned omtrent Klokken 8 med en skrækkelig Bragen, og knuste og antændte de nedenstaaende Bygninger, og med formeret Kraft væltede Ildstrømmen sig frem med en utrolig Fart, og, i den Direction som Vinden blæste, opslugte alt hvad der mødte den paa dens Vej, lige til Volden, som den naaede Søndag Middag den 7 Junii.

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

Foruden de omtalte Smaagader ved Nicolai Kirke brændte begge Kirke- og begge Færge-stræderne, den øverste søndre Ende af Østergade, Højbrostræde, den hele søndre Side af Amagertorv og Vimmelskafte, Læderstræde, ved Stranden, det Meste af Compagniestræde, den nordre Side af Snaregade, Hyskenstræde, Badstuestræde, Knabrostræde, Nygade, Skovbogade, Klædeboderne, den vestre Ende af Skindergaden, gammel og ny Torv, Raadhusstræde, den nordre Side af Farvegaden, Lavendelstræde, Kattesundet, Friderichsberggade, Vestergade, Studiistræde, det meste af St. Pedersstræde, begge Larsbiørnstræderne, Teglgaardstræde, tilligemed nogle mindre Stræder og Gange.

De afbrændte Huses og Gaardes Antal beløb sig til 943.

Om man da intet foretog sig for at standse Ildens Fart? og hvorfor Brandanstalterne i den lange Tid intet udrettede? Disse Spørgsmaale lade sig her kun summarisk vis

199

vis besvare. I Førstningen vare Sprøjter og Brandfolk paa Holmen, og havde der fuldt op at gjøre. Der bleve nogle Sprøjter beskadigede, og Brandfolkene udmattede. Det berømte, af Thura i *Hafnia hodierna* beskrevne og afbildede, saakaldte Trykværk blev formedelst Sandsesløshed eller af andre ubekjendte Grunde ikke brugt, og dog heder det hos Thura: "det er indrettet ved Nicolai-Kirke i den Hensigt, fordi rundt omkring Kirken mangfoldige Huse saa tæt ere anbygte, at det var at befrygte, om i denne Egn nogen Ildebrand skulde paakomme, at det fornødne Vand, for Gadernes Snæverheds Skyld, ej kunde bringes tilveje; hvorfor et dybt Bassin er indrettet, som næsten kan holde 400 Tønder Vand, og hvortil Vandet formedelst Render er indledet. Herfra bliver Vandet med Trykværkets Hjælp ved en Anbringer, der er 800 Fod lang, ledet hen hvor og i hvilken snævre Gade man vil. Denne Anbringer, naar den bliver i sin fulde Længde, giver hver Minut en Tønde Vand; men skruer man 200 Fod derfra, giver den hver Minut to Tønder o. s. v."

I en af de mange efter Ilden udgivne Pjecer, kaldet *Betragtninger over Ildebranden*, berettes følgende: "Da Ilden begyndte i det lille Taarn, raabte en uvedkommende Borger: Gud hjælpe os, der er Ild i det lille Taarn, kom lader os faa disse Brandstiger løste, og see vi kan faa dem opsatte og slukke Ilden! — Men Stigerne vare gjort faste, og dette Arbejde oversteg deres Kræfter. Ilden greb om sig, og da man endelig forgjeves havde gjort sig Umage for at faa Nøglen til Trykværks-Huset, blev Døren omsider slaget i Stykker, men da Slangen "endelig

Side 200

"endelig blev lagt ud paa Gaden, blev den forhindret at bruges af Mangel paa Plads, som af de med Flyttegoods frem- og tilbagekjørende Vogne var besat, og kom snart i Uorden. Ingen besad den Conduite at nedhugge et Stykke af Stakitverket, hvorved dette kunde have været forebygget, og da ingen videre Anstalt blev gjort til Kirkens Frelse maatte den brænde og formere Ulykken".

Som man istedenfor at dæmpe Ilden med denne konstige Maskine, lod Ilden ødelægge den, saaledes er det højst sandsynligt, at Husenes Nedrivning i nogen Afstand fra Ildfloden kunde have standset dens Rasenhed. Og især holder man for, at man kunde have standset den ved Gammel- og Ny-Torv, hvis man ikke, ved at undlade at tildække Raadstuen med vaade Segl, havde ladet den have som en slagen Bro at spadserere over til den anden Side af Torvene.

I saadan almindelig Forvirring og Bestyrtelse forstaaer det sig selv, at Brandanstalterne maatte blive utilstrækkeligen og uordentlig bestyrede, at det ene Menneske løb det andet i Vejen, at Gader og Stræder spærredes af Ild og Damp og Vogne og Mennesker, og at Alt baade Tørken og Blæsten og Bindingsværk i Bygningerne bidrog til at gjøre Ilden ubetvingelig; men det som ikke forstaaer sig af sig selv, er det Flytteraserie, som kom over saa Mange, baade dem som Ilden gjæstede og dem som den forskaanede. Man skyndte sig at faae sit Bohave afsted, overlod det tomme Hus til Ildens Anfald

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

uden at sætte sig til Modværg, og de som boede til Leje lod Værterne, og Værterne lode Brandkassen sørge.

201

Dog være det langt fra at beskyldte Alle for Ligyldighed Egennytte og Uvirksomhed. Der udøvedes i disse Rædselsdage ikke faa ædle raske og store Handlinger. Blandt dem interessere især de adskillige Exempler paa hvad Borgernes urokkelige Mod og utrættelige Samvirken kan udrette til trods for en Flod af rasende Flammer, naar de, for at bruge Todes Ord i Sundhedsraadene i Anledning af Ildebranden Pag. 16. blive deres Husguder tro, forskaaffe sig Tilførsel af Vand og Bistand af raske Folk, fordele deres Hjælpere paa Taget og i alle Etager, og saa at sige forvandle deres Bolig i et Vandfald.

Saaledes blev Østergadens første 3 a 4 Huse paa den nordre Side bevarede fra den Ild der fortærede Bygningerne lige overfor. Ved deres Frelse frelstes Kjøbmagergade. Conferentsraad Ankers Gaard paa Hjørnet af Vingaardstræde og Kongens Nytorv som var udsat for den stærkeste Ild og den største Fare, blev reddet derved, at man overtrack den med udspændte Segl, hvorpaa stedse blev sprøjtet Vand; derved frelstes den Gaard og den Side af Kongens Nytorv. Brændevinsbrænder Spenderup reddede ligeledes ved sin Tilstedeværelse anstrengt Flid Møje og Bekostning ikke allene sin store kostbare Gaard i Vingaardstræde, men endog en Bindingsværksbygning som i en snæver Gade var udsat for Ilden paa 3 Sider, og hvor Ilden ogsaa adskillige Gange antændte, men blev strax slukt. Paa samme Maade satte de Modanstalter mod Ilden, som Justitsraad Uldal for gode Ord og Betalning fik anbragt ved sin Gaard i Vimmelskiftet, Grændser for

Side 202

Ilden som fra Skovbogaden af begyndte at gaae ned paa den nordre Side af Vimmelskiftet. Lieutenant Restorff, af hvis Bryggergaard paa Nørregade No. 33 Baghuset allerede var afbrændt, og hvor Ilden fra nedenaf havde antændt Bjælkerne i Kjelderetagen af Forhuset, fik ved Anstrængelse og gode Venners og Bekjendteres Hjælp sin Ejendom frelst uden Bistand af Sprøjterne. —

"Da det brændte paa Amagertorv" (fortælles der i de ovenciterte hos Holm trykte Betragtninger over Ildebranden S. 8) "blev Renderne i Kræmer Taks Gaard paa den anden Side af Torvet antændt af Hede og paafaldende Ild. En brav Borger, som just var i Færd med at redde een af sine Venners Gods, seer dette. Han raaber og skriger om Hjælp — men ingen Brandfolk var her tilstede. Endelig seer han en Sprøjte staae paa Torvet, han kalder Folk tilsammen, og faaer omsider Mandskab nok af frivillige uvedkommende ædelmodige Mennesker til at kunne bringe den i Gang. Han tager fat paa Straalen. Man pomper; men forgjeves. Et Hul paa Slangen gjør alt Arbejdet til Intet. Endelig raaber En: der er min Vante, stik den i Hullet! han følger dette Raad, han ombinder den videre med sit Tørklæde, man flyer ham flere, ja Halsklude, og paa denne Maade faaer han sit Øjemærke opfyldt, Hullet stoppes, Straalen giver Vand og Ilden slukkes, og paa denne Maade reddes denne Side af Amagertorv og Helligejststrædet,

203

"Vor dyrebare Kronprinds har ved denne Lejlighed aflagt et ufvigeligt Bevis paa sin Kjærlighed til Folket. Ikke forlod han Ilden. Nej han var overalt tilstede. Løverdags Morgen blev under hans Opsigt nedrevet et Stykke af Ulkegaden og noget i Gaarden af Skipperne Laugshus, hvorved lille Kongensgade og et Stykke af Kongens Nytorv blev reddet.

"Samme Dag havde man bragt tilstrækkelig Mandskab Vand og Sprøjter op i Frue-Taarn, hvor der til Lykke og Held just den Tid var et Stillads at røre sig paa, saasom Taarnet stod under Reparation. Dette Stillads reddede baade Taarnet og Kirken, samt og en stor Del af Staden, hvilket desmere blev

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

befordret, da tillige vor Frue latinske Skole og et Hus i Skindergaden, samt Dyrkjøb paa Hjørnet af Nørregade, blev nedrevet til dens Frelse, da Ilden begyndte at nærme sig den. — Havde Ilden faaet fat i dette høje Spir, saa havde vist ingen Redning været for tysk Kirke, og en stor Strækning af den nu tilbage blevne Del af Byen".

Vi forlade de rædsomme Luer og dvæle med Tankerne ved Byens Tilstand da de tre Jammerens og Elendighedens Dage vare forbi. Tungt var det Slag som ramte Byen. Næsten en fjerde Del af Staden, og en Del som især var beboet af nærsomme og velhavende Borgere, laae i Aske; foruden Huse og Gaarde havde Ilden opslugt en utrolig Mængde Vare- og Kornforraad, og over 5000 Mennesker vare husvilde. Disse Brandlidte laae omkring paa Tor-

204

vene, paa Volden og under Volden, i Kirsebærgangene, i Kirkerne, Excerchuset, Kongens Hauge, paa Slotspladsen o. s. f. I Førstningen saalænge man troede at kunne standse Ilden i Fødselen, flyttede man kun et Par Gader bort fra Ilden. Men deraf kom det, at Adskillige maatte flytte deres Gods to tre Gange, og tilsidst lade det staae under aaben Himmel, i hvilken Henseende det skjønnede Vejr kom saa saare godt tilpas.

Saasnart Ilden hørte op Søndag Middag, kappedes Høje og Lave om at komme de Brandlidte til Hjælp, og Regjeringen føjede tillige de beste Foranstaltninger til at lindre den store Nød, og at forebygge større Ulykke og Skade end den der alt var skeet. Der blev uddelt Brød og Øl til de Fattige uden Betaling. De som laae i Philosophgangen, paa Volden, og i Kirsebærgangene, bleve forsynede med Telte. Nogle Dage efter bleve der paa Nørrefælled opslagne over tusinde Telte, hvor enhver Familie som vilde frit kunde tye hen. Nogle opslog sig Fjælehytter. For Andre bekostede Klubber og Selskaber smaa Vaaningshuse opbygte ved Østerport, paa St. Annæ Plads, ved Philosophgangen, og andre Steder. Nogle klinede sig smaa Afdelinger ind i det afbrændte Slots Gange Vindver og Murhuller, paa Trapperne, imellem Pillerne i Portene o. s. v. (See G. L. Lunds ædle Handlinger i Anledning af Ildebranden, 1ste Hæfte).

Af alle disse Interimsvaaninger ere ingen saa ordentlig net og planmæssig anlagte, som de mange Rækker paa

205

Slotspladsen, som har deres ordentlige Gader, ere forsynede med mange Detailhandlers Boutiquer, og som Tode derfor i Sundhedsraadene No. 9 betragtede som en egen Colonie.

"Med Rørelse, siger han, seer man en lille Kjøbstad rejse sig paa Slotspladsen, lig en Hoben Strandede, der redde sig paa en ubeboet Øe, og af det bjergede Gods bygge sig et Skjul. Nu skues Colonien næsten færdig; de røde Tage, og de vajende Vimpler af Skibene, og den Art af Skibbroe, Kanalens ene Side forestiller, og bag ved dem, de store Stenmasser, som Christiansborg har efterladt sig, give det Hele, betragtet fra Østen, en vis Lighed med en lille Søhavn i Norge, og gjøre det til en Sjældenhed, som er værd at rejse ind til Hovedstaden for. Og meget Phlegma maatte den virkeligen have, der kunde lade de faa Aar, som dette Interims-Qvarter med Guds Hjælp kun behøver at staae, henløbe, uden med egne Øjne at see et saa levende og paafaldende Exempel paa danske Borgeres Vindstibelighed og Modholdenhed, og dansk Regjerings forekommende Kjærlighed.

"Nu opvækker dette Syn alt mere og mere Fornøjelse; man gotter sig ret med at skue, helst fra Holmens Bro, ned paa denne Frederiksstad. Der løber en Art af ny Boldhuusgade; der seer man en Sundorfs, Wismars, og Erichsens Huse igjen i det Smaa ved Siden af hverandre, saa at Øjet smiler og Hjertet drager den opbyggelige Slutning: Saa har da ikke den ødelæggende Lue kunnet

206

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

"adskille gode Venner og Naboer! Den fortærede deres Boliger; den fordrev deres Husguder; men disse flygtede Arm i Arm over til Christiansborgs ærværdige Skygge, og Handelens Genius fulgte med dem, og sagde: her skulle I blive forenede, som I vare før; end her, imellem Brandsteder, skal Kløverbladet grønnes".

Til de vise Foranstaltninger af Magistraten, som have blivende Værd for Hovedstaden, og hvorved der er baaren Omsorg saavel for Sikkerhed i paakommende Ildebrandstilfælde, som for Byens Forskjønnelse ved bredere Gader og vel indrettede Bygninger, høre især Raadstueplacaterne af 4 Julii og 16 August. Den første fremsætter blandt andet følgende Regler, som ved Bygningers Opførelse i Kjøbenhavn for Eftertiden blive at iagttage:

1. Hjørnerne skal i Huse der opføres af ny brækkes paa 5 Alens Brede til et Fag Vindue med Piller.
2. I Gader af 18 Alens Brede maa Husene ikke være over 18 Alen høje, foruden Taget. I bredere Gader maa den største Højde være 24 Alen efter Overkanten af Bjælken eller Gesimset. — I Bygninger af 24 Alens Højde forbydes de saa kaldte Fabrikvinduer.
3. Pillerne maa i det ringeste have 1 Alens Brede.
4. Alle udvendige Mure til Gade Gaard og Nabo, saavel i Forhuse som i Side- og Baghuse, skal være af Grundmur.
5. Alle

207

5. Alle Skorstensankere skal være af Jern. Det samme gjelder om Udlæggere.
6. Hverken Hovedgesimser eller Tagrender maa gjøres af Træ.

Placaten af 16 August bestemmer, hvilke Gader strax uden nogen Forandring kunne bebygges, og hvilke først maatte udvides, somme til 13, somme til 14, somme endelig til 15 eller 16 Alens Brede. Nogle af de mindste og snævraste Stræder, saasom Smedens Gang, lille Færgestræde, Endeløsstrædet, Henrichsyrens Gang, gaae ind; og Højbrostrædet med Storefærgestræde lægges ud til Torv.

Strax det var reguleret, viste Kjøbenhavns Driftighed og Virksomhed sig i den fuldeste Glands. Det er utroligt den Rasthed, hvormed man gik frem med Byens Gjenopbyggelse; og, hvilke Rigdomme der ved Handelen under Revolutionskrigen maa være strømmede ind til Hovedstaden, kan klarest sees af de næsten fyrstelige Palæer, som forskjønne saa mange Gader, og bære Vidne om vore Kjøbmænds og de Handlendes store Velstand. — Af en i Collegialtidenden No. 3 for 1799 indført Liste sees, at der i Aaret 1795 allerede opførtes 163 af de afbrændte Bygninger. I Aaret derpaa 172. I Aaret 1797 130 Bygninger. I Aaret 1798 74. Følgelig var der i Aarets Begyndelse 1799 539 Bygninger færdige. Af de 115 endda ubebyggede Grunde laae de 11 i Studiistrædet og 10 i Kattesundet,

207

5. Alle Skorstensankere skal være af Jern. Det samme gjelder om Udlæggere.
6. Hverken Hovedgesimser eller Tagrender maa gjøres af Træ.
- 7.

Placaten af 16 August bestemmer, hvilke Gader strax uden nogen Forandring kunne bebygges, og hvilke først maatte udvides, somme til 13, somme til 14, somme endelig til 15 eller 16 Alens Brede. Nogle af de mindste og snævraste Stræder, saasom Smedens Gang, lille Færgestræde, Endeløsstrædet, Henrichsyrens Gang, gaae ind; og Højbrostrædet med Storefærgestræde lægges ud til Torv.

Strax det var reguleret, viste Kjøbenhavns Driftighed og Virksomhed sig i den fuldeste Glands. Det er utroligt den Rasthed, hvormed man gik frem med Byens Gjenopbyggelse; og, hvilke Rigdomme der ved Handelen under Revolutionskrigen maa være strømmede ind til Hovedstaden, kan klarest

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800

sees af de næsten fyrstelige Palæer, som forskjønne saa mange Gader, og bære Vidne om vore Kjøbmænds og de Handlendes store Velstand. — Af en i Collegialtidenden No. 3 for 1799 indført Liste sees, at der i Aaret 1795 allerede opførtes 163 af de afbrændte Bygninger. I Aaret derpaa 172. I Aaret 1797 130 Bygninger. I Aaret 1798 74. Følgelig var der i Aarets Begyndelse 1799 539 Bygninger færdige. Af de 115 endda ubebyggede Grunde laae de 11 i Studiistrædet og 10 i Kattesundet,

208

i de øvrige Gader fandtes kun enkelte øde Pladser hist og her. I indeværende Aar 1799 ere over et Halv Hundred ny Huse og Gaarde oprejste, og inden næste Aars, og Aarhundredets, Udgang har Kjøbenhavn ikke allene aldeles forvunden den Ulykke som ramte det, men har endog i adskillige Henseender baadet saa meget derved, at man maa regne den indtrufne Ildebrand for en af Byens heldbringende Begivenheder.

Hvad en Rejsende, som aldrig før har været i Kjøbenhavn, ved sin Ankomst allerførst bliver var, er omtrent det som opregnes i

Kjøbenhavns Beskrivelse udgivet Aar 1800